મણી અને મેના

મણી અને મેના.

અત્યુત્તમ નૉવેલ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

બુકસેલર મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

મુદ્રણસ્થાન : આદિત્યમુદ્રણાલય : રાયખડ રોડ-અમદાવાદ.
મુદ્રક : ગજાનન વિશ્વનાથ પાઠક.

આવૃત્તિ [illegible] મી] સને ૧૯૨૮. [પ્રત ૪૦૦૦.

કિંમત રૂ. ૦-૮-૦

પ્રસ્તાવના.

પ્રીયવાંચક વૃન્દ ! સુંદર અને રસીક નોવેલનો પછીનો બાકીનો ભાગ આ નોવેલમાં પુરો થાય છે. આમાં સાચાં માણસને દૃઢ મનથી ચાલતાં આખરે તેને કેવું માન, અને આબરૂ અને કેવા પૈસા પોતાની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે મળે છે, વળી મેનાએ પોતાના મનથી જક પકડી રાખી તો તેની ધારણા પ્રમાણે હજારો નુકશાન થયા છતાં પોતાની મનોકામના પ્રભુએ કેવી પુરી પાડી? અને આ પ્રમાણે દૃઢ મનથીજ સુખ પ્રાપ્ત થયું, અને ખરાબ સોબતવાળા માણસોના ખરાબ આચરણથી મણીને ગુણકાને ત્યાં વેચી, છતાં કામાન્ધ માણસેજ તેને પોતામાં હુશીયારી અને ચાલાકી હતી તો સહાય કરી અને તેના તેજ માણસે તેને પોતાને ત્યાં આવી મુકી ગયો તેમજ રસીકને સારી પદવી મળ્યા છતાં પાછળથી લાંચખોરીઆ માણસોની સોબતથી અને તેઓની અસરથી તે લાંચ ખાતાં શીખ્યો અને છેવટે સરકારે તેને બરતરફ કર્યો અને સર્વ માલમતા લુંટી લઈ કાઢી મુકયો. માટે સર્વ બંધુઓએ ટેકથી અને પ્રમાણીકપણેથી ચાલવું કે જેથી સુંદર, મેના, અને મણીની માફક આપણે સારૂં પરિણામ આવે જેથી સારાસાર ગ્રહણ કરી લઇ જેમ મંકોડાઓ માણસને ચટકો ભરે અને પ્રાણ જતાં સુધી પણ છોડતા નથી તેમ સારો બોધ ગ્રહણ કરવો કે જેને મરતાં સુધી પણ છોડવો નહિ અને ખરાબ બોધ ઉપર બીલકુલ ધ્યાન આપવું નહીં, તેવી મારી વિનંતિ છે અને તે પ્રમાણે ચાલી સેવકને આભારી કરશો તથા વાંચ્યા પછી વાંચકવૃન્દને યોગ્ય લાગે તેવા સરટીફીકેટો નીચેને સરનામે આ દાસને મોકલાવી આપશોજી. એજ. દાસનોદાસ,

ગોવિંદલાલ બાલાભાઇ ચોકશી.
ઢાળની પોળ—જગાભાઈની પોળ—અમદાવાદ.

મણી અને મેના.

પ્રકરણ ૧ લું.

રસીકલાલનો પ્રદેશ.

રસીક પોતાને ઘેરથી નીકળી રેલવેની મેલ ગાડીમાં બેસી થોડા દિવસમાં સુદરલાલ જે ગામ રહ્યા હતા તેજ ગામ આવી પહોંચ્યો. રસિક બીચારો પરણેલો નહોતો, પરંતુ આ વખતે તેની ઉંમર લગભગ ચૌદ વરસની થઈ હતી. તે બીચારો બળતા દવમાંથી (ઘર આગળથી નીકળી) ચંદ્રપુર આવ્યો. તે વખતે તેની પાસે સીલીકમાં ફકત પચીસ રૂપીયા હતા. પરંતુ રસિકને કપડાં પહેરવાનો શોખ અસલથી વધારે હતો તેથી તે વખતે કપડાં ઠાઠમાઠથી પહેરતો હતો. તેને દરરોજ એક વખત ચંદ્રપુર નગરના બજારમાં થઇ જવાનો નીયમ હતો. તેની ચાલ અને રોફ એવો સરસ હતો કે આખા શહેરના લોકો તેને જોઇ દંગ થઇ જતા હતા. શહેરના લોકો માંહેમાંહે એમ વીચાર કરતા હતા કે આ નવો પુરૂષ કોણ હશે તથા કયાંનો હશે ? એવી એવી રીતના દરેક માણસોના મનમાં તેને માટેના જુદા જુદા વીચાર થતા હતા. દરરોજ રસીક તે રસ્તે થઇ ફરવા જતો હતો તે રસ્તે એક મોટી હવેલી હતી. તે હવેલીની બારી ઉપર એક છોકરી ખાસ રસીકને જોવાની ખાતર દરરોજ બેસી રહેતી હતી. રસીકને આ છોકરી વીષેનું બીલકુલ ભાન નહોતું, દરરોજ સવારમાં પોતે સીધે

રસ્તે ચાલતો નદી કીનારે બાગમાં જઇ હવા ખાવા બેસતો હતો. આ પ્રમાણે લગભગ એક માસ સુધી આ રસ્તે થઈ હમેશના ટાઇમ પ્રમાણે જતો, અને બાગમાં હવા ખાવા ફકત એક કલાક બેસતો. રસીકને જોઇ હવેલીની બારીએ બેઠેલી છોકરી દરરોજ નવી નવી જાતના ફુલોના કીમતી ગોટા યુવાનના ઉપર નાખતી હતી. પરંતુ તે યુવાનને તે ગોટો બીલકુલ અથડાતો નહોતો. તે પ્રમાણે તે છોકરીએ લગભગ એક માસ સુધી જતાં આવતાં બે વખત ફુલોના ગોટા નાંખ્યા. પરંતુ રસીકને તો આ વાત બીલકુલ ધ્યાનપરજ નહોતી છેવટે છોકરીએ પોતાના મનમાં વીચાર કર્યો કે મારા હમેશના નાખેલા ગોટાઓ વ્યર્થ જાય છે, અને આ માણસ તો બીલકુલ તે તરફ ધ્યાન આપતો નથી. માટે આ કોઇ સાધારણ માણસ જણાતો નથી પણ કોઇ ખાનદાનનો છોકરો જણાય છે ત્યારે તેને કેવી રીતે મળવું, અને કેવી રીતે વાત કરવી ? પરંતુ તેને એક વિચાર સૂઝી આવ્યો કે જ્યારે જાય ત્યારે તેમના ઉપર ગોટો નાંખી તેમના પાછળ પાછળ જઇ તે કયા જાય છે, તે મારે એક વખત જોવું જોઇએ એ પ્રમાણે પોતાના મન સાથે દઢ વીચાર કરી લાગલાગટ રસીક પાછળ એક અઠવાડીયું ગઇ. રસીક પણ દરરોજ પગે ચાલતો જતો હતો, અને આ છોકરી પણ પગે ચાલતીજ જતી હતી.

એક દિવસના સમાજોગે એવો બનાવ બન્યો કે રસીક બાગમાં ફરવા ગયો, ત્યારે આ છોકરી બાગના ઝાંપા પાસે ઉભી રહીને પોતાના મનમાં વીચાર ગોઠવવા લાગી કે તે બાગમાંથી નીકળવા જાય કે તરતજ તેમને જાણી જોઇ આડુ મોંહો કરી અથડાવું એટલે તેમની સાથે મારે વાતનો પ્રસંગ બરાબર મળશે, અથવા કયાં રહે છે, શું કરે છે, તે જણાઈ આવશે. તેથી પોતે મોં ઢાંકવુ રાખી બાગના

ઝાંપા પાસે ઉભી રહી. રસીકે તે કોઇના પણ સાંમુ જોયા વીના એમને એમ ચાલવા માંડયું. આ વખતે રસીકે આ છોકરીને જોઇ નહોતી તેમ તેને કાંઇ જોવાનું પણ કારણ નહોતું. પરંતુ કોઇ સ્ત્રી છે તેમ તેણે જોયું હતું. તેના પહેરવેશ ઉપરથી તેમ પણ જાણ્યું હતું. કે આ કોઇ તવંગરની પુત્રી છે એમ તેને ખાત્રી થઇ હતી. રસીકે બાગમાં રાખેતા મુજબ ફરી ચાલવા માંડયું, એટલે તેને આવતો જોઇ આ બાળા તેના સામું ટગર ટગર જોયા કરતી હતી અને રાહ જોતી હતી કે કયારે તે મારી પાસે આવે ને હું તેને અથડાઉં? અત્યારે લાગ સારો છે તેમ જાણી તેણે બાગ તરફ જવા માંડયું અને જાણી જોઇ તેને અથડાઇ, તેથી રસીકે આ બાળાને ધીરેથી કહ્યું કે કેમ આંખો પણ બીજે કાંઈ મૂકીને ચાલો છો કે શું? તે સાંભળી છોકરી બોલી મહેરબાન! વીના કારણે અથડાયા જેથી મને વાગ્યું અને ઉલટા આમ કહો છો એ આપ જેવાને કહેવું ઘટીત નથી એમ કહી રસીકને ઉલટો ભોંઠો પાડી દીધો, કે જેથી તે તેણીની પાસે માફી માગવા લાગ્યો. આ માફી માગવાથી તે બાળા બોલી કે એમાં તે શું થઇ ગયું કે માફી માગો છો, પરંતુ આજથી આપને કહું છું કે ચીત્ત ઠેકાણે રાખીને ચાલજો તો સારૂ છે, નહિ તો મારી માફક અથડાઈ કોઇને જમીનદોસ્ત કરી નાખશો! માટે આપ જરા વિચાર કરી જોઇને ચાલો! વારૂ અથડાયા તે તો ઠીક, પરંતુ આપ કયા ગામના છો, આપ કયી ન્નાતી છો, અને આપ અહીં શા કામે આવ્યા છો? આ સવાલો સાંભળી રસીક બોલ્યો, કે તમારે રસ્તે જનારને વળી એટલી બધી પુછપરછ કરવાનું કારણ શું છે? તમો મારા મુરબ્બી છો એટલે પુછવાની મારી ફરજ છે, હું તમારી સાથે ભૂલથી અથડાયો છું જેથી મેં તમારી પાસે રીતસર

માફી માગી છે. માટે તમો મારી સાથે વધારે વાત કરવાને તેમજ પુછવાને બીલકુલ હકદાર નથી, જેથી તમારા રસ્તે ચાલ્યા જાઓ. આ સાંભળી તે બાળા વિચાર કરવા લાગી કે સવાલના જવાબ તો બાજુપર રહ્યા. પરંતુ ઉલટા મને અડાવવા બેઠા છે તેમજ રોફદાર અને હુશિઆર પણ તેવાજ છે માટે તેમને તો પ્રથમથી દાવપેચમાં લઇશ તો તે વાત કરશે, નહિ તો ચાલ્યા જશે; જેથી તે છોકરી બોલી કે મેહેરબાન ! હું તો આપને સહેજે પુછુ છું કે આપ કયાં રહો છો ? તે સાંભળી રસીક બોલ્યો કે હું મણીપુર નગરમાં રહુંછું. અહીં શા કામ સારૂ આવ્યા છો ? ફક્ત હવા ખાવાની ખાતર. આપ કઇ જ્ઞાતિના છો ? વૈશ્નવ વાણીયો છું. આપનું નામ શું ? મારૂં નામ રસીકલાલ (વાહ નામ તો જેવું જોઇએ તેવુંજ છે.) મહેરબાન રસીકલાલ ! આપ આ બાગમાં ઘણા વખતથી આવો છો તો આપે આશરે દોઢ માસથી મારો કોઈ ચોર જોયો છે ? ચોર કેવો ? એ ચોર એવો છે કે મારા પૈસા ખરચાવી, રોકટ તસ્દી આપી જતો રહેનાર દેવાદારને જોયો ? હું દેવાદારને ક્યાંથી જોઉં ? તમારે મારી સાથે આટલી બધી વાત કરવાનું પ્રયોજન શું છે. મારે હમેશાંનો ટાઇમ થઇ જવા ઉપરાંત આશરે અડધો કલાક વધારે થયો છે માટે મને તાકીદથી જવા દો. મારો નકામો વખત ગાળતા ના ? તેના જવાબમાં તે છોકરીએ કહ્યું કે હું આપનો નકામો વખત ગાળવા માગતી નથી પરંતુ જો આપે મારો દેવાદાર જોયો હોય તો બતાવો. હું તો તમારા દેવાદારને જાણતો પણ નથી તેમ મેં કોઈ દિવસ જોયો પણ નથી (આ બાબતનો મરમ કાંઈ પ્રેમનો માલુમ પડે છે માટે જોઇએ તો ખરા કેમ થાય છે) તેમ હું કાંઇ તમોને ઓળખતો પણ નથી. માટે મારી સાથે

વધારે વિવેચન કર્યા વીના મને મહેરબાનીની ખાતર રજા આપો એટલે સુખેથી ઘેર જાઉ. એ સાંભળી છોકરી બોલી ના કેમ કહો છો ? તમોએ મારા દેવાદારને ખાસ જોયો છે તેમ તમેજ ભગાડી મુકયો છે માટે તેને હું તમારી પાસેથીજ લઇશ. વાહ ! વાહ ! શું તમે મને બનાવવા માગો છો ? ના ના, નહીં, નહીં ખરૂંજ કહું છું. સોગન ખાઇને કહું છું કે મારા દેવાદારને આપેજ પસાર કરી દીધો છે અને તે જરૂર આપજ પકડી આપશો. અરે ! હું પણ સોગન ખાઇને કહું છું કે હું તમારા દેવાદારોને કે આ શહેરના કોઇ પણ માણસને ઓળખતો નથી. શું આ તમે ખરૂંજ કહો છો ? જો જો જુદા પડતા નહીં હો ! શી બાબત જુદો પડું ! શું ખોટું બોલું છું ? હા હા સાડીસત્તર વાર ખોટું ! ત્યારે તમે રીતસર ફરીઆદ માંડો, હું ત્યાં જે જાણુતો હઇશ તે કહીશ. વારૂ આપ આ શહેરમાં કેટલા દીવસથી પધાર્યા છો ? હું આશરે દોઢેક મહીનો થયાં આવ્યો છું ત્યારે આપ આ રસ્તા ઉપર ફકત આજેજ આવ્યા છો ? નાજી દરરોજ સવાર સાંજ. ત્યારે આપ ફુલના ગોટા હરરોજ સવાર સાંજ દેખતા હતા ? હા, હા, કહો તે કીયા રસ્તામાં દરરોજ પડ્યા રહેતા હતા ? ચૌટાના. મહેરબાન હું માળણ છુ ને મ્હારા ફુલના ગોટા તે શખ્સ આશરે ૧૮૦ બગાડી ગયો છે. તે શી રીતે બગાડયા ? વાહ ? આપ જાણો છોને વળી માગનાર માણસને કિંમત નહીં આપવાની સલાહ આપો છો અને પાછા અજાણ્યા થઇ પુછો છો ? જુઓ ! નીશાની આપી એટલે આપેજ કબુલ કર્યા કે નહી કહો હા. મેં દેખ્યા હતા તે કેમ ના કહું, મને જુઠું બોલવાની મનાઇ છે, ત્યારે આપ મારા દેવાદારને પણ પુરી રીતે જાણો છો, તો કહો તે તમે દીઠો હતો ! (રસીક પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે કે દોઢેક માસ થયો પરંતુ મારે કોઇ પણ માણસની સાથે વાત સરખી

કરવાનો પણ (સ્ત્રી શિવાય) બીજા સાથે પ્રસંગ પડયો નથી, છતાં આ સ્ત્રી મને કહે છે કે મારા દેણદારને તમે નસાડી મુકયો છે, ત્યારે હવે તે કોણ હશે? મારા ગળે તો નહી પડતી હોય! શું હશે? આ મરમની મને કાંઇ સમજણ પડતી નથી) રસીક તેનો પ્રત્યુત્તર વાળી શકયો નહિ. એટલે છોકરી બોલીઃ—કેમ રસીકલાલ, વીચારમાં પડયા? દેખ્યો હોય તો બતાવો? તેમાં તમોને કાંઇ નુકશાન નથી. પણ શું દેખાડું, જાણતો નથીને. શું તમે મારા ગળે પડવા માગો છો? ના, ના, નહીં, નહીં. ફકત મારા દેવાદારને મને સોંપો, એટલે પછી બસ. શું હું દેવદારને જાણું છું? હા, તમો જરૂર જાણો છો. માટે વચન આપો કે હું દેવાદારને જાણતો હઉં ને તમને ના સોંપું તો હું વચનનો જુઠો. એ પ્રમાણે વચન આપ્યા પછી મને જવા દેશો? હા ત્યારે લ્યો આ મારો કોલ છે કે હું જાણતો હઉં ને તમોને તમારા દેવાદાર ન સોંપું તો હું વચનનો જુઠો પડું. કહો હવે બસ છે? હા, હવે બસ છે. વારૂ રસીકલાલ! તમે દરરોજ કેટલા વાગે અને કયારે હવા ખાવા આવતા હતા? સાંજે સાત વાગે આવતો હતો સાંજે ખાઈ આવતી વખતે રસ્તામાં કેટલા ગોટા દેખતા હતા? સવારે એક અને સાંજે એક. ત્યારે તમે એ ગોટા કેટલા દુરથી જોતા હતા? હું દુરથી જોઇ શકતો નહોતો, પરંતુ હું હવેલી આગળ આવીને ઉભો રહેતો તે વખતે સાંજ સવાર જતાં આવતાં ચારે વખત એક એક ગોટો આવી પડતો હતો. ત્યારે તમે દેવાદાર, હું દેવાદાર શાનો? મેં કાંઇ તમારી પાસે ગોટા મંગાવ્યા હતા? તમે મંગાવ્યા નહોતા, પરંતુ તમોને પગે અથડાતા હતા, ત્યારે તમે તેનો ઉપયોગ કેમ ન કર્યો? માટેજ તમે મારા દેવાદાર છો. વાહ! પણ વગર મંગાવે દેવાદાર! આ તો ઉલટો અન્યાય થાય છે. વારૂ! આમાં અન્યાય કઈ

બાબતનો થાય છે? આમાં અન્યાય છેજ નહીં, તમોને ઉપયોગ કરવા મારે ગોટા નાંખ્યા તો જેમના તેમ રહેવા દીધા, ને જમીનદોસ્ત કરી નાંખ્યા. માટે તમેજ મારા દેવાદાર છો. મને શું ખબર કે તમે મારે માટેજ નાંખ્યા હશે! મારે તમારે કાંઈ પીછાન નથી. છતાં રસ્તાની વચ્ચે મને કોણ વગર પૈસે ગોટા આપે? અને કદાચ આપવા હોય તો હાથોહાથ ન આપી જાય! કદાચ છાના આપવાના હોય તો? શું દરરોજ? નહીં. ત્યારે શું? ના ઉપયોગ કરે તો દરરોજ. લ્યો ત્યારે મનની અંદર એમ છે તો કહો તમારા ગોટાની કીમત શું છે, લાવો ભરી આપું, તો તો જવા દેશોને? હા ઘણી ખુશીથી! ભરી આપશો તો કેમ નહીં જવા દઉ? ભરી આપશો! જરૂર ભરી આપશો? વાહ! આમ કેમ બોલો છો? ભરી આપીશજ. વળી વચન આપ્યું છે તે કબુલ છે. કહો તમારા પૈસા શું શું થાય છે? તે ગણીને લઇ લ્યો અમારી કશુર આવી તે કબુલ કરીએ છીએ. જુઓ! તેની કીમત પુરી ભરી આપવી પડશે, પાછળથી ફરી નહીં જવાય? અરે એવી તે શું કીંમત છે કે મારાથી નહીં આપી શકાય, ને હું ફરી જઇશ! તમે મને વચન આપેલું છે એટલે મને જરા પણ ધાસ્તી નથી. આપના જેવા મરદ માણસનું વચન તો એકજ છે. તો વચન આપ્યા પછી પોતાનું શીર જાય તો પણ ફરે નહીં. ત્યારે કહો તેની શું કીમત છે? આપો તો જુજ છે, નહી તો ભારેસલ છે. તમે તમારા ખરા દીલથી કહો છો કે કીમત આપીશ? હા, હા મારા ખરા દીલથી કહું છું કે તેની કીમત પુરેપુરી આપીશ. ત્યારે તેની કીંમત આપો તમારો હાથ? વાહ! હાથ તે કીંમતમાં અપાતો હશે કે? હાથ શી રીતે આપું? આ તે તમે કીંમત લેવા બેઠા છો કે મારી મશ્કરી કરવા બેઠાં છો? વાહ! હજુ મશ્કરી ગણો છો કે?

કીંમતમાં આપનો હાથ આપો, તો ૧૮૦ ગોટાની કીમત તેની પહેલેથીજ મેં તેજ ધારી હતી. તો મારો હાથ શી રીતે લેશો? તમો કહો છો એ રીતે. આ તમારી મરમની બોલી મને તો બીલકુલ સમજાતી નથી, માટે કહો ચોખ્ખેચોખ્ખું કે તમે શું કહો છો? ચોખ્ખુંજ કહેવડાવો છો તો આપણા બંનેનો સંબંધ! વાહ! આ પણ તમે ઠીક કહી દીધું! ઠીક ઓઠવી દીધું! તેની કીંમત તે તો ઘણી ભારે કહેવાય? મારે તમારી પાસે નોકરી કરવી પડે?! પ્રાણનાથ! એ શું બોલ્યા! હું આપની પાસે નોકરી કરાવું? આપનો હાથ મને સોંપો કે હું આખી આપનીજ છું અને હું જ આપના તાબામાં રહી નોકરી કરવાની, અને આપની સેવા હુંજ બજાવવાની, આપની દાસી હુંજ થવાની, અને આપની અર્ધાંગના પણ હુંજ થવાની? માટે પ્રાણનાથ! વીલંબ કર્યા વીના આપેલું વચન પાળો! મેં તમોને આમ કરવાનું ક્યાં કહ્યું હતું! મેં તો તમોને તેની કીમતના પૈસા આપવાનું કહ્યું હતું. હા! પૈસા આપવાનું કહ્યું હોય તો યાદ કરો કે તે ભરી આપવાનું કે પૈસા આપવાના કહ્યા હતા? શું ભરી આપવાનું તે આપ પૈસા માનો છો? જો આપ એમ માનતા હો તો શું આપને ખુલ્લું પહેલેથીજ ના કહી દેત કે તેના પૈસા આપવા પડશે? હું તો મારો દેવાદાર માણસ આખો માગતી હતી માટે આપ મારી સાથે વચને બંધાયા છો; જેથી આ વચન પાળ્યા વીના છુટકો નથી. માટે આપો હાથ અને ચાલો? વારૂ! હાથ આપ્યા પછી ક્યાં લઇ જશો? લઇ જવાનું ઘેર, બીજે. ક્યાં? ઘેર ક્યાં? કોને ઘેર? ઘેર તે આ તમારી દાસીને ઘેર. તમે આ વીષે બંદોબસ્ત કર્યો છે? આપને તે પુછવાનું શું કારણ છે? પુછવાનું કોને છે? આપણા શાસ્ત્રની રીત છે કે ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવું. હા, તે તો ખરૂં! પરંતુ તમે તો માળી છો

એટલે આપણે કેમ સંબંધ બંધાય? માળણુ હોઉં કે કોલણુ હોઉં પણુ બંધાયા તો કંઇ તમારાથી ના કહેવાશે? સાઠી સત્તરવાર ના કહેવાશે! ત્યારે શું જાત મુકી વટલાઈ જઇશું? ચાલો તમારો વિચાર મુકી દેવાનો છે? કદાચ હું આપની ન્યાતની કન્યા હોઇશ તો? તો તમારે કબુલ છે; પરંતુ આપણે બન્ને એકજ ન્યાતના હોઇએ તો તમારે આ સંબંધ કબુલ ખરો કે? હા. હા. એક ન્યાતના હોઇએ તો તો મારે કબુલ મંજુર છે. આટલી વાત થયા પછી રસિક તે સ્ત્રીની સાથે તેને ઘેર ચાલ્યો ગયો. પ્રીય વાંચકો! આ સ્ત્રી કોણુ હતી, તે આપ નહી જાણુતા હશો? પરંતુ તે સ્ત્રી ચંદ્રનગરના દીવાનની પુત્રી હતી. તેનું નામ સ્વચ્છંદી હતું અને તેના બાપનું નામ પુરૂષોત્તમ હતું. આ સ્વચ્છંદી એટલી તો ભણેલી હતી કે વિલાયત સુધી પાસ થઇ આવેલી તેમજ વિશેષમાં સુધરેલી હતી. રસીક બચપણથીજ સુધરેલી ચાલનો હતો, એટલે બન્નેનું જોડું પરમેશ્વરે બરાબર મેળવ્યું હતું. સ્વચ્છંદી પોતાના પીતા પાસે જઇ ઇચ્છાવર વરી આવ્યાની વાત જાહેર કરી, પોતાના પતીને તેણીના બાપ પસે લઇ ગઇ. સ્વચ્છંદીના બાપે રસીકને કેટલાક ઇંગ્રેજીમાં સ્વાલ જવાબ પુછ્યા; પરંતુ રસીકનું અંગ્રેજી નોલેજ સારૂં હોવાથી તે એક સવાલમાં બંધાયો નહોતો, જેથી સ્વચ્છંદીનો પિતા સમજી ગયો કે રસીક મારી પુત્રીને લાયક યોગ્ય પતિ છે.

રસીક આ હકીકત બન્યા પછી બીચારો પોતાના મનમાં ઘણો ખુશ રહેતો હતો. પોતે નબળી સ્થીતિનો હતો તેથી સુખ માની સાસરામાં રહેવા માંડ્યું; પરંતુ સ્વચ્છંદીના ઘરમાં કોઇપણ માણસે તેને એમ નહોતો પારખી કાઢ્યો કે તે ગરીબ સ્થીતિનો છે! તેવો તેનો ચહેરો, તેવો તેનો પોશાક, તેમજ ચલચલગત અને હુંશીઆરી પૂર્ણ હતી તેથી તેને કોઇ વર્તિ કાઢતું નહોતું કે આ કેવી સ્થીતિનો

માણસ હશે ! સ્વચ્છંદી તેમજ રસીક બંને એકજ જોડીનાં હતાં તેથી તેનો બાપ હમેશાં તેઓના ઉપર ઘણો ખુશી રહેતો હતો. આ પ્રમાણે લગભગ રસીક ૭ માસ ત્યાં રહ્યો. પરંતુ પોતાનાં મા, ભાઇ, સઘળાં વીસરી ગયો હતો. ભોળો રસીક પૈસાદાર સાસરૂં મળવાથી તેના ઉમંગમાં પોતે હમેશાં પ્રફુલીત રહેતો અને મોજશોખમાં દીવસ ગુજારતો.

પ્રકરણ ૨ જું.

દુઃખ પડયાથી માણેકબાઇનું શોકાતુર થવું.

માણેકબાઇ બીચારી ઘણી દુઃખી થઇ છે. બંને છોકરાઓ પરગામ ગયા છે, તેથી ઘણો શોક કરે છે. અધુરામાં પુરૂ પોતાનો જમાઇ કેદમાં જવાથી મોટો ભારે ખેદ લાગતો હતો અને પોતાને દળણાં દળીને પેટ ભરવું પડતું હતું. દુઃખ ઉપર દુઃખ અત્યંત આવ્યા કરે છે. ઘરમાં બીચારી એકલી તેને કોઇની સાથે વાત કરવાનો પણ વીસામો બીલકુલ નથી. કોની સાથે વાત કરે ! દીકરી અઠવાડીયે કે પંદર દિવસે આવતી તેથી તેને પોતાનો દીવસ કાઢવાનો વીસામો બીલકુલ મળતો નહોતો. પોતાના ધણીના ગુજરી ગયા પછી તેણે બહાર નીકળવું બંધ કરી દીધું હતું. વળી પૈસાથી બીચારી છેક ખુવાર બની ગઇ હતી, તેથી તેને બીજા માણસો સાથે વાત કરવી પણ ગમતી નહોતી. માણેકબાઇ પોતાના મનમાં એમ સમજતી હતી કે આ જીવતર એક નથી. તે આખો દીવસ પોતાના ઘરમાં જ રહેતી હતી. કોઇ કોઈ વખત માણેકબાઇના મનમાં જુના વીચારો આવી જતા

હતા, કે સાહેબી હતી ત્યારે પણ હું જ ભોગવતી હતી અને હાલ દળણું દળું છું તે પણ હું જ દળું છું. બાગબગીચા, ઘર, બંગલા વીગેરે કશી કમીના નહોતી, અને હાલ ભાડુ ભરવાની પણ મારી શક્તિ નથી. પ્રભુ તારી ખુબીનો પાર નથી. તું પળમાં રંકને રાય બનાવે છે અને રાયને રંક બનાવે છે. તેથી તેં મને એક નિરાધારમાંની નિરાધાર બનાવી દીધી છે. વળી પૈસા નહિ તે તો ખેર! પરંતુ મારા દીકરાઓ મારી પાસે નથી. તેઓને પરદેશ શું થતું હશે, તે શું કરતા હશે? હાય પ્રભુ! મને ચારે બાજુથી દુઃખ, દુઃખ ને દુઃખ. પ્રભુ હવે તો સહાય કર!!!

માણેકબાઇ દરરોજ પથારીમાંથી સુતી ઉઠતી વખતે પરમેશ્વરનું ભજન કરતી ને દરણું દળી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતી હતી, વળી છોકરાઓ પરદેશ ગયા હતા, તેથી તેને તે વિષેની મોટી ચિંતા રહેતી હતી. કેટલોક વખત થઈ ગયા છતાં એકે છોકરાનો કાગળ નહોતો તેથી તેણી કાગળની પણ રાહ જોતી હતી અને દરરોજ ટપાલવાળો કાગળ વહેંચવા આવે કે તરતજ તેને પોતાના કાગળ માટે પુછતી.

પ્રભુ! તારી મરજી એમ જ હોય તો હું આપઘાત કરૂં. પ્રભુ! તેં અમને પ્હેલું સુખ દેખાડી પાછળથી અત્યંત દુઃખ દેવા માંડયું? એકદમ મારા ઉપર કફા મરજી થઇ ગઈ? અમોએ એટલો તો તારો શો ગુન્હો કર્યો છે, તે અમોને છેક ભીખારી માફક બનાવી દીધા છે, પ્રભુ! તેં તો ચારે બાજુથી દવ સળગાવી મને વચમાં ઉભી રાખી છે. પ્રભુ! જરા તો રેહેમ કર! પ્રભુ! બચ્ચાં ઉપર અત્યંત જુલમ ગુજારવાથી જરા પણ દયા નથી આવતી? પ્રભુ! આપ દયાળુ છો. આપ દયા નહિ કરો તો કોણ દયા કરશે? આ દુનીયામાં મારે તમારા વિના બીજા કોઇનો આધાર નથી? પ્રભુ! આ દીવસો કેમ

જશે. આવી આવી વિનંતી માણેકબાઇ પ્રભુને કરતી હતી અને કરગરતી હતી. તેવામાં મણી પોતાને સાસરેથી પોતાની મા પાસે હરખાતી હરખાતી આવી. મણીને ખુશી જોઇ તેની મા ખુશ થઈ અને દુઃખની વાત એકદમ વીસરી ગઇ. મણી આવીને તેની માને કહેવા લાગી. માજી મારા પતી સરકારમાંથી છુટી ઘેર આવ્યા છે અને કોઈએ કાંઈ શીખામણ આપી હોય કે પછી પોતાની મેળે શરમના માર્યા થતું હોય કે કોણ જાણે શી રીતે, આખો દીવસ ઘરમાં બેસી રહે છે ને એક ગાયની માફક વર્તિ ઘરના સઘળા માણસોની સાથે સલાહ સંપથી ચાલે છે, ને મારી સાથે પણ હળીમળીને ચાલે છે. હવે તે બીજા દોસ્તની બીલકુલ દોસ્તી કરવા ના પાડે છે. માજી હવે તેમના મનને ઘણો પસ્તાવો થાય છે કે મેં ખરાબ માણસોની દોસ્તી કરી હતી તે મોટી ભુલ કરી છે. એમ કહી પોતાના મનમાં ઘણો પશ્ચાત્તાપ કરે છે અને આખો દીવસ ઘરમાં બેસી ફક્ત ચોપડીઓજ વાંચ્યા કરે છે. માજી હવે મને મારી સાસરી તરફનું બીલકુલ દુઃખ નથી, પરંતુ ભાઇઓની ફીકર દીલમાંથી બીલકુલ જતીજ નથી. ભાઇઓના ખુશી ખબર ક્યારે આવશે? રસીક કયે ગામ હશે? ભાઇ સુંદરનો તો કાગળ આવ્યો હતો ને તેણે તો લખ્યું હતું કે હું આફ્રીકા છું, પરંતુ રસીક તો ગયો છે ત્યારનો આજ લગભગ બે માસ થવા આવ્યા છતાં એક પણ કાગળ નથી, માજી તેનું શું થયું હશે? તે શું કરતો હશે? ક્યાં હશે? તેની આપણને શું ખબર પડે. આ પ્રમાણે મણીના બોલ સાંભળી માણેકબાઇ બોલી બ્હેન, ભાઇ ઘણો હુંશીયાર છે, એનું ઠેકાણું પડશે એટલે તુરત કાગળ લખી જણાવશે, પરંતુ એકદમ પારકા પરદેશમાં પડવું મુશકેલ થઇ પડે માટે નોકરીએ લાગ્યા પછી જરૂર કાગળ લખશે. ઘણા દીવસ થયા ભાઇ સુંદરનો પણ

કાગળ નથી, તેણે કેમ નહી લખ્યો ? હોય તે શું કરતો હશે ? તેની આપણને શી ખબર પડે ? બેહેન મણી આ અઠવાડીયામાં ભાઇનો પત્ર ના આવે તો તેને ઠપકા સાથે લખીશું. બેહેન મારાથી હવે મેહેનત થતી નથી. વળી લેણદારો રૂપીઆની ઉઘરાણીએ આવ્યા કરે છે, પણ તેમને ક્યાંથી લાવીને આપું. માટે હવે તો ઇશ્વર પાસે હું મોત માગું છું. મારી બેંતાલીસ વર્ષની ઉમર થઇ ગઇ છે છતાં દુઃખદરીઓ દુર જતો નથી, તારા બાપનું દેવું ત્રણ લાખનું હજુ બાકી છે. બ્હેન ખાવાનું પુરૂં થતું નથી તો લેણદારોને રૂપીયા કયે ઝાડેથી લાવીને આપવા ? કોઇના ટુંકારા ખમાતા નથી, લેણદારો ન કહેવા જેવા શબ્દો કહી જાય છે. તે સર્વે સાંખવું પડે છે, બેહેન સુખ હવે નહિંજ આવે ? સારૂ નહિજ થાય ? આની આ સ્થિતિ ગાળવી પડશે ? આવું તેની માનું બોલવું સાંભળી મણી બોલીઃ— માજી ! આપણે કોનું બગાડયું છે કે સારૂ ન થાય માજી હિંમત રાખો. મને પણ મારી સાસરી તરફની ઘણી ફીકર હતી, પરંતુ તે તેં તારી નજરોનજર જોયું કે પ્રભુએ સુખનો દીવસ આપ્યો. તેમ માજી થોડા દિવસમાં સઘળું સારૂ થશે, એવી રીતે પોતાની માને સમજાવી ઘણી હિંમત આપતી હતી.

પ્રકરણ ૩ જું

તારાને માઠું સ્વપ્નું.

સુંદરલાલની સ્ત્રી તારા તથા તેની સખી લલિતા પ્રેમચંદ શેઠના ઘરમાં એક ઓરડામાં બેસી તારા, લલિતાને પોતાના સુખ

દુઃખની વાતો કરે છે. બ્હેન લલીતા! મારૂ બહુ માઠું થયું છે. બ્હેન ગઈ રાત્રે મને બહુ માઠું સ્વપ્નું આવ્યું હતું. જાણે મારા પતી પરદેશમાં છે. વળી તેમને બધા લોકો મારવા આવ્યા છે, જાણે તેમને મોટી ખાદ પડી છે, જાણે તેમના પૈસા કોઇ લુંટી ગયું છે, જાણે તે ભર મંદવાડમાં છે, બ્હેન, જાણે તેમને સર્પ ડસ્યો, જાણે તેમની સારવાર કરનાર કોઇ નથી તેથી તે જાણે રસ્તામાં પડી રહ્યા છે, જાણે સિપાઇઓ તેમને પકડી ગયા છે, જાણે તેમના ઉપર મોટો ગુન્હો આવ્યો છે, જાણે તે કેદમાં પડયા છે, જાણે તે ગુજરી ગયા છે, જાણે તેમને અત્યંત દુઃખો પડયા છે. બ્હેન લલીતા! મારો જીવ હવે આ સ્વપ્નું આવ્યું છે ત્યારથી તો ઉડી ગયો છે. બ્હેન! હવે તે મને કયાં મળશે? હું શું કરૂં? તેમનું મ્હોં કયારે જોઇશ? બ્હેન! તું કેમે કરીને મારા પતીને મેળવી આપ. બ્હેન, મારા પતિ નહી મળે તો હું મારા દેહમાંથી જીવ કાઢી નાંખીશ. બ્હેન મારા પતિ નહીં મળે તો મારે દુનીયાપાર જીવી શું કામ છે? બ્હેન પતી વીના શું હું એકલી રહીશ? શું મારા પતીનો મારા, ઉપરનો પ્રેમ જતો રહ્યો હશે? બ્હેન મારા પતી છેક નીર્દય બની ગયા હશે? બ્હેન શું તે મને છેક ભુલી ગયા હશે? બ્હેન હજી મને તે મળ્યા નથી તોપણ તેમને મને મળવા ઇચ્છા નહી થતી હોય? શું તેમણે બીજી સ્ત્રી કરી હશે? તે બીજીની પ્યારમાં પડી ગયા હશે? શું તે દેવાદાર થયા હશે, તેથી ગભરાઇ ગયા હશે? સ્વપ્નના પ્રમાણે સર્પ તો તેમને રખેને નહી ડસ્યો હોય? બ્હેન! મને આ સ્વપ્નું આવ્યા પછીથી મને કંઇ કંઇ થઈ જાય છે. મારૂં ચિત્ત ઠેકાણે રહેતું નથી. બ્હેન મને ચેન પડતું નથી. એમ વાતો કરતી કરતી પતીની ફીકરમાં ને ફીકરમાં તારા જમીન ઉપર પડી બેભાન થઇ જાય છે તેથી

લલીતા તારાને ધીરજ આપે છે. વ્હેન સ્વપ્નાં કોઇ દીવસ સાચાં હોય જ નહિં. તું કેમ સુઇ રહી છે ? તને શું થાય છે ? એમ કહેતાની સાથે તારા આળસ મરડી બેઠી થઈ. બહેન મને ખરેખર સ્વપ્નું આવ્યું હતું એ સ્વપ્નું ખરૂંજ હશે ! મને કોઇ કોઈ વખત સ્વપ્નાં આવે છે તે ખરાં પડે છે, માટે મને કંઇ કંઇ થઇ જાય છે. મારૂં મન ગભરાય છે. તેવા શબ્દો સાંભળી તેના પીતા કહેવા લાગ્યા—બેટા ? શા કારણથી ગભરાય છે ? તારાએ કહ્યું—પીતાજી ગઇ રાત્રે મને ઘણું માઠું સ્વપ્નું આવ્યું હતું જાણે મારા પતિને અત્યંત દુઃખ આવી પડયું છે. પીતાજી ! આજથી મારે તેમને મળ્યા સિવાય અન્ન પણ લેવું હરામ છે. પીતાજી મારી છાતી ધડકે છે. પીતાજી મારે તો તેમને હાલને હાલ મળવા જવું છે. તેમના મળ્યા શિવાય મારાથી નહીં રહેવાય ? જ્યારે હું તેમને જોઇશ ત્યારે મારા મનને નિશ્ચય થશે, માટે મને ગમે તેમ કરી આફ્રીકા મોકલી આપો. પીતાજી હું તો ગયા વિના રહેનાર નથી. પીતાજી ગમે તે માણસને મારી સાથે મોકલી મને આફ્રીકા મોકલાવો. આ શબ્દો સાંભળી પ્રેમચંદ શેઠ બોલ્યા, બેટા એ તો તને ભણકારનું સ્વપ્ન છે. સ્પપ્ન કાંઇ સાચું હોતું નથી. બેટા ! તું તારા મનમાંથી ખોટો વ્હેમ કાઢી નાંખ. તારા પતી સહીસલામત છે, સ્પપ્ન તો તદ્દન જુદાં જ હોય છે. તેનો તને એક દાખલો આપું. બ્હેન ! સ્વપ્નમાં આપણે રાત્રે જમીએ છીએ ને સવારમાં ઉઠી જોઇએ છીએ તો આપણું પેટ ભુખ્યું ને ભુખ્યું જ હોય છે. માટે બ્હેન સ્વપ્નની વાત એવી જ સમજવી. માટે તારા મનનો વહેમ કાઢી નાંખ ? તારા પતી વહેપારના અર્થે ગયા છે. તે કાલે સવારે આવશે, જેથી બેટા તુ નિશ્ચીંત રહે. તારા પતી તને થોડા દિવસમાં મળશે તે સાંભળી તારા બોલીઃ—પીતાજી ! આપના મ્હોં

આગળ હું વધારે વીવેચન શું કરૂં ? પરંતુ પીતાજી આ ગરીબ ગાય જેવી દીકરીની ઉપર ઉપકાર કરી આફ્રીકા મોકલાવી આપો તો આપની પુત્રી હમેશની સુખી થાય. પીતાજી મને આ શહેર એક ઝેર સમાન લાગે છે. અને સર્વ કોઈ વસ્તુ અપ્રિય લાગે છે. તેમ સર્વ કંઈ બળતા દેવતા માફક લાગે છે, માટે પીતાજી આ વ્હાલી પુત્રી ઉપર દયા કરી એટલી તજવીજ કરી, મને તે તરફ પહોચડાવી આપો તો ઇશ્વર તમારૂં શ્રેય કરશે. તે સાંભળી પ્રેમચંદ શેઠ બોલ્યાઃ બેટા તારા પતીનો એકાદ કાગળ આવવા દે એટલે પછી હું તને એમની તરફ જવા સુખેથી રજા આપીશ. વ્હાલી પુત્રી ! એક અ-ઠવાડીયું સબુરી રાખ. જો તારા પતીનો તેટલા દિવસમાં કાગળ નહીં આવે તો હું તારી સાથે માણસ મોકલી જરૂર ત્યાં પહોંચતી કરીશ. એટલું કહી પ્રેમચંદશેઠ બજાર તરફ ચાલ્યા ગયા. બાદ તારાની સખી લલીતા તારાની નાણંદ મણીને બોલાવી લાવી. મણી આવી તારાને ધીમે સાદે કહેવા લાગી, કે ભાભી કેમ ગાંડપણ કરો છો ? શું કરવા આમ કરો છો ? આ તમને સુલક્ષણાને શોભે કે ? ભાભી આવા શ્રેલછાઇના શબ્દો બોલો છો તે સારૂં દેખાય છે કે ? માટે જરા શાન્તી રાખો, ધીરજ રાખો, એકદમ ઉતાવળાં કેમ બની જાઓ છો ? જરા સમજ રાખો ? તે દિવસે પણ તમે આમજ કરતાં હતાં, વારે-ઘડીએ આમ કરો તો પછી લોકો તમને ગાંડાં' કહેશે; માટે જરા કાંઇ સમજો. એક સ્વપ્નાની વાતથી આમ છેક ઘેલાં બની જાઓ છો ? શું સ્વપ્નું તમને ખરૂં લાગે છે ? ભાભી સ્વપ્નું તે ખરૂં હોય ? જાવ જાવ ! એ સમજવું તદ્દન ઉલટું છે. ભાભી તમે હાલ મારી સાથે ચાલો. આપણે બા પાસે જઇએ ! આપણે જઇશું તો બા પણ ઘણાં ખુશી રહેશે, માટે ચાલો ભાભી. શું તમારા અને મારા

દીલમાં નહી થતું હોય કે મારા બંને ભાઇઓ પરદેશ છે વળી મારા પીએરની સ્થીતી પણ તમે જાણો છો, તેમ જ મારે સાસરે પણ મારે કેવું હતું તે છતાં મારા કરતાં તો તમને વધારે દુઃખ નથી ને ? મારા પતીતો મને બીલકુલ બોલાવતાએ નહોતા ને વળી ખરાબ સોબતે એ ચઢી ગયા હતા, પરંતુ ભાભી મેં કેમ મનમાં ધીરજ રાખી હશે ! ને વળી હાલ તે કેવા ઠેકાણે આવ્યા છે તે પણ તમે જાણો છો. તમારાથી કંઇ વાત અજાણી નથી, ભાભી એવા જુઠા સ્પપ્નાનો શોચ કરી બળી મરવું એ તદ્દન તમારી મુર્ખાઇ છે. માટે તમે એ વાત પડતી મુકી મારી સાથે ચાલો. આપણે સાડીની કોર ભરીએ. જુઓ આ કોર નવી જાતની આવી છે. આપણે હવે મારી મા પાસેજ રહીશુ, ભાઈનો પણ કાગળ થોડા દિવસમાં આવશે, મારા ભાઇ કાગળ લખ્યા વીના રહે તેવા નથી માટે મનમાં ધીરજ રાખો. ઇશ્વર સર્વ સારૂ કરશે. ભાભી સબુરીનાં ફળ મીઠાં છે. અને ઉલટાં ઉતાવળાં થવાથી ભવીષ્યમાં હાની પોહોંચવા વખત આવશે, માટે સબુરી રાખવી એજ મોટા માણસનું લક્ષણ છે. માટે તે સ્વપ્નની ગપસપ વાતો વીસારી દઈ ઇશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખો કે જેથી તમારૂં શ્રેય થાય. નણંદજી મેં તેમને આફ્રીકા ગણા કાગળ લખ્યા હતા પણ ફક્ત તેમનો એકજ કાગળ આવ્યો હતો, તેમાં ગોળ ગોળ લખી ખોટા ખોટા દીલાસા આપે છે. ભાભી હવે છેવટે કહું છું કે મારા પતીનો કાગળ નહી આવે તો તમારા પિતાજી જરૂર ત્યાં મોકલી આપશે માટે ચાલો. એમ કરી નણંદ, ભોજાઈ તથા લલીતા ત્રણે માણેકબાઇ પાસે ગયા.

પ્રકરણ ૪ થું.

મેનાનો સુંદરલાલપર જુઠો આરોપ.

સુંદરલાલ હંસરાજ શેઠને ત્યાં ઉમંગથી ઘણી સારી નોકરી બજાવે છે. પરંતુ હંસરાજ શેઠની પુત્રી તેના ઉપર આશક થએલી હોવાથી સુંદરલાલથી બીલકુલ દુર જતીજ નહોતી. તેથી સુંદર નોકરી છોડી દેવાનો વીચાર કરતો હતો. પરંતુ હંસરાજ શેઠ પાસેથી ત્રણ કારણથી નોકરી છોડી દઈ રજા લેવાતી નહોતી. વળી જો આ વાત શેઠના મોઢે કહે તો શેઠનો ભારે ઠપકો તેમજ ભારે ભય લાગતો હતો અને એમ દહેશત રહેતી હતી કે જો આ પ્રમાણે હતું તો તમે મને પહેલેથી કેમ નહીં કહ્યું? તેટલા માટે છાનો માનો બેસી રહેતો વળી તેના મનમાં એવો વીચાર આવતો કે ગમે તે વહેપાર કરી શેઠના રૂપીયા ચુકવી આપી અહીંથી નોકરી છોડી દઉં તો સારૂ કહેવાય પરંતુ પૈસા વીના વહેપાર થાય કેમ? તેમજ નોકરી છોડી બીજે જવાય કેમ? આ વિચારમાં ને વીચારમાં બીચારો દરરોજ તે સુકાતો હતો, વળી પોતાના ઘર તરફની, ભાઇઓ તરફની તેમજ પોતાની બહેરી તરફની ભારે ચીંતા હતી. તેની લગભગ અઢાર વરસની ઉંમર થઇ હતી પણ સુખની એક પળ જોઇ નહોતી, અને ઉલટું દુઃખ ઉપર દુઃખ આવ્યાજ કરતું હતું. જો છોકરી બાબતની વાત શેઠને કરે તો છોકરી તેને માટે જુઠું ભરવે ને શેઠ ઉલટા ગુસ્સે થાય, તેમજ મેનાની સાથે આડે માર્ગે ચાલે તો મોટો અપરાધ કહેવાય માટે ન કરી વાત શેઠને કે ન કરી વાત શેઠાણીને? બીચારો મનમાં ને મનમાં મુંઝાઇને બેસી રહ્યો. પરદેશમાં કમાવાની ખાતર આવ્યા પણ ઉલટું

ચાર તરફનું દુઃખ આવ્યું. એક તો મોટું દુઃખ એ હતું કે શેઠના રૂપીઆ દેવા. બીજું દુઃખ એ કે ઘરના માણસોથી દુર, ત્રીજું દુઃખ એ કે ઘરના માણસોની ફીકર. અને ચોથું દુઃખ તો શેઠની છોકરી મેનાજ હતી. આ પ્રમાણે તે બીચારો વિશેષ ચીંતાને લીધે સુકાઇને સોટી માફક બની ગયો હતો.

એક દીવસ સુંદરલાલ શેઠના ઘરના ખાનગી ઓરડામાં બેઠો બેઠો નોવેલ વાંચતો હતો. તેવામાં મેના કોઈ ચીજ લેવાનું બહાનું કાઢી સુંદરલાલનો ઓરડો ઉઘડાવી અંદર દાખલ થઈ. સુંદરલાલ તો કાંઈ કામ હોય તો બેહેન કહીનેજ બોલાવતો હતો પરંતુ મેનાંતો તેને પ્રાણનાથ કે પ્યારા કહ્યા શીવાય બોલાવતી નહોતી. મેના ઓરડામાં દાખલ થઇ અને સુંદરલાલને કહેવા લાગી કે સુંદરલાલ ! તમે મારી સાથે લગ્ન કરો તો હું તમને મારા પીતાજીની આજ્ઞા અપાવું. પરંતુ સુંદરલાલે તો તેના બોલવા ઉપર બીલકુલ લક્ષ આપ્યું નહિ, અને પોતાની ચોપડી એક ચિત્તે વાંચતો હતો. પછી મેના લાચારીથી બોલી કે-પ્રાણનાથ ! હું આપને બે હાથ જોડીને વિનંતી કરૂં છું કે આપ મારી સાથે લગ્ન કરો તો ઠીક, નહીં તો મારો દેહ તમારે માટે નાશ કરવો પડશે, માટે પ્રાણનાથ ! આ દાસીનું કહ્યું માની મારા કહ્યા પ્રમાણે વર્તો. જો વર્તશો તો મહાન સંપત્તીના માલીક થશો અને નહીં વર્તો, તો ખરાબખસ્ત થશો. જેથી નમ્રતાઇથી કહું છું કે મારૂં કહ્યું માની આપેલું વચન પાળી આ દાસીને ગ્રહણ કરી લ્યો. આ શબ્દો સાંભળી છેવટે સુંદરલાલ ચોપડીમાંથી મોં કાઢી બોલ્યો કે બ્હેન ! મારી એક પ્રતીજ્ઞા છે તે તમોને ખબર છે ? ના, મને તે ખબર નથી. મારી પ્રતીજ્ઞા એક છે કે મારે લુણહરામી થવું ન જોઇએ, બીજું શાસ્ત્રના આધારે એક

સ્ત્રી છતાં બીજી સ્ત્રી કરવી ન જોઇએ, માટે કાંતો ભીખ માગતો થઈ જાઉં અને કાંતો મરી જાઉં તો પણ મારૂં બોલેલું વચન મિથ્યા થાય નહીં, જેથી કંઇ પણ રકઝક કર્યા વિના તેમજ બોલ્યા ચાલ્યા વિના આવ્યાં તેવાં પધારી જાઓ. આવું સુંદરલાલનું બોલવું સાંભળી મેના રીસ ચઢાવી બોલી કે સુંદરલાલ! હું સતી છું, મેં તારે માટેજ જન્મ લીધો છે. હું મરીશ ને તને મારીશ. પણ તું યાદ રાખજે, કે હું ગમે તે યુક્તિ લઢાવીને તને નહીં છોડું. એટલું કહી મેના પોતાની માને ખોટું ભરમાવવા ચાલી ગઇ.

મેના પોતાની મા પાસે જઇને કહેવા લાગી કે–માતાજી! આપણે ત્યાં જે પેલા સુંદરલાલ નોકરી કરે છે તે આપણા ઓરડામાં બેઠા બેઠા વાંચે છે, ત્યાં હું મારી એક ચોપડી લેવા ગઈ હતી ત્યારે તેમણે મને પોતાની પાસે જબરજસ્તીથી બોલાવી ઓરડો બંધ કરી દીધો, અને અંદર સપડાવી. એટલું કહી પાખંડ કરી પોતાની મા પાસે ડુસકે ડુસકે રોવા બેઠી એટલે શેઠાણી તો બીચારી પોતાના મનમાં દીંગજ બની ગઇ કે આટલા દીવસ સુધીમાં સુંદરલાલે કોઈ દીવસ કાંઈ પણ ખોટું કામ કર્યું નથી અને આજેજ આ વાત બની એતો નવાઇ જેવું લાગે છે. સુંદરલાલ તેમ કરે તેવો માણસ નથી. પરંતુ કોણ જાણે બન્યું પણ હોય! હાય લુચ્ચાએ આવું કામ કર્યું? એમ કહી મેનાને કહેવા લાગી કે–બેટા! તું શી રીતે નીકળી આવી? પછી માજી મેં તેમને ખોટો ધોપો કર્યો અને મારી હુંશીઆરી ચલાવી ચાલી આવી, માતાજી જો મેં તેમ ના કર્યું હોત તો તે લુચ્ચો મારી લાજ લીધા વીના રહેત નહી, જેથી માતાજી તે આપણા ઘરમાં ન જોઇએ, તેથી તેમને રજા આપી દો, એમ કહી પાછી રડી પડી ને ડુસકે ડુસકાં ખાવા લાગી છે. એટલે શેઠા-

ણીએ તેને હિંમત આપી કહ્યું કે, બેટા તારા પીતાજીને આ વાત કહી તેને આપણા ઘરમાંથી એકદમ કાઢી મુકીશું. એમ કહી શેઠાણીએ શેઠની પાસે જઈ મેનાની કહેલી સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી તેથી ભોળો અને નીષ્કપટી શેઠ સુંદરલાલ ઉપર રાતો પીળો થઇ ગયો અને એકદમ સુંદરના ઓરડા પાસે આવ્યો અને અવાજ કાઢી ઓરડો ઉઘડાવ્યો, તથા સુંદરલાલને કાંઇપણ પુછયા ગાછ્યા શીવાય કહેવા લાગ્યો. સુંદરલાલ તમે એકદમ અત્યારે હાલને હાલ મારા ઘરમાંથી ચાલ્યા જાવ, મારે તમારૂ બીલકુલ કામ નથી. આ વાકયો સાંભળી સુંદરલાલ બોલ્યો—પીતાજી ! આ પુત્રનો શો વાંક પડયો છે કે આટલા બધા ક્રોધાયમાન થઇ ગયા છો ? એકા એક આવા વાકયો આપના મોહોમાંથી આજ કેમ ? નીકળે છે ? આ સાંભળી શેઠ બોલ્યા—વાંક ? વાંક તારો ઘણો છે. શું મારા મોઢેથી તે શબ્દો કઢાવવા માગે છે ? તું નથી જાણતો કેમ સુંદર બોલ્યો—નાજી હું બીલકુલ જાણતો નથી. તે સાંભળી શેઠ બો-લ્યાં—નથી જાણતો તે તો ઠીક છે સૌ આગળ જોઇ લેવાશે. માટે કહું છું કે આ મારા છેલ્લા વાકયો સાંભળી તું જેમનો તેમ ચાલ્યો જા. તે સાંભળી સુંદર બોલ્યો—પીતાજી ! મારો શો ગુન્હો છે. તે તો કહો ? મને જરા તો સમજ પાડો ? મને નિર્દોષને શા માટે આમ કરો છો ? મને જવાને ના નથી, પરંતુ મને શા માટે રજા આપો છો તે તો કહો ? મારે કહેવાનું કે સાંભળવાનું કાંઇ જોઇતું નથી. માટે તું મારો હુકમ માન્ય કરી એકદમ ચાલ્યો જા ? હું આપને પીતા સમાન જાણું છું હું આપનું બચ્ચું છું, હું આપને ત્યાં આટલા દીવસ રહ્યો પરંતુ કોઇ દીવસ મારી જરા પણ કસુર આવી નથી ને આજ મારી શી ભુલ થઈ છે. પીતાજી કહો—મારી શી ભુલ થઇ છે તે મને કહો કે હું આપની પાસે માફી માગું. લુચ્ચા ! પાછો અજાણ્યો થઇ જાય

છે, શું બીજા નથી સમજતા, તું એકલોજ સમજે છે એમ કહી પોતાના રૂપીઆ સુંદરલાલ પર લેણા હતા તે રૂપીઆ લખાવી લેવા સારૂ પોતાના બીજા નોકરને સ્ટામ્પનો કાગળ લેવા મોકલ્યો એટલે સુંદરને ખાત્રી થઇ ગઇ કે મેનાએ ત્યાં ખોટું બીડાવ્યું લાગે છે. પણ ખેર! સાચને ન આવે આંચ. મને સાચાને શું થવાનું છે. મારે ક્યાં તેમના રૂપીઆ નથી આપવા તે હું તેમને સ્ટાંપ ન લખી આપું? પણ મને આ બીન વાંકે ગુન્હેગાર ઠરાવે છે તેજ માત્ર ખોટું છે પણ કાંઈ નહીં? બીજે નોકરી કરીશ! મારી શુદ્ધ દાનત છે તો હજારો શેઠ મળશે. આ પ્રમાણે સુંદરલાલ વીચાર કરે છે એટલામાં નોકર સ્ટાંપ લાવી શેઠના હાથમાં આપે છે એટલે શેઠ સુંદર પાસે સ્ટામ્પર લખાવી લે છે અને સ્ટામ્પમાં ત્રણ લાખ રૂપીઆ લેણા કાઢે છે તેમજ સ્ટાંપ નીચે શેઠ સહી કરાવી લે છે. બાદ શેઠ સુંદરલાલને કહે છે—લુચ્ચા! જો તું કોઈ દીવસ મારા ઘર તરફ કે મારા મહેલ્લા તરફ હવે પછી આવ્યો તો તને જેલને સ્વાધીન કરાવીશ. માટે હવેથી ભુલેચુકે મારા મકાન સામું પણ બીલકુલ ન જોવું. એમ કહી બીચારા નીર્દોષ અને પ્રમાણીક સુંદરને શેઠે એક લાત મારી કાઢી મૂકયો. બીચારો સુંદર પોતાના મનમાં ખાસ જાણી ગયો કે આ કૃત્ય કરાવનાર બીજું કોઇ નહીં, પણ ફક્ત મેનાજ હોવી જોઇએ. હવે તે બીજો ધંધો કે બીજે નોકરી કરવાનું નક્કી કરી બીજા મેહેલ્લામાં મકાન ભાડે રાખી રહેવા લાગ્યો. આ વખતે સુંદરલાલ પાસે ફક્ત સો રૂપીઆનીજ નોટ ખાનગી વેહેપારમાંથી પેદા કરેલી હતી તેજ ફક્ત પોતાની પાસે હતી પરંતુ હંસરાજ શેઠને ત્યાંથી તો સુંદરલાલને પહેરેલાં કપડાં શીવાય બીજું કાંઈ આપ્યું નહોતું અને જેમનો તેમ કાઢી મૂકયો હતો.

સુંદરલાલ પોતાના મનની સાથે વીચાર કરતો કે આ દુઃખ ભોગવવું તેના કરતાં મરવું એ ઘણું સારૂં છે પરંતુ પાછા તેના મનમાં વીચાર આવતા હતા કે ઘેર પણ સઘળા મારી માફકજ દુઃખમાં હશે. બીચારાંને તેમને પણ કયાંથી સુખ મળે, ત્યાં પણ દેવું માથે ઘણું છે, લોકો લેવા આવતા હશે. રસીક હજી નાનો છે, એવી તરેહના વિચારમાં સુંદરલાલ દીવસો ગાળતો હતો ને દરરોજ ઈશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરતો કે પ્રભુ સાચાને આટલું બધું દુઃખ ! મેં તેને બેહેન માફક, અને તેના પીતાને પીતા માફક અને તેની માતાને માતા માફક વર્તી ચાલતો, છતાં મને આખરે બદનામી આપી કાઢી મુકયો. આમાં બીજા કોઇનો વાંક નથી પણ વાંક મારા ટૂંકા નશીબનોજ છે. ખેર ! વીધાતાએ જે લેખ લખ્યા હશે તે કોણ મીથ્યા કરનાર છે. એ રીતે પોતાના મનમાં સમજી રહી દીવસો કાઢતો હતો. બીચારાને પરદેશમાં કોઇની સાથે વાતનો પણ વીસામો નહોતો તો તેને વેહેપાર તો કોણજ કરાવે ? અને તે સુંદરલાલની પહેલા જે શેઠ માગણી કરતા હતા તે શેઠને ત્યાં નોકરી કરવાનો વીચાર કર્યો, પરંતુ પાછો તેના મનને વીચાર થયો કે કદાચ શેઠ મને પુછશે કે ત્યાંથી કેમ નીકળવું પડયું, તો શું જવાબ દેવો ? બસ ! જવાબ તો એજ કે બનેલી સઘળી બીના કહી દેવી. રાખશે તો ઠીક છે, નહી તો વળી કોઈ બીજો ધંધો કરીશું. સાચાને શું થનાર છે ? માટે શેઠને તો મળવુંજ. એમ ધારી પોતે તે શેઠના ઘર તરફ જવા નીકળ્યો. બીજા શેઠને ત્યાં જઇ સલામ કરી ઉભો રહ્યો. અને નોકરી રહેવા વીશે માગણી કરી, તેથી નકસના માર્યા આ શેઠે સુંદરલાલને દર મહીને ત્યાં કરતાં પચાસ રૂપીયા વધારી નોકરીમાં ! રાખ્યો. એટલે દર મહીને બસો રૂપીયાનો પગાર શરૂ કર્યો અને નોકરી મુકી દેવા વીગેરેની સઘળી હકીકત પુછી. જેથી સુંદરલાલે

બનેલી તમામ વકીકત સાચે સાચી કહી દીધી. જેથી તેના ઉપર ખુશ થયા અને હીમ્મત આપી પોતાને ત્યાં રાખ્યો, એટલે સુંદરલાલે પોતાની નોકરી ભરવી શરૂ કરી. બીચારો સુંદર આની આ કડાકુટમાં પોતાના ભાઈ બેનને કાગળ પણ લખવો ભુલી ગયો હતો.

પ્રીય વાંચકો ! આ શેઠ પણ હંસરાજ શેઠની માફક વેપારમાં સરખામણી કરી શકે તેવા હતા. પરંતુ પૈસામાં કાંઇક તેમનાથી ઉતરતા હતા, પરંતુ તેમના જેવો વેપર ધંધો સારો કરતા હતા. આ શેઠનું નામ ગંગાધર હતું અને જાતે વાણીયા હતા.

પ્રકરણ ૫ મું.

રસિકનું સસરાના ઘરથી જુદા નીકળવું.

રસિક સ્વચ્છંદીને ત્યાં દરરોજ મોજશોખમાં દીવસો ગાળતો હતો. સ્વચ્છંદી પૈસાદારની છોકરી છતાં રસિકની સેવા બજાવવામાં જરા પણ પાછી પડતી નહોતી. સ્વચ્છંદી અને રસિક બંને સુધરેલી પંકતીનાં માણસ હતાં તેથી તેઓ બહાર ફરવા જતાં તો પણ બંને સાથેજ જતાં અને કાંઇપણ કામ કરે તો બંને સાથેજ કરતાં, અને ઇંગ્રેજી રીવાજ પ્રમાણે વર્તતાં અને એક એકથી બીલકુલ જુદાં પડતાં નહોતાં. સ્વચ્છંદી એક દીવસ પોતાના પીતાને કહેવા લાગી. પિતાજી ! મારા પતી આપણા ઘરમાં રહેવા ખુશી નથી. આ સાંભળી પુરૂષોત્તમ શેઠ બોલ્યા—કેમ બેહેન તે શા માટે રહેવા નાખુશી જણાવે છે એટલે સ્વચ્છંદીએ જવાબ આપ્યો કે તે તો એમ કહેતા હતા કે સાસરીઆમાં રહેવું મને જરાપણ પસંદ નથી. તે ઉપરથી

તેના પીતાજી બોલ્યા–બેટા તું ગભરાઈશ નહિ, હું તેમને સમજાણુ પાડીશ અને અહીં રહેવાનું નક્કી કરાવીશ. રસીકલાલ ઘણા સમજુ માણસ છે, તે મારૂં કહેવું કબુલ કરશે. આ પ્રમાણે કહે છે એટલામાં રસીકલાલ માળ ઉપરના ઓરડામાંથી ચોપડી ટેબલ ઉપર મુકી ધબડ-ધબડ નીચે આવ્યા. એટલે સ્વચ્છંદીના પીતાએ તેને ધીમે સાદે કહ્યું કે રસીકલાલ ! કેમ તમો તમારા ઘરમાં રહેવાને ખુશી નથી ? રસીકલાલે કહ્યું–મને આપના ઘરમાં રહેવુ બીલકુલ પસંદ નથી. પુરૂષોત્તમ શેઠે કહ્યું કે શું કાંઇ હવા પસંદ પડતી નથી ? રસીકલાલે કહ્યું–ના સાસરીમાં રહી દુનીઆની કહેવત પ્રમાણે કુતરા બનવું એ શોભા ભરેલું નથી માટે આપને કહું છું કે અહીં રહેવાને હું બીલકુલ ખુશી નથી. રસીકલાલ ! એમ રહેવાથી કાંઇ કુતરા ન કહેવાય ! આ ઘર કોનું છે ? તમારૂંજ છે. મારે તમારા શિવાય બીજું કોણ છે ? મારે તમારા કરતાં શું વધારે છે ? રસીકલાલે કહ્યું–વધારે હોય યા ન હોય પણ મને અહીં રહેવું એ શોભાભરેલું નથી. જેથી હું તો જરૂર બીજી જગોએ રહીશ. રસીકલાલ તમોને આવું આવું સમજાવી કોણે ભરમાવ્યાછે, આ પ્રમાણે ખોટી જક લઇ બેઠાછો ? રહેવામાં તમને શું નુકશાન છે ? ના. ના. તમારા મકાનમાં હવે એક પળ પણ નહીં રહી શકું. આપને વિનંતિ કરીને કહું છું કે હવે બે દીવસ પછી બીજા મકાનમાં રહેવા જઇશ અને મારીજાત મહેનતથી પેદા કરીને મારૂ ખર્ચ નભાવીશ. આવી રીતે સુંદરલાલે પોતાના મન સાથે નકી કર્યું અને છેવટે એવું પણ ધાર્યું કે કદાચીત મારી સ્ત્રીને પણ મારી સાથે મોકલશે તો ઠીક, નહિ તો તેમની મરજી ! એમ દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. રસીક પોતે સુધરેલો હતો, તેમજ અભીમાની હતો એટલે તેનો મીજાજ જરા વધારે હતો તેથી પોતાના મુખમાંથી

નીકળેલો શબ્દ ફેરવતો નહિ અને પોતે ધાર્યું કરતો જેથી રસીક પોતાની સ્ત્રી સ્વછંદી પાસે આવી કહેવા લાગ્યો—પ્રીયા! તું થોડા વખતમાં તૈયાર થઇ જા, આપણે બીજા મકાનમાં રહેવા નક્કી કર્યું છે અને મેં તીરા પીતાજીના મોઢે ચોખું કહી દીધું છે કે બે દીવસમાં બીજે જરૂર રહેવા જઇશ; માટે તું મારાં તથા તારાં કપડાં તૈયાર કરી રાખજે. એટલું કહી રસીક બીજા મકાનની તજવીજ કરવા ગયો. બીજા મકાનનો ભાડા વીગેરેનો બંદોબસ્ત કરી પોતાના સસરાને ઘેર આવ્યો ત્યાં બે દીવસ રહી ત્રીજે દીવસે એક ભાડાની ગાડી મંગાવી પોતાનો તમામ સામાન લઇ પોતે તથા સ્ત્રી ગાડીમાં બેઠાં એટલે પુરૂષોતમ શેઠ તુરત આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા—રસીકલાલ! તમે આ ઘર મુકી ભાડાના ઘરમાં રહેવા જાવ તે તો અમારી આબરૂના કાંકરા થઇ જાય. માટે તમો સુખેથી અહીં રહી તમારા દિવસો સુખમાં કાઢો. વળી જુઓ હું વૃદ્ધ છું તેમજ મારે મારી પુત્રી શિવાય તેમજ તમારા શિવાય બીજું કોઇ નથી જેથી મારૂં કહ્યું માની રહો તો. ઠીક પુરૂષોતમ શેઠે એ પ્રમાણે કાલાવાલા કર્યા છતાં રસીક તો એકનો બે થયો નહિ, ત્યારે છેવટે પુરૂષોતમે કહ્યું રસીકલાલ તમને હઠ આવી છે તો તમે કરો, પરંતુ તમારે ત્યાં વાપરવા સારૂ જોઇતો સામાન તો લઇ જાવ? રસીકલાલે કહ્યું કે મારે તમારો બીલકુલ સમાન કે ચીજ જોઇતી નથી મને પરમેશ્વર સર્વસ્વ આપશે જેથી સસરાજી તમે તમારા મનમાં નિશ્ચિંત રહો. અમારી તમારે બીલકુલ ફીકર રાખવી જ નહિ, પુરૂષોતમ શેઠે કહ્યું કે રસીકલાલ તમને અહીં ન સારૂં લાગે તો આપણા બંગલે જાવ, ત્યાં તમોને હવા પાણી વીગેરે માફક આવશે. રસીકલાલે કહ્યું—ના, ના સસરાજી! મને તો આ ઘર ઘણું પ્રસન્ન આવ્યું છે. તમારે જોવું હોય તો મારી સાથે ચાલો. એ મકાન ઘણું

સરસ છે. માટે હું તો એજ મકાનમાં રહેવા જઇશ. એટલું કહી ગાડી ભાડે રાખેલા ઘર તરફના રસ્તે હંકાવી રસીક ઘણો હુંશિઆર હતો, તેથી પોતે જે બોલતો તે બનતા સુધી કરતો. તેને બીલકુલ ગરબડ સરબડ ગમતી નહોતી તેથી તે પોતાના ધારેલા વિચાર પ્રમાણે ભાડાના ઘરમાં રહેવા ગયો. સ્વચ્છંદીને તો આ ભાડાના મકાનમાં રહેવું પ્રસન્ન નહોતું પરંતુ શું કરે ! પોતાનો પતી દુઃખી તો પોતાને પણ દુઃખ ખમવું જ પડે, તેટલા કારણથી સ્વછંદી પોતાના પતી પાસે રહી દરરોજ સેવા બજાવતી. કોઇ કોઈ વખત ફુરસદના વખતે પોતાને બાપને મળવા જતી. રસીકને સાસરાનો પૈસો ખાવો બીલકુલ પસંદ નહોતો. પોતે સારા જ્ઞાનવાળો હતો તેથી પોતાના સાસરેથી બારોબાર દરબારમાં જઈ કલાર્કની જગા ઉપર પચાસ રૂપી-યાનો પગાર નક્કી કરી નોકરીએ રહ્યો. રસીક દરમાસે પચાસ રૂપિયા પગાર લાવતો, પરંતુ એક રાજદરબારની માફક સાહ્યબીથી રહેતો હતો, તેને સાફસુફ કપડાં લતાં વગેરે ઉપર વધારે શોખ હતો અને આનંદમાં દીવસ ગુજારતો.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

મેનાનો સુંદર ઉપર કાગળ.

સુંદરલાલે હંસરાજ શેઠને ત્યાંથીથી નીકળી ગંગાધર શેઠને ત્યાં મસીક બસો રૂપીઆના પગારથી નોકરી કરવી શરૂ કરી. આ શેઠની પણ તેના ઉપર અસલથી ચાહના સારી હતી. શેઠના પુછવાથી સુંદરલાલે પોતા ઉપર બનેલ હકીકત અથથી ઇતિ સુધી કહી સંભ-

ળાવી વળી વિશેષમાં એટલું પણ વધારે જણાવ્યું હતું કે તેમની મોટી છોકરી એટલી તો મને ચાહતી હતી કે મારી પાસેથી તે બીલકુલ ખસતી નહોતી. પરંતુ મેં મારા મનને એમજ નક્કી કર્યું કે અન્નદાતારની છોકરી ઉપર નજર કરવી તે અઘટીત છે, માટે મેં તેને તેમ વર્તવાને ના પાડી. તેથી તેના મનને ખાત્રી થઇ કે સુંદરલાલ કોઇ કાળે પલળનાર નથી એમ વિચારી તેણે તેના પીતાજી આગળ મેં આપને કહી બતાવ્યું તે પ્રમાણે ખોટું ગોઠવ્યું. વળી ગઇ કાલ રોજ પણ મને રસ્તામાં તે સામી મળી હતી, તે વખતે પણ મને તેણે એક કલાક ઉભો રાખ્યો ને તેણે મારા ઉપર વિશેષ પ્રેમ દેખાડયો છતાં મેં તેને એક પણ શબ્દનો જવાબ આપ્યો નહીં. અને હજી પણ તેની જેવીને તેવીજ મારાપર પ્રીતિ છે. વળી થઈ ગયેલી ભુલની મારી પાસે માફી માગે છે અને છેવટે મારે માટે જીવ પણ આપવા તૈયાર થઈ ગઇ છે, પરંતુ શેઠજી! મારા લગ્ન મારા પીતાજીએ મારા દેશમાં કરી નાખ્યાં છે. મારી સ્ત્રી મારા ઘેર ઝુરી મરતી હશે. શેઠજી! મારે એક સ્ત્રી છતાં બીજી સ્ત્રી કરવાના સોગન છે. જેથી મારી આબરૂને તેણે ખલેલ પહોંચાડી હલકી કરી દીધી છે. વળી તેમના ઘર તરફના રસ્તે થઇ જવા માટે પણ મને મના કરી છે. પરંતુ આપને તો આ વિષે બરાબર ખાત્રી થઇ ગઇ કે જેથી આપને વધારે કહેવું ઠીક નથી, હું કેવો માણસ છું અને અને મારી વર્તણુક કેવી છે તે હવે આપને પ્રત્યક્ષ જણાશે; કારણકે હું આપને ત્યાં નોકરી રહ્યો છું એટલે આપને પ્રત્યક્ષ ખબર પડશે એ સાંભળી ગંગાધર શેઠ બોલ્યાઃ સુંદરલાલ! તમે જરા પણ ગભરાશો નહીં. હવે મેના તમને શું કહે છે તે આવી મને કહેજો એટલે પછી તેને માટે શું કરવું તે હું તમને કહીશ. મને તો તમારી પુરી ખાત્રી છે કે તમે ચોખ્ખા માણસ છો, પરંતુ તમે માનસહિત મારી

પાસે રહ્યા નહીં અને છેવટે અપમાનની સાથે નીકળવું પડ્યું પણ ફીકર નહીં જે બનનાર હતું તે બન્યું જેથી હવે તમે બેફીકર રહો, અને સુખેથી નોકરી કરો. આ પ્રમાણે શેઠનાં ધીરાં વાક્યો સાંભળી સુંદરલાલ દરરોજ પ્રફુલીત રહેતો અને એક ચીત્તે પોતાના શેઠની નોકરી બજાવતો. તેવામાં એકદિવસ સુંદર પોતાના મકાનમાં બેઠો બેઠો કાંઈ કામ કરતો હતો તે વખતે મેના મકાન આગળ આવી ઉભી રહી અને સુંદરલાલને બુમો મારી. જેથી સુંદરલાલે બારીમાંથી ડોકું કાઢીને જવાબ દીધો પછી મેનાએ તે બારીમાં નીચે લખેલો કાગળ પડીકું વાળી ફેંક્યો,

વ્હાલા પતી સુંદરલાલ,

મુ. આફ્રીકા.

વહાલા! મેં આપને ઘણું કહ્યું છતાં આપે માન્યું નહી, હું આપના વીના અકળાઇ ગઇ છું. પ્રાણનાથ! આપ વીના મને બીલકુલ ગમતું નથી, વહાલા તમોને જેયા શીવાય મને અન્ન પાણી પણ ભાવતું નથી. પ્રાણનાથ! આપને ત્યાં અડચણ હતી તો આપ આ દાસીને આપની પાસે બોલાવો. આપનાથી મેં બીલકુલ જુદાઈ ગણી નથી. મેં આપની સાથે સંબંધ બાંધવાને ઘણું કહ્યું છતાં આપ એકના એક વચને રહી મારા પીતાજીની નોકરી છોડી ચાલ્યા ગયા પણ મારી વાત કબુલ ન રાખી. પ્રાણનાથ! આપે મારા મનની ઉમેદ પાર નહીં પડવાથી છેવટે મારા પીતાજીને ખોટું સમજાવ્યું પરંતુ પ્રાણનાથ આપ જે ફરમાવશો તે પ્રમાણે ચાલવાને આ આપની દાસી તૈયાર છે, આપને છેવટે લાચારીથી કહું છું કે આપ મને બીલકુલ નહીં બોલાવો તોપણ માંરે દુનીઆપર બીજો ભરથાર કરવાના સોગન છે. માટે પ્રાણનાથ! આ દાસીપર મેહેર કરો, મારા પીતાજીથી અને

વેરભાવથી દુર થઇ આપની સાથે રહી આપની અર્ધાંગના બનવા તૈયાર છું. માટે પ્રાણનાથ ગમે તેમ કરી આ દાસીને આપની પ્રીય બનાવશો એવી આશા રાખું છું.

પ્રાણનાથ! કાગદ લીખુ કપુરસે, બીચ બીચ લીખું સલામ;

લી૦ આપની.

વિયોગી દાસી મેના.

મુ. આફ્રીકા.

કાગળ વાંચ્યા પછી સુંદર પોતાના મનમાં ચકીત બની ગયો, ઠીક થયું, મારા લાગમાં ઠીક આવી છે. જો આ મારા શેઠને વંચાવીશ તો તેમને પણ પુર્ણ ખાતરી થશે અને કયે રસ્તે જવું તે પણ સલાહ મળશે ને તેથી તેમનો મારા ઉપર પુર્ણ પ્રેમ વધશે. માટે સઘળું કામ પડતું મુકી શેઠ પાસે જવું અને પછી શેઠના કહેવા પ્રમાણે વર્તવું. એમ ધારી ત્યાંથી નીકળી પોતાના શેઠ પાસે જઇ ઉપર પ્રમાણે લખેલો કાગળ વંચાવ્યો. અને શેઠને સઘળી ખાત્રી કરાવી, આ કાગળ વાંચી શેઠ તેના ઉપર અત્યંત ખુશી થયા. અને કહેવા લાગ્યા કે સુંદર! તું સાચો છે. તારૂં કહ્યું શબ્દે શબ્દ ખરૂંજ છે. તારા સઘળા બોલો હવે મને પુરેપુરા સત્ય લાગે છે. આ કાગળ પ્રમાણે તો તેણેજ તેના પીતાને આડું અવળું સમજાવી જુઠો આરોપ મુકી ખસેડી મુકયો. હવે મને પુરી ખાત્રી થાય છે કે તેજ આટલો મોટો ધોકો પહોંચાડનારી છે. સુંદરલાલ મારૂં કહેવું માની થોડા દીવસ આ કાગળ છાનો રાખી તું તારી પાસે સાચવી રાખ. તું તેને બીલકુલ જવાબ સરખો પણ આપીશ નહીં. જોઈએ વારૂ એ હવે શું કરે છે? જ્યારે તેનો બાપ તારી પાસે રૂપીઆની ઉઘરાણી કરવા આવશે અને તારા વાંક કાઢશે, ત્યારે આ કાગળ બતાવીશું, માટે તું આ કાગળને ઘણી સંભાળથી રાખજે. સુંદરલાલ તું સાચો અને પ્રમાણિક

છે તેથી મને તારા ઉપર વિશેષ પ્રેમ આવે છે. માટે તેમની પાસે હું તારી તરફેણ ખેંચી બરાબર બંદોબસ્ત કરીશ. હવે તું તે બાબત જરા પણ ગભરા નહીં. એ છોકરી વિષેની હવે મને બરાબર ખાત્રી થઇ ગઈ છે. હું તેને હાલ સુધી પવીત્ર અને સારી ચાલની ધારતો હતો, પરંતુ એમ નહોતો ધારતો કે તે આટલા લક્ષણે પહોંચી હશે પણ હવે તો મને બરાબર ખાત્રી થઇ છે કે તેજ તારી આબરૂપર હાથ નાંખનાર છે જેથી તું કોઇ વાતે શોચ નહીં કરતાં તું તારે તારા કામપર તત્પર રહે તને હવે ફીકર કરવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. ફીકર ખાસ મને જ છે. સુંદર કદાચ આબરૂ જશે તો પણ તેમની જ જશે, તારે માટે તું જરા પણ મુંઝાઈશ નહી. હવે તું નોકરીપર સત્વર ચઢીજા. જોઇએ છીએ, આગળ શું થાય છે ! એટલું કહી સુંદર અને ગંગાધર પોતપોતાને કામે ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૭ મું.

તારાનું આફ્રીકે આવવા નીકળવું.

તારા પોતાના પીતા પાસે આવી, પોતાના પતી પાસે આફ્રીકે જવા માટે કહેવા લાગી, પીતાજી ! તેમનો કાગળ આઠ દીવસ થયા છતાં પણ આવ્યો નહી માટે પીતાજી ગમે તે માણસને મારી સાથે મોકલી, મને તેમની પાસે મોકલાવો નહી તો હવે મારો જીવ આ દેહમાં રહેવાનો નથી. પીતાજી ! આપના વચનને આધીન થઇ હું આટલા દીવસ સુધી પત્રની રાહ જોઈ બેઠી હતી. માટે ગમે તેમ કરી મને તે તરફ મોકલાવી આપો તો હું આપનો આભાર કદી

ભુલીશ નહિં. પીતાજી આપ સમજુ છો જેથી આપને વધારે શું કહેવું ? મને આપની પાસે વધારે કહેતાં શરમ આવે છે. માટે પીતાજી આપ દુકાને જઇ ગમે તે માણસને મોકલી મને બંદોબસ્ત કરી મોકલાવી આપો. એટલું કહેતાની સાથે પ્રેમચંદ શેઠ બીચારા પોતાની દુકાનની પેઢી ઉપર જઇ પોતાના હુશીયાર મુનીમને બોલાવીને ઘેર આવ્યા. અને તારાને તથા મુનીમને બંનેના સામાન પેક કરાવી, તારાને આફ્રીકે પહોંચાડવા હુકમ કરી શેઠ પોતાની દુકાન ઉપર ગયા. પછી તારા હર્ષથી પોતાની સાહેલી લલીતાને તથા પોતાની નણંદ મણીને તથા પોતાની સાસુ માણેકબાઈ ને મળીને આફ્રીકા જવાનું કહી સાસુની આજ્ઞા મેળવી. મણી તથા પોતે પોતાને ઘેર આવ્યાં. ટ્રેન ઉપડવાને ચાર કલાક વાર હતી. તેથી તારા અને મણી ઘરમાં એકાન્ત જગ્યાએ બેસી મણી તારાને શિખામણ આપતી હતી. ભાભી પરદેશનો રસ્તો છે તેથી રસ્તામાં ઘણી સંભાળ રાખજો અને સાથે ખાવાનું પુરતું રાખજો. તથા ત્યાં જઇ મારા ભાઇને ઘરની બનેલી હકીકત કહેજો અને ત્યાંના સર્વ સમાચાર તમારા જ હાથે અહી લખી મોકલજો. ત્યાંની બીના જાણવાને ઘણી જરૂર છે. વળી મારા ભાઇને રસિકભાઇની પણ ખબર કહેજો, તેમજ દુર રસ્તે જવું છે તેથી કોઇ માણસને સાથે લેતાં જજો. એકલાં જશો નહિં. ભાભી તમારા વિના મને ગમશે નહિ; તેમજ તમારી મોટી ખોડ પડશે. હાલમાં ભાઇનો પણ કાગળ નથી તેથી બહુ ફીકર થાય છે. માટે તમો જઇને તરત કાગળ લખજો. વળી ત્યાં આપણું કોઇ ઓળખીતું પાળખીતું નથી, તેમ પરદેશ છે, તેથી ઘણી સંભાળથી રહેજો. અહીં મારી મા બીચારી એકલી હોવાથી તેમ ઘર તરફની પણ મુઝવણને લીધે શબવત બની ગઇ છે. ભાભી ઘરની તમામ બીના તમે જાણો

છો તેથી તમને વધારે કહેવું પડે તેમ નથી. તમારાથી કાંઇ છાનું નથી. સુખ દુઃખ તમારાથી કાંઇ અજાણ્યું નથી. લેણદાર લોકો રૂપીઆ માટે જીવ ખાઇ જાય છે, માટે ઘર તરફની ચિન્તા રાખી જે કામ કરો તે વિચારી કરજો. તમે હુશીઆર તેમ સમજુ છો તેથી વધારે કહેવું પડે તેમ નથી. ભાભી હવે ટ્રેન ઉપડવાને એક કલાક જ બાકી રહ્યો છે. માટે ઉતાવળથી સ્ટેશન ઉપર જઇએ, નહી તો ટ્રેન ઉપડી જશે પાછું ઘેર આવવું પડશે. માટે ચાલો આપણે સ્ટેશન ઉપર જઇ બેસીએ. આ પ્રમાણે મણીએ કહ્યા બાદ તારાની બીજી સખી લલીતા બોલી–બ્હેન ! સંભાળીને જજે, અને તારા પતીની સેવા ખરા અંતરથી કરજે. કોઇ તુંકારો કરે તો સહન કરજે ! તેમનું વચન લોપીશ નહિ ! તેમના સુખે સુખ માનજે. ને તેમના દુઃખે દુઃખ માનજે, ટ્રેનમાં સાચવીને જજે અને પહોંચ્યાનો કાગળ તુરત લખજે. તારી અહી ઘણી ખોટ પડશે. બહેન છેવટે ટુંકામાં એટલું જ કહું છું કે કોઇની સાથે તું વીરોધ રાખીશ નહી અને બધાની સાથે હળીમળીને ચાલજે, તેમજ કોઇ નઠારા માણસનો સંગ કરીશ નહિ તથા તારા પતિની સેવા બજાવવામાં લુબ્ધ રહેજે. વળી દુનીઆમાં પતીની સેવા કરવી એજ સ્ત્રીનો મુખ્ય ધર્મ છે. વળી બેહેન તું ત્યાં જે કામ કરે તે ભવિષ્યનો વિચાર કરીને કરજે છેવટે ટુંકામાં એટલું જ કહું છું કે તું સમજું છું તેથી વધારે કહેવું પડે તેમ નથી. એટલી વાત કરતામાં સ્ટેશન ઉપર આવી પંહોચ્યાં, અને ફર્સ્ટ કલાસની ટીકીટ લઇ નોકર તથા તરા ટ્રેનમાં બેસી ગયાં, ટ્રેન ઉપડી, જેથી તારાને વળાવા આવેલાં ઉદાસ મોઢે ઘર તરફ પાછાં ફર્યાં.

પ્રકરણ ૮ મું.

રસીકલાલને ઉંચી પદવી.

રસીકલાલને આ નોકરી કરતાં ૭ માસ પણ પુરા થવા આવ્યા નહોતા. એટલામાં રસીકલાલની હુંશીઆરી જોઇ તેનો પગાર મેંહારાજાએ પચાસથી વધારી એકદમ દોઢસો રૂપીઆની મુનસફની જગ્યા આપી. રસીકલાલને સારી પદવી મળી તેથી પોતાની નોકરી ઘણાં ઉમંગથી કરતો હતો. રસીકલાલ દરમાસે પાતાનું ખર્ચ કાઢતાં પગારમાંથી રૂ. ૧૦૦) બચાવતો હતો. વળી પોતાનો સસરો ત્યાં હતો. છતાં પણ તેમની દરકાર બીલકુલ રાખતો નહોતો. પોતાના આપબળથી કમાવું એજ તેનો પક્કો વિચાર હતો. રસીકલાલ ચાલાક અને હુંશિઆર હતો. તેથી તેના ઉપર સરકારની પણ અત્યંત પ્રીતિ હતી. કોઇ વખત સરકારમાં અઘરૂં કામ આવતું તો રાજા સાહેબ તુરત રસીકલાલને પુછતા અને તેની જ પાસે ન્યાય અપાવતા. રસીકલાલ પોતે એવો ખંતીલો હતો કે ગમે તેવું અઘરૂં કામ હોય પરંતુ તે કર્યા વીના રહેતો નહીં. વળી સઘળા માણસોની તેના પર પ્રીતિ વધારે હતી. રસીકલાલ જેવી રીતે હતો તેવીજ રીતે તેની સ્ત્રી પણ હતી, તે પણ પોતાના પતિની આજ્ઞા શિવાય બહાર બીલકુલ પગ મુકતી નહોતી. સ્વચ્છંદીએ નાનપણમાં પોતાના પીતા પાસે ઘણું સુખ ભોગવ્યું હતું. પરંતુ એ સુખ મનપર નહીં લાવતાં પોતાના પતીને રાજી રાખીને હંમેશાં ખુશ રહેતી. તેનો પતી કોઈ વેળા કોઈ કારણસર ઠપકો આપે તો તે પણ સહન કરી બેસી રહેતી. રસીકલાલ પોતાની નોકરી ઉમંગથી બજાવતો અને રૈયતને

પુરતો ન્યાય આપતો, તેથી શહેરના લોકો પણ તેના ઉપર ખુશ રહેતા વળી શહેરમાં તો રસીકલાલને એક મોટા અમલદારની ગણનામાં ગણતા અને તેમના ઉપર વિશેષ પ્રેમ રાખતા. આ પ્રમાણે આ નોકરી રસીકલાલે ફક્ત એક વરસ કરી રાજાનો તેમજ રઈયતનો પ્યાર મેળવ્યો તેથી માહારાજાએ તેમના કામથી ખુશી થઇ તેમને સાતસો રૂપીયાની સબજડજની જગ્યા આપી. પરંતુ પોતાના ખર્ચમાં અસલ કરતાં એક પાઇ પણ વધારે ખર્ચતો નહોતો, પણ પોતાની ગરીબ સ્થીતિ પ્રમાણે ખર્ચ રાખતો. જેથી સારી રકમનો બચાવ કરતો. રસીકના મનમાં કોઇ વખત એમ આવતું કે સાસરાનાં તાબામાં રહી નોકરી કરવી એ ઠીક નહિ, માટે આ રાજ્ય છોડી બીજા રાજ્યમાં જઇ નોકરી કરૂં તો સારૂં. તેથી નવરાશની વખતે પુસ્તક વાંચી આગળ કાયદાનો અભ્યાસ કરવો. રસીકલાલ સવારનાં પાંચ વાગ્યાથી તે સાત વાગ્યા સુધી અને સાંજરે સાડાપાંચથી સાડાસાત વાગ્યા સુધી પોતાની પત્ની સાથે ફરવા જતો હતો. અને બાકીનો વખત પોતાની નોકરી બજાવામાં અને પુસ્તકો વાંચવામાં તથા આગળ અભ્યાસ વધારવામાં કાઢતો. અને તેની સ્ત્રી પણ નવરાશની વખતે તેની સાથે પુસ્તકો વાંચવામાં સામેલ રહેતી. સ્વચ્છંદીને પોતાના પતીની સાથે એવું તો સરસ બનતું હતું કે તેને પોતાને પીએર પણ જવું ગમતું નહોતું. તેના પીએરમાં તેના માબાપ શિવાય બીજું કોઇ નહોતું. તેથી તેના બાપનો આધાર પણ ફક્ત સ્વચ્છંદી પરજ હતો વળી તેના બાપને ત્યાંથી કોઇ કોઈ વખત સીપાઇ બોલાવવા આવતો તો પણ જતી નહોતી. રસીકલાલ પોતાના સસરાને સરકારી કામ બાબત કાંઇ કામકાજ હોય તો બોલાવતો શિવાય તેમને કોઈ દીવસ બોલાવતો નહોતો. પરંતુ પુરૂષોતમદાસ બીચારા તે બંને જણાને

ઘણા હેતથી ચાહતા હતા અને એમ ધારતા હતા કે મારી મીલકતના વારસ મારી દીકરી અને મારા જમાઈ શિવાય બીજું કોઇએ નથી. પરંતુ રસીકલાલ તો તેમની મીલકતની બીલકુલ પરવા રાખતો નહોતો. રસીકલાલે નોકરીના પૈસામાંથી બચાવ કરી પોતાને માટે એક રબર ટાયરની બગી તથા શીગરામ અને ડોકીઆટ તથા ત્રણ ઘોડા ખરીદ કર્યા હતા. દરરોજ પગે ચાલીને જવું પડતું હતું તેથી તેના મનને વિચાર થયો કે ચાલીને ગયા કરતાં ગાડી ઘોડા ખરીદવા એ ઘણું સારૂ છે. રસીકલાલ હંમેશ પોતાના મનને એમજ ધારતો કે જાતમહેનત શિવાય હરામનું લેવું એ ખોટું છે. તેથી કોઈ દિવસ પોતાની સ્ત્રી પોતાના પીએરથી પૈસા લાવવા સંબંધી વાત કરતી તો તે તેને બીલકુલ પસંદ પડતું નહીં, પણ ઉલટો તેના ઉપર ચીડાઇ જતો. રસીકલાલ પોતાની નોકરી નેક દાનતથી કરતો હતો, તેથી સઘળા લોકોનાં મન તેના ઉપર પ્રફુલીત રહેતાં હતાં. અને સઘળા માણસોને તે ઘણો વહાલો લાગતો હતો. ન્યાય કરવામાં પોતે સગાભાઇ સરખાની પણ સીફારસ ખેંચતો નહોતો અને બરાબર ન્યાય આપતો, તેથી રસીકલાલ આખા શહેરમાં પ્રમાણીક કહેવાતો હતો તેમજ પોતાની અઢાર વરસની ઉંમરના પ્રમાણમાં તેણે સારી નામના મેળવી. રસીકલાલે આ નોકરી પણ બેજ વરસ કરી તે દરમીયાન મહારાજાનો વિચાર તે નોકરી કરતાં પણ ચઢતા દરજ્જાની નોકરી આપવી એમ થયો. તે ઉપરથી તેમને મોટા જડજની નોકરી રૂ. ૨૦૦૦)ના પગારના દરમાયાથી આપી જેથી રસીકલાલનું મન વધારે પગાર મળતો જાણી લલચાયું ને ત્યાંજ રહેવાનો વચાર કર્યો અને નવી જગ્યાનો ચાર્જ તપાસી લીધો. બાદ થોડા દીવસ પછી સ્વચ્છંદીના પીતા માંદા પડયા. તે બે માસ

માંદા સહી પોતાનો દેહ ત્યાગ કરી પરલોક ગયા. પછી સ્વચ્છંદીના પિયેરમાં તેની મા એકલીજ રહી તેથી સ્વચ્છંદીને તથા રસીકલાલને પોતાને ત્યાં રહેવાનું કહ્યું પણ તેમણે સાફ ના પાડી અને કહ્યું કે મારે તમારી મીલકતની બીલકુલ જરૂર નથી, હું કાંઇ નમાલો નથી; કે તમારી મીલકત ખાઈ બેસી રહું. મને પરમેશ્વરે મારામાં પૈસા પેદા કરવાની સત્તા આપી છે. અને જ્યાં સુધી મારી દેહ ચાલી છે ત્યાં સુધી મારે કોઇનું હરામનું લેવા ઇચ્છા નથી. માટે સાસુજી તમો તમારે એકલાં રહી તમારા દીવસ નિર્ગમન કરો. તમારી દીકરી તમારી ખબર અંતર લેવા દરરોજ આવશે તેમજ કોઇ રીતે મુંઝાશો નહિ અને મનમાં ખોટું લાવશો નહિ તથા તમારે જે જોઇએ તે કહેજો તે હું મોકલી આપીશ. તેમજ તમારી તેહેનાતમાં હું આ એક સીપાઇ મુકુ છું તેને તમે કામ બતાવજો; તે ખુશીથી કરશે. માટે સાસુજી પધારો. અને કોઈ વાતે ચીન્તા કરશો નહીં. વળી તેમની પાછળ પૈસા વાપરવામાં કે પુન્ય દાન કરવામાં કસર રાખશો નહીં એટલું કહી પોતાની સાસુને તેમણે ઘેર વીદાય કર્યાં, અને પોતે પોતાની નોકરી ખરા દીલથી કરવા લાગ્યો. વળી પઈસાની ગરમીમાં પોતાના મા ભાઇ બેહેનને તો બીલકુલ વીસરી ગયો હતો છતાં તે નીયમથીજ ચાલતો હતો, અને સારા કામમાં હંમેશ ભાગ લેતો હતો તથા પોતાનું ખર્ચ કરકસરથી કરતો તેથી સારી રકમનો બચાવ કરી બેંકમાં જમા કરી રાખતો હતો.

પ્રકરણ ૯ મું.

માણેકબાઇને પોતાના દીકરાઓ માટે ચિંતા.

મણી અને માણેકબાઇ પોતાના ઓટલા ઉપર બેઠાં બેઠાં સુંદરલાલ અને રસીકના ઉચાટ કરે છે. બહેન! રસીક ક્યાં હશે? સુંદર આફ્રીકામાં શું કરતો હશે? તેની શી સ્થિતિ હશે? હવે તારા આફ્રીકે પહોંચવાની તૈયારીમાં છે. ફક્ત હવે ચાર દીવસ પુરા થશે એટલે તે આફરીકા પહોંચશે. માટે સુંદરભાઈનો કાગળ અહીંથી તારાની સાથે ગયેલા મુનીમ તુરત લાવશે. પરંતુ વહાલો ભાઇ રસીક કયાં હશે? બેહેન આપણા ઉપર પરમેશ્વરે પૈસે ટકે તથા માણસથી કેર વરતાવી નાખ્યો છે, અને વીયોગ પડાવ્યો છે, તેમ જ દુખ ઘણું પડે છે. અને સુખનો દીવસ મુદલ આવતો નથી. જ્યાં જોઇએ ત્યાં દુઃખ દુઃખ ને દુઃખ. આપણા ઉપર જયારે આટલું દુઃખ પડે છે ત્યારે તેમના ઉપર પરદેશમાં કેટલું દુઃખ હશે? તેમની શી વલે હશે? તે કેમ દીવસ કાઢતા હશે? તેમાં વળી રસીકનો તો પત્તો જ નથી, તે આપણુને વીસરી તો નહીં ગયો હોય? કે રખેને કાંઇ નવા જુની તો નહીં થઇ હોય? કે કાંઇ રખેને કોઇએ મારી તો નાંખ્યો નહીં હોય? શું થયું હશે? કોણ જાણે! ઇશ્વર જાણે શું થયું હશે? હાય મારી પાસે પૈસા નથી, નહીં તો વાહાલા રસીકનો પત્તો કાઢવા હું જાતે નીકળી પડત. બેહેન મારૂં કાળજું કહ્યું કરતું નથી, મને આખી રાત ઉંઘ આવતી નથી. બીલકુલ અન્ન ભાવતું નથી. ભાઇઓના વિચારમાંને વીચારમાં હું ગાંડીતુર બની ગઇ છું. પેટમાં વાયાની સુળો આવ્યા કરે છે અને મારૂં મન ભડકે બળી જાય છે. વળી બેહેન આ

બળતા દવમાંથી બચવાનો હવે એકે ઉપાય નથી. જેવી આપણી સારી સ્થિતી હતી તેથી ગણી ગણી ખરાબ થઇ ગઇ છે, પરંતુ શું કરીએ? હરીને ગમ્યું તે ખરૂં. એણે જે ધાર્યું હશે તે કરશે. પ્રભુ પૈસો નથી તો મળશે પરંતુ મહારા પુત્રનો પત્તો તો મેળવ. પ્રભુ છેક નીર્દય કેમ બની ગયો છે? પ્રભુ તને આ કરવું ઘટિત છે? શું આમ તને રીબાવવું સારૂ લાગે છે? એવો તે શું અમારો ભારે ગુન્હો આવી ગયો છે! પ્રભુ હવે આ નીર્ભાગીને આ દુનીઆમાંથી તારી પાસે બોલાવી લે? હું તારા ધામમાં આવવા ઘણી ખુશી છું. વળી પ્રભુ સારૂં યા નરસું કરનાર તુંજ છે, તારા વીના કોઇથી બનનાર નથી માટે ગમે તેમ કરી મારૂં ભલું કર, નહીં તો તારાજ ચરણમાં આ મારો જીવ અર્પણ કરીશ. પ્રભુ આ દાસીનો છેવટનો સવાલ છે, જેથી તું સહાય કર ને કાંઇ પત્તા મેળવી આપ. પ્રભુ હવે હદ થઇ છે. તેં અમારી પરીક્ષા ઘણી જ જોઇ અને ઘણું જ દુઃખ દીધું હવેથી દુઃખ દુર કરી મુજ જેવી ગરીબ ઉપર દયા લાવો તો સારૂં. એટલું કહી બીચારી ચીંતામાં ને ચીંતામાં પોતાના કામમાં ગુંથાઇ અને મણી પોતાને સાસરે ગઇ.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

તારાનું આફ્રીકા આવવું.

સુંદરલાલની પત્ની તારા અને તેના પીતાનો મોકલેલો મુનીમ બંને હંસરાજ શેઠના સરનામે આવી પહોંચ્યા અને હંસરાજ શેઠને ત્યાં ખબર કાઢી તો સુંદરલાલ બીજે રહે છે તેવી ખબર મળી જેથી

ગાડીવાન પાસે તે બાજુ હંકાવી બંને જણ સુંદરલાલના મકાન ઉપર આવી પહોંચ્યાં. સુંદરલાલ તે વખતે રસોઇ કરતો હતો. તેની સ્થિતિ તે વખતે એક ગરીબ કંગાલ માફક બની ગઈ હતી. તારાને અને મુનીમને આવેલા જોઇ સુંદરે પુછ્યું કે તમે કેમ આવ્યા છો ? કોણ છો ? ક્યાં રહો છો ? તમારે મારા મકાન ઉપર આવવાનું કારણ શું છે ? આવાં સુંદરલાલનાં વાક્યો સાંભળી તારાની સાથેનો આવેલો મુનીમ તો શરમીંદો બની ગયો, અને તારાને કહ્યું કે બ્હેન ! સુંદરલાલ તો તમને બીલકુલ વીસરી ગયા છે. જુઓને તે તો આપણને બીલકુલ ઓળખતા પણ નથી. તેથી તારાએ કહ્યું કે મુનીમજી ! નહિ ઓળખવાનો ભેદ કાંઇ જુદો જ હોવો એઈ એ કારણ કે તેમણે બહાવરા બનીને મને જવા આપ્યો છે તેથી તેમના મનની ભ્રાંતી હું ભાગી નાખું એમ ધારી તારા એમદમ ઘુમટો તાણી બોલી, પ્રાણનાથ ! આપે મને નહીં ઓળખી ? એ તો હું આપની અર્ધાંગના તારા ! આ વાક્યો સાંભળી સુંદર શરમાઈ ગયો અને બોલ્યો—તારા તું અહીં ક્યાંથી આવી ? તને અહીં કોણ લાવ્યું ! તારી સાથે આ કોણ છે ? તેના જવાબમાં તારાએ કહ્યું કેઃ—આપે મને કહ્યું હતું કે હું ત્યાં જઇને તેડાવી લઈશ તો તે બાબતના કશા ખબર કે અંતર તેમજ કાગળ પણ બીલકુલ નહિ આવવાથી આપની દાસીને રાત દિવસ બીલકુલ ચેન પડ્યું નહિ. તેથી મારા માત પિતાની રજા લઇને તથા મારા પિતાજીના મુનીમને સાથે લઈને આવી છું. જેથી આપના સુખ દુઃખમાં ભાગમાં લઇશ. પછી તારાએ સુંદરલાલને કહ્યું કે—પ્રાણનાથ ! આપ રસોઇમાંથી બહાર પધારો, હું આપની દાસી આપની પાસે હાજર છું, છતાં આપ રસોઇ કરો તે અઘટીત કહેવાય. એમ કહી તારા ઠંડા પાણીએ નાહી, સ્વચ્છ કપડાં પેહેરી લઇ રસોડમાં રસોઇ

કરવા ગઇ અને પોતાની સાથે આવેલા મુનીમને પાણી મુકી નવરાવ્યા બાદ થોડા વખતમાં તારાએ રસોઇ તૈયાર કરી અને સુંદરલાલને તથા મુનીમને પાટલે ઢાળી આસન આપી જમવા બેસાડયા. સુંદરલાલ આ વખતે તારાની હાથની પેહેલ વેહેલી રસોઇ જમતો હતો તેથી જમતાં જમતાં આશ્ચર્ય પામતો હતો, અને પોતાના મનમાં વખાણતો હતો. દરરોજ તેને પોતાના હાથે રસોઇ કરી જમવું પડતું, પરંતુ આજે તો પોતાની સ્ત્રીના હાથનું ભોજન તથા પોતાની સ્ત્રી મળવાથી સુંદરના આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. પછીથી તેણે નોકર સાથે ચીઠી લખાને પોતાના શેઠની ઉપર મોકલી આપી અને જણાવ્યું કે મારે ઘેર મેમાન આવવાથી આવી શકાશે નહિ. બાદ એક ભાડાની ગાડી મંગાવી તારા તથા તેના પીતાશ્રીનો મુનીમ અને સુંદરલાલ બહાર ફરવા નીકળ્યાં. અને સુંદરલાલે સઘળું શેહેર બતાવ્યું. ચાર દીવસમાં કસ્તુર તથા તારા સર્વ ઠેકાણાં જોઇ વળ્યાં. બાદ કસ્તુરે મણીપુર જવા સારૂ સુંદરલાલ પાસે રજા માગી તેથી સુંદરલાલે તેને એક અઠવાડીયું વધારે રહેવા સુચવ્યું, તેમજ સુંદરલાલે તેનો ઘણો આદરસત્કાર કર્યો તેથી કસ્તુર ત્યાં રોકાયો. કસ્તુર સુંદરલાલની તમામ હકીકતથી વાકેફ થયો, જેટલા દીવસ•કસ્તુર ત્યાં રહ્યો તેટલા દીવસમાં તારા અને સુંદરને એકાન્તમાં વાત કરવાની પણ ફુરસદ મળતી નહોતી. એક દીવસ ત્રણે જણા પોતાના મકાનમાં બેઠા છે. એટલામાં સુંદરલાલના શેઠ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તારા શેઠને જોઇ અંદરના ઓરડામાં ચાલી ગઈ. શેઠે આવી સુંદરલાલને પુછ્યું કે સુંદરલાલ કોણ મેમાતન છે ? આ કોણ છે ? સુંદરલાલે જવાબ આપ્યો કે આ મારા સસરાના મુનીમ છે. અને અંદરના ઓરડામાં છે તે આપના દાસની સ્ત્રી છે એમ શેઠને

કહ્યું. પછી શેઠે તેમને ત્રણે જણાને પોતાને ત્યાં જમવાનું નોતરૂં દીધું, તે સાંભળી સુંદર બોલ્યો, શેઠજી ! ઘણી ખુશીથી, અહીં જમીએ છીએ તે પણ આપનું જ છે. વળી આપનું કયું અને મારૂં કયું ? તે સઘળું એકજ છે. આ પ્રમાણે બોલવાથી શેઠ બોલ્યા–સુંદરલાલ ! ના આજે તો આપણે ત્યાંજ જમવા આવજો. હું જઇ રસોઈની તૈયારી કરાવું છું, તેથી બે કલાકમાં રસોઈ તૈયાર થઇ જશે માટે તમો બે કલાક રહી જરૂર આવજો. વળી હરવખતે કસ્તુરલાલ ક્યાં આવવાના છે માટે તમે બે કલાક રહી જરૂર આવજો. હું જઇ ગાડીવાળાને ગાડી લઇ તમોને બોલાવવા મોકલીશ. એટલું કહી શેઠ પોતાના ઘર તરફ ગયા. બાદ સુંદરલાલે મુનીમને પોતાના એકઠા કરેલા રૂપીઆમાંથી પાંચસો રૂપીઆ બચાવી દુ:ખ વેઠી રાખ્યા હતા તે આપ્યા ને કહ્યું કે આ રૂપીઆ અને નીચે લખેલો કાગળ તમને આપું તે મારા ઘર આગળ જઈ મારા માતાજીને આપજો. અને બ્હેન વિગેરેને મારા ખુશ ખુશાલીના સમાચાર કહેજો. એટલું કહી નીચે પ્રમાણે કાગળ લખી આપ્યો.

વહાલા માતુશ્રી માણેકબા તથા વહાલી બેહેન મણી !

મુ. મણીપુર.

માતુશ્રી ! તેઓ અહીં સહીસલામત પહોંચ્યાં છે. મુનીમની સાથે રૂ. ૫૦૦) મોકલ્યા છે, તે મળેથી જવાબ લખજો વળી મારી ફીકર તમો કરશો નહીં. અમો ખુશી આનંદમાં છીએ. રસીકની વાત સાંભળી મારા મનને ઘણી ચીન્તા પેદા થઇ છે. રસીકનો પત્તો મળે કે તુરત મને જણાવજો. બેહેન મણીની વાત સાંભળવાથી હું ઘણો દીલગીર થયો છું અને વળી રતીકાન્ત સુધરી જવાથી મને આનંદ થયો છે. અહીયાં મારે હાલ ત્રણ લાખ રૂપીઆ દેવા થઈ ગયા છે. અને જુના શેઠની સાથે વીરોધતા થઈ ગઇ છે. મેં થોડા

વખતપર ઘણો સખ્ત મંદવાડ ખાધો હતો, પણ હાલમાં મારી તબીયત સારી છે. બીજે ઠેકાણે નોકરી દર માસે બસો રૂપીઆના પગારથી કરૂ છું. પરંતુ અત્રે આવી ઉલટો વધારે ખર્ચમાં આવી પડયો છું, પરંતુ હાલમાં પરમેશ્વરની કૃપાથી સારૂં છે માટે તમો કોઈ મુંઝાશો નહીં. આટલા દીવસથી કાગળ નહિ લખવાનું કારણ એજ હતું કે તમો મારી બીના સાંભળી ઉલટાં દુ:ખી થાવ. હવે બીલકુલ દુ:ખ નથી. ભાઇનો પત્તો લાગે કે તુરત લખી જણાવજો અને દેવાદારોને ધીરજ આપજો. તેમજ પૈસા મળેથી મોકલાવીશ. તમો જરા પણ મુઝવણ લાવશો નહીં. હું કાગળ હર વખતે લખતો રહીશ. એજ.

લી૦

વહાલા પુત્ર સુંદરના પ્રણામ.

મુ. આફ્રીકા.

શેઠ ગંગાધરની દુકાને.

ઉપર પ્રમાણે કાગળ લખી રહ્યા પછી કાગળ અને રૂપીઆ મુનીમને સોંપ્યા. અને શેઠને ઘેરથી તેમને જમવા તેડવા માટે ગાડી મોકલી હતી તેમાં ત્રણે જણ બેઠાં અને શેઠને ઘેર પહોંચ્યાં. ત્યાં શેઠજીએ રસોઇઆ પાસે નવી નવી જાતના પકવાનો ને નવી નવી જાતનાં ભજીઆં, નવી નવી જાતનાં શાક તથા તરેહ તરેહના રાયતાં વીગેરે ભોજન સારૂં તૈયાર કરી આવ્યું હતું તે જમી લીધું તથા પાન સોપારી વિગેરે ખાધી પછી સાંજના સાત વાગ્યાનો સમય થવાથી અને બીજે દીવસે મણીપુર તરફ કસ્તુરને મોકલવાનો હોવાથી ત્રણે જણાં સુંદરલાલને ઘેર આવ્યા બાદ થોડીક આડી અવળી વાતો કરી તથા પરોઢે વહેલું ઉઠવાનું હોવાથી ત્રણે જણ પોત પોતાની પથારીમાં નિદ્રાવશ થયા.

બીજે દીવસે પરોઢમાં ઉઠી દાતણપાણી કરી ચાહ પી સર્વ તૈયાર થયાં. કસ્તુરે પોતાનો સામાન ટૂંકમાં ભરીને પેક કર્યો. પછી સુંદર લાલે ગાડી મંગાવીને કસ્તુરને સ્ટેશન સુધી મુકવા ગયા, અને કસ્તુરને ટ્રેનમાં બેસાડી વીદાય કર્યો; પછી તારા અને સુંદરલાલ પોતાના ઘર તરફ ગાડીમાં બેસીને આવ્યાં. ઘેર આવ્યા પછી સુંદરલાલે પોતાના ઉપર ગુજરેલી સઘળી વાત અથથી ઇતિ સુધી પોતાની સ્ત્રીને કહી જે સાંભળી તારા ઘણી દીલગીરી થઈ.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

રસીકલાલનું પરદેશથી ઘર તરફ આવવું.

રસીકલાલ ચંદ્રપુરના રાજ્યમાં જજજની નોકરી સારી ખંતથી કરતો હતો અને ન્યાયથી ચાલતો હતો. અને પોતાના સાસરાની પૈસાની બીલકુલ પરવા રાખતો નહોતો. તે પોતાના હાથે કમાવું એજ શ્રેષ્ઠ ધારતો હતો. વળી પોતે ઘણો મહેનતું હોવાથી કોઇ કામમાં ભુલ કરતો નહિ, તથા જે કામ કરતો તે અતી હોંસથી અને એક ચિત્તથી કરતો. તેથી રાજાની તેના ઉપર અથાગ પ્રીતિ હતી. તેમજ તેની હુંશીઆરી જોઇ તેના ઉપર તેમનો અથાગ પ્રેમ હતો. વળી રાણીઓ સુદ્ધાં પણ રસીકની સલાહ લઇને કામ કરતાં હતા. રસીકલાલ પ્રમાણિક અને ન્યાયી હતો તેથી રાજાનો તેના ઉપર પૂર્ણ વીશ્વાસ બેઠો. જેથી તેમને લાયક જાણી તેમના સસરાવાળી જગા-આપવાનું નક્કી કર્યું અને તે જગા તેને સોપી. દીવાનની નોકરી ૭ માસ સુધી કરી તેટલામાં તેમની સાસુ પણ ગુજરી ગઇ તેથી સ્વ-

છંદીના પીએરમાં કોઈ પણ માણસ રહ્યું નહી તેથી સ્વછંદી માબાપની સોસનાથી હરરોજ સુકાતી જતી હતી. સ્વછંદીને બાપ કે બહેન કોઇ જ હતું નહીં તેથી તેના મનમાં ઘણી મુઝવણ આવતી હતી. માબાપના ગુજરી ગયા પછી બીચારી પોતાને ઘેર ત્રાળું વાસી રસીકની પાસેજ રહેતી. એક દીવસ સ્વછંદીએ રસીકલાલને કહ્યું કે પ્રાણનાથ મારા પીએરની મીલકત આશરે પંદરલાખની છે તથા રહેવાને બંગલો વીગેરે પણ છે. માટે આપણે આ ભાડાના ઘરમાં રહેવા કરતાં ત્યાં રહીએ તો કેવું સારૂ તે સાભળી રસીકે તેને કહ્યું કે મને પરાયો પૈસો બીલકુલ ખપતો નથી. ને હું બીજાનો પૈસો ખાવાની ઇચ્છા રાખતો નથી. માટે તે વાત તું મારી આગળ બીલકુલ કરીશ નહિ. પ્રાણનાથ ! એ મીલકત હવે આપણા વીના કોણ ખાનાર છે ? વળી મારા પીતાની માલકત બીજાને લુટી જવા દેવી એશું તમને ઠીક લાગે છે ? એ મિલકત લેવાથી આપને કોઇપણ જાતના નાહાનમ નથી. હવે તો એ મીલકત આપણીજ કહેવાય, માટે પ્રાણનાથ આ દાસીનું કહ્યું માની ભાડાનું ઘર તજી દઇ આપણા પોતાના ઘરમાં જઇએ તો ઘણું સારૂ. આવા રીતે તારાનું બોલવું સાંભળી રસીક બોલ્યો. તને આ ઘર પ્રસન્ન નથી તો ચાલો ત્યાં જઇએ ? પ્રીય તારૂ દીલ દુભાવીશ નહીં એમ કહી ભાડાના ઘરમાંથી નીકળી તમામ સામાન ગાડીમાં ભરાવી પુરૂષોત્તમ દીવાન વાળા ઘરમાં રહેવા ગયા. તેમને ત્યાં પણ ઘરમાં સામાન બોહોળો હતો અને પૈસાની પણ ખોટ નહોતી તેથી દરરોજ પતી પત્ની આનંદમાં રહેતાં. પરંતુ બીચારી સ્વછંદીને દુઃખ માત્ર એજ હતું કે તે સંતતિ વીનાની હતી તેથી હમેશા તેની ચીન્તામાં બળીને ભસ્મ થઇ જતી હતી. રસીક તો કોઇ પણ જાતની ફીકર રાખ્યા શીવાય પોતાની નોકરીનું કામ એક નેકીથી બજાવતો હતો.

એક દિવસ એવો બનાવ બન્યો કે રસીકલાલ પોતાના ઓર-ડામાં રજાના દીવસે બેઠો બેઠો પુસ્તક વાંચતો હતો. તે વાંચતાં વાંચતાં '**માબાપ પર હેત**' એ નામનું પુસ્તક તેના હાથમાં આવ્યું તેથી તે પુસ્તક પેહેલેથી તે છેવટ સુધી વાંચી ગયો ને વાંચી રહ્યા પછી તેના હોંશજ ઉડી ગયા તથા તેનો ચહેરો ફીકો પડી ગયો. અને શરીરનું લોહી તદ્દન ઉડીજ ગયું તેમજ તદ્દન બેહોશ બની ગયો. આમ બનવાનું કારણ બીજું કાંઈજ નહોતું, પરંતુ તે પુસ્તક વાંચવાથી તેને પોતાની મા, બેહેન, ભાઈ સાંભળી આવ્યાં હતાં. વળી પોતાના ભાઇના સરનામાની નોંધ પણ ખોવાઇ ગઈ હતી તે પણ તેને યાદ આવ્યું અને વીચાર કરવા લાગ્યો કે ચીઠી ક્યાં મુકી હશે? એમ શોચ કરતો કરતો આખા ઘરની દરેક પેટીઓ પટારાઓ વિગેરે ખુણે ખોચરે સઘળે ઠેકાણે શોધી વળ્યો, પરંતુ તેને તે સરનામાનો બીલકુલ પત્તો લાગ્યો નહી. આ અફસોસમાં રસીકલાલ એક અઠ-વાડીયા સુધી પોતાની નોકરી પર પણ ગયો નહી. અને ચિત્તમાં મા, ભાઇ અને બેહેનનીજ સોચના કરવા લાગ્યો અને પસ્તાવા લાગ્યો કે તેઓની સ્થિતિ કેમ હશે? મા તો બીચારી દરણાં દળી પેટ ભરતી હશે કારણ કે તેને તેના શીવાય બીલકુલ સાધન છેજ નહિ માટે તે બીચારી હમેશાં દુઃખમાંજ દીવસો ગાળતી હશે. હાય ! તે ત્યાં દુઃખ ભોગવે અને હું અહીં વૈભવ ભોગવું. ધીક્કાર છે મારા વૈભવમાં ને સાહ્યબીમાં! ભાઇ પણ બીચારો દુઃખનો માર્યો કેટલાક વખતથી પરદેશ ગયો છે તેની પણ શું ખબર હશે? હાય ! વળી સરનામું પણ ગુમાવી બેઠો છું, નહીં તો તેની ખબર જલદી લઇ શકાત. પરંતુ હાલમાં બીજું કાંઈ નહીં કરતાં હાલને હાલ રજા મેળવી મારાં માજીને તથા બેનને મળું. હવે મારાથી અહીં એક પળ પણ રહી શકાશે નહીં,

એવો પોતાના મન સાથે નિશ્ચય કરી પોતાની સ્રીને બોલાવી કહેવા લાગ્યો કે પ્રીયા! હું અહીંથી રજા લઈ મારા ભાઈ તથા મારાં માતુશ્રી વગેરેને મળવા થોડા દીવસની રજા થઇ જવા ધારૂં છું. જેથી સુખેથી તું અહીંઆં રહેજે. તારી તેહેનાતમાં નોકરો ચાકરો વિગેરે દરરોજ કાયમ રહેશે માટે પ્રીયા! તું કોઇ વાતે મુંઝાઇશ નહીં, હું થોડા દીવસમાં તેઓને મળી તુરત પાછો આવીશ. તે ઉપરથી સ્વચ્છંદી બોલીઃ ના પ્રાણનાથ! હું અહીં એકલી રહેનાર નથી. હું તો આપની સાથેજ આવીશ. હું તો આપના સુખે સુખી અને આપના દુઃખે દુઃખી, તેથી પ્રાણનાથ મને તો આપની સાથેજ લઇ જાવ. હું તો આપના વીના એક પળ પણ અહીં રહી શકનાર નથી માટે પ્રાણનાથ! જ્યાં આપ ત્યાં હું, આપ અહીં છ કલાક નોકરીપર જાઓ છો તો પણ મારા જીવને ચેન પડતું નથી. તો આપ દેશમાં જાઓ તો મને અહીં એકલું કેમ ગમે? માટે મને તો આપની સાથેજ રાખો. મારે સાસુજી ને નણંદજીને મળવાની ઘણી હોંશ છે, તેથી હું તો આપની સાથેજ આવીશ. આ પ્રમાણે સ્વચ્છંદીનું કહેવું સાંભળી રસીકલાલ બોલ્યોઃ પ્રીયા મુંઝાઈશ નહીં, તારી મરજી જો સાથે આવવાની છે તો ભલે સાથે આવજે, પરંતુ તું નિશ્ચિત રહે. હું દરબારમાં રાજા પાસે જઇ રજા મેળવી આવું છું, એમ કહી દરબારમાં ગયો.

દરબારમાં આવી રસીકલાલ પોતાને દેશ જવા સારૂ રાજા પાસે રજા માગવા લાગ્યો કે નામદાર મહારાજા ધીરાજ! મારે મારા કુટુંબને મળવા દેશમાં જવા વીચાર છે તે થોડા દીવસની આપ રજા આપો તો મારા કુટુંબીઓને મળી પાછો આવું. તેના જવાબમાં મહારાજાધીરાજે કહ્યું! કે રસીકલાલ તમો જવા માટે રજા માગો છો પરંતુ તમારા વિના અહીં કામ ચલાવવું મુશ્કેલ થઇ પડશે માટે જવાનો

વિચાર બંધ રાખો તો ઘણું સારૂં તેથી રસીકલાલ બોલ્યો. મારા કુટુંબને મળે તો મને લગભગ પાંચ વર્ષ થઇ ગયા છે. તેઓ શું કરતાં હશે? તેમની શી ખબર હશે? તેમજ તેમનો અત્યાર સુધી કાગળ પણ નથી માટે હવે તેમને મળ્યા સિવાય રહેવાય તેમ નથી. હું પણ નોકરીના કામને લીધે તેઓને વીસરી ગયો હતો, તેથી તેઓને બીલકુલ કાગળ પણ મેં લખ્યો નથી. માટે અન્નદાતાર મારે તેમને હાલને હાલ મળવા જવા વિચાર છે તો આપ મને મળવા જવાનો હુકમ આપશો. થોડા દીવસ મારી જગ્યાનું કામ બીજા કોઇ માણસથી નભાવી લેશો. હાલ સુધી આપની નોકરી કરવા મેં બીલકુલ ચુક કરી નથી. મહારાજાધીરાજ ગમે તે રીતે મને દેશમાં જવાનો હુકમ આપશો. આ પ્રમાણે રસીકલાલનું બોલવું સાંભળીને તથા તેમનો પક્કો વિચાર જાણીને રાજાના મનમાં નક્કી થઈ ગયું કે રસીકલાલ તેના કુટુંબને મળવાને ઘણો આતુર રહ્યો છે માટે તેને જવા દેવો, નહી તો તે નોકરી પણ છોડવા કબુલ થશે, માટે હાલ તેની જગ્યાનું કામ બીજા માણસ પાસે કરાવી લઈ તેને જવા દેવો એજ સારૂં છે. એમ ધારી રસીકલાલને રાજાએ કહ્યું કે રસીકલાલ તમારા કુટુંબીઓને મળી થોડા દીવસમાં આવજો. તમારે જવું છે તો સુખેથી જાઓ. એટલું કહી રાજા પોતાના ખાનગી હોલમાં ગયા.

રસીકલાલ પોતાને ઘેર આવી સર્વે સામાન માણસો પાસે ટ્રન્કોમાં પેક કરાવી તૈયાર થયો. અને પોતાની સ્ત્રીને જોઈ તો સામાન સાથે લઇ લેવા પેક કરવા કહ્યું, તેથી તેણે પણ સામાન નોકરો પાસે પેક કરાવી લીધો. પછી સ્વછંદી બોલી પ્રાણનાથ! આપણે દેશમાં જઇએ છીએ અને મારા પીતાજીની જે સર્વ માલ મીલકત છે તે આપણે ત્યાં લઈ જઇએ તો કેવું સારૂં? તેથી રસીકલાલ

મનમાં વિચાર કરી બોલ્યોઃ પ્રીયા! તારી ખુશી તેમ છે તો તે પણ તીજોરીમાંથી કાઢી સાથે લઇ લે. આથી સ્વછંદીએ તેના પીતાશ્રીના દરદાગીના એકની ટ્રંક ભરાવી લીધી, અને પોતાના નોકર સાથે સર્વ સામાન ગાડીમાં નાંખી રેલવે ઉપર લઇ જવા કહ્યું અને બીજી ગાડીમાં રસીકલાલ અને સ્વછંદી બેસી રેલવે ઉપર આવી પહોંચ્યા. ટ્રેનને ઉપડવાને ફક્ત અડધી કલાકની વાર હતી તેથી ટીકીટ ઓફીસમાં જઇ ફર્સ્ટ કલાસની ટીકીટ કરાવી ટ્રેનમાં બેસી ગયાં અને થોડી વારે ગાડી ઉપડી.

રસીકલાલને ગાડીમાં બેઠે બેઠે પણ મા બહેનને જલદી મળવાનોજ વીચાર થયા કરતો હતો, તેથી રેલવેમાં દિવસો મહા મુશીબતથી કાઢતો. મા બેનને મળવાના વિચારમાં તેને બીલકુલ ખાવાનું પણ ભાવતું નહોતું. ટ્રેનમાં બેઠે બેઠે વખત પણ જાય નહિ તેથી ચોપડીઓ વાંચતો હતો. વળી સ્વછંદીના મનમાં એવો વિચાર થયો કે પ્રાણનાથ! આપણે આવતા સ્ટેશન ઉપરથી આપણા ઘર આગળ તાર કરીશું તો તેઓ આપણી સામા આવશે અને આપણને ઠીક સગવડ થશે. માટે આવતા સ્ટેશનથી તાર મુકો તો ઘણું સારૂં. તે ઉપરથી રસીકલાલ બોલ્યોઃ પ્રીયા! તારૂં કહેવું બરાબર છે એમ કહી તેણે એક કાગળપર તાર લખી તૈયાર કર્યો અને સ્ટેશને આવી નીચે પ્રમાણે તાર મુક્યોઃ—

To, From

Maneklal Rasikeal K.
Manipur Chandrapur..

Coming the day after to morrow at night by mail receive me.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

રસીકલાલની સુંદર ઉપર હુંડી.

મણી તથા માણેકબાઇ બંને પોતાના ઘરમાં બેઠાં બેઠાં સુંદર અને રસીકને યાદ કરી ચિંતા કરતાં હતાં, એટલામાં તારવાળો માણેકબાઇનું નામ પુછતો ઉપર પ્રમાણેનો તાર લઇને આવ્યો અને તારની માણેકબાઈને ખબર પડી એટલે માણેકબાઇનો ચહેરો તો એકદમ ફીકોફચ પડી ગયો ને બેહોશ બની ગયાં અને પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યાં, કે રૂખેને શું હશે? કાંઇ માઠી ખબર તો નહિ હોય? એમ ધારી મણીએ ચીંતામાં ને ચીંતામાં તાર ઉપર સહી કરી આપી. તાર ફોડી વાંચવા માંડયો એટલે મણીનો ચહેરો સેહેજ હરખાવા લાગ્યો. તે જોઇ તેની મા મણીએ પુછવા લાગી. બેહેન આ તાર શાનો છે? એમાં શું લખ્યું છે? એટલે મણીએ કહ્યું: માજી! રસીકભાઈનો તાર આવ્યો છે, તેમાં જણાવે છે કે આવતી કાલની મેલટ્રેનમાં હું તે તરફ આવનાર છું, માટે રેલ્વે ઉપર સામા આવવું, તેથી માતુશ્રી આપણું ઘર વિગેરે સાફ કરી રાખીએ તો ઠીક. આવતી કાલે આવવાના છે. તેમને ગંદવાડ કે ગરબડ કાંઈ ગમતી નથી. માટે માજી ઘર સઘળું સાફ કરી નાખું છું. એમ કહી મણી હોશમાં ને હોંશમાં સઘળું ઘર સાફ કરવા મંડી પડી અને ઘર તદ્દન નવા સરખું બનાવી નાંખ્યું. આ તાર વાંચ્યા પછી બંનેને રસીકને મળવાનો ઘણો હર્ષ થયો. અને બંનેનું મન પ્રફુલ્લિત થયું. અને તે રાત્રે બંને જણાં રસીકને મળવાની ઉમંગમાં આખી રાત જાગૃત રહ્યાં અને બીજે દિવસે સવારે ૭ વાગ્યાના સુમારે ગાડી

મંગાવી તૈયાર થઈ સ્ટેશન તરફ જવા નીકળ્યાં. એટલામાં તેમનો લેણદાર રૂપીયા માગવા આવ્યો તેણે માણેકબાઈને કેટલા તુંકારા સાથ તકરાર કરીને છેવટે દાવો કરવાનું કહી પોતાને ઘેર ગયો.. બીચારાં મા દીકરી શું કરે ? દૈવાનાં દાસ હતાં તેથી જેમનાં તેમ ચુપકીથી બેસી રહ્યાં પરંતુ તેમના સામો એક પણ જવાબ આપ્યો નહી. આજે રસીક આવવાનો હતો તેથી હર્ષનો દિવસ હતો પરંતુ આ લેણદારે આવી તેમને બેહોશ બનાવી દીધાં. વળી ભાઇ આવશે અને તેમને માટે રસોઈ તૈયાર રાખવી પડશે, પરંતુ આપણી પાસે પૈસા હાલ કાંઇ નથી તેથી શી રીતે કરીશું ? એ પણ એમને એક મોટો વિચાર હતો. વીચાર કરતાં કરતાં કોઇને ત્યાંથી પૈસા લાવવાની હિમત નહી ચાલવાથી પોતાના ઘરમાંથી પાંચ શેર વજનનું ત્રાંબાનું તપેલું કાઢી મણી છાનીમાની બજારમાં જઇ વેચી આવી અને તેના બે રૂપીઆ આવ્યા તેનું સીધું સામાન લાવી રસોઇ કરવા માટે બ્રાહ્મણ બોલાવ્યો અને તેને સર્વે સાહિત્ય આપ્યાં તથા તેને તાકીદથી રસોઈ કરવાનું કહી બંને મા દીકરી સ્ટેશન ઉપર ગયાં. થોડા વખતમાં ટ્રેન આવી પહોંચી. એટલે રેલ્વેના ડબામાંથી ઉતરી રસીકલાલ પોતાની માને ઘણા હર્ષથી ભેટયો તથા બેનને સુખશાંતિના સમાચાર પુછ્યા. સ્વછંદી બીચારી એક બાજુ ઉપર ઉભી રહી હતી, તેથી મણીએ રસીકને પુછ્યું ભાઇ! આ સ્ત્રી કોણ છે? પણ રસીકલાલ તો કાંઇ બોલી શકયોજ નહિ. તેથી મણી અને માણેકબાઇ પોતાના મનમાં સમજી ગયાં કે તે રસીકની સ્ત્રી શિવાય બીજું કોઈ હશેજ નહી! તેથી તે બંનેની આંખમાં હર્ષાશ્રુ ભરાઈ આવ્યા. પછી મણી સ્વચ્છંદી પાસે જઇ જાણે ઓળખતી હોય તે પ્રમાણે માનથી અને હેતથી બોલાવવા લાગી, ભાભી સાહેબ!

કેમ બાજુપર ઉભાં રહ્યાં છો ? વળી કેમ શરમાઓ છો ? બીલકુલ શરમાશો નહિ, આ તો આપણું ઘર છે એટલું કહ્યું, એટલે સ્વચ્છંદી પોતાની સાસુને તથા પોતાની નણંદને પગે પડી. પછી રસીકલાલે ચાર ગાડીઓ ભાડાની મંગાવી અને સરસામાન અંદર મુકાવી દીધો. ત્યાર બાદ સર્વ ગાડીમાં બેસી હર્ષમાં ને હર્ષમાં ઘેર આવ્યાં.

ઘેર આવી સર્વ સામાન ગાડીમાંથી લઇ ઘરમાં મુકી દીધો અને દાતણ પાણી કરી ચા પીધો. થોડીકવાર થઇ એટલામાં રસોઇ પણ તૈયાર થઇ, તેથી બ્રાહ્મણે સર્વને જમવા માટે કહ્યું એટલે સઘળાં પોતપોતાના આસને જમવા બેશી ગયાં. જમી રહ્યા પછી પાન સોપારી ખાધી. પછી મુખવાસ કરી રસીકલાલે પોતાની ટ્રન્કો ખોલી અંદરથી સઘળું જવાહીર તથા બીજા સોનાના દાગીના બહાર કાઢયાં. એટલે મણી તથા માણેકબાઇ તો એકદમ ચકીત બની ગયાં અને આંખમાંથી પ્રેમનાં આંસુ નીકળવા લાગ્યાં તે ઉપરથી રસીકલાલે પોતાની માતાને તથા પોતાની બેનને ધીરજ આપી શાંત પાડયાં. રસીકલાલ ઘેર આવ્યાની તેના લેણદારોને ખબર પડવાથી રસીકલાલની પાસે ઉઘરાણી કરવા આવ્યા. તેથી તેમને બીજે દીવસે નાણાં આપવાનો વાયદો કરી વિદાય કર્યા. પછી બજારમાંથી કેટલાક ઝવેરીઓને બોલાવી પોતાનું ઝવેરાત વેચી નાખવાનો વિચાર કરી એક માણસને ઝવેરીઓને બોલાવવા મોકલ્યો. એટલે થોડા વખતમાં ઝવેરીઓ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. પછી રસીકલાલે સર્વ જવાહીર તેઓની આગળ મુકી દીધું. ઝવેરીઓ તે જવાહીર જોઇ ચકીત થયા ને સર્વ પોતાપોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા તથા માંહોમાંહે છુપી વાતો કરવા લાગ્યા. છેવટે ઝવેરીઓએ નક્કી કર્યું કે આ સોદામાં

ફક્ત દોઢ લાખનો નફો લઈશું તોજ આ માલ આપણને મળશે નહીં તો પાછા જવું પડશે. એમ ધારી સર્વ માલ પંદર લાખ રૂપીઆ માટે ખરીદ કરી ઝવેરીઓ ચાલ્યા ગયા. અને રૂપીઆ માટે એક કલાકનો વાયદો કર્યો, તે રસીકલાલે કબુલ રાખ્યો. પછી રસીકલાલે પોતાની માતાને કહ્યું કે માજી! મારા પીતાજીનું દેવું લેણદારને વ્યાજ સહીત આપવું એજ આપણી આબરૂ છે. તે ઉપરથી માણેકબાઇ બોલી: ભાઇ! તારી ખુશી તેમ છે તો તેમ કરજે. વળી તેણે પોતાનું મકાન અગાઉ પૈસાની અડચણને લીધે વેચી નાખ્યું હતું જેથી તેમાં બીજાં માણુસો રહેતાં હતાં તેથી તે મકાન ખરીદવાને દઢ વિચાર કર્યો. પછી ઝવેરીઓએ જવાહીર તથા દાગીનાના રૂપીઆ મોકલી આપ્યા તે રૂપીઆ ગણી લીધા અને ઠેકાણે મુકયા. ત્યાર બાદ જે સખસે તે મકાન લીધું હતું તે સખસને મળીને તેને કહ્યું કે તમોએ અમોને જે રૂપીઆ આપ્યા હોય તે લ્યો અને તે ઘર આપો. એટલે મકાનવાળાએ તેણે આપેલા રૂપીઆ કરતાં દેઢી કીંમત બતાવી. તોપણ રસીકલાલે તે મકાન રાખવાનું કબુલ કર્યું અને મકાન ખરીદી લઈ સર્વ ઘરમાં રહેવા ગયાં. આ રીતે પોતાનું અસલ ઘર મળવાથી માણેકબાઇ અને મણી તો ઘણાં હરખાવા લાગ્યાં. રસીકને પરદેશથી આટલા પૈસા મેળવ્યાનું માણેકબાઈએ જોવાથી તે નવા જન્મની માફક માનવા લાગી.

એક દીવસ મણી અને સ્વચ્છંદી ઘરમાં બેઠાં બેઠાં વાતો કરતાં હતા, તે વખતે મણીએ પોતા ઉપર તથા પોતાની માતા વગેરેના ઉપર વીતેલ સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી એટલે સ્વચ્છંદી બોલી અપણી પાસે પુષ્કળ પૈસો હતો તે કયાં ગયો તથા દેવું શાથી થયું?

તેમજ આવું વિશાળ અને શોભાયમાન ઘર મૂકી બીજે રહેવા જવાનું કારણ શું ? અને તે તમને કેમ ગોઠતું હતું ? મણી બોલી અમારા બાપદાદાની જે મીલકત હતી તે અમો સર્વ ભાંડુ નાનાં હતાં, તેમજ મારા ભાઇઓને ભણવામાં તથા ખવાપીવામાં ખરચાઇ ગયું અને ઉલટું દેવું થયું હતું પણ પરમેશ્વરે આમારા ઉપર દયા કરી તો રસીકભાઇએ સર્વે દેવું પતાવી દીધું ને સુખી કર્યા. વળી મારા બીજા ભાઈ સુંદરલાલ આફ્રીકા ગયા છે તેમની શી ખબર હશે ? વળી મારાં ભાભી પણ તેમની તરફ થોડા રોજથી ગયાં છે તેમને પણ ત્યાં કોણ જાણે શું ખબર હશે. તથા શું કરતા હશે. તેમને ત્યાં એકલાંને કેમ ગમતું હશે ? તેમના સુખ દુઃખમાં ભાગ લેનારી આ વહાલી બ્હેન શિવાય કોણ લેશે ? ઘણો વખત થયો સુંદરલાલનો કાગળ સરખો પણ નથી. વળી પાછા પોતે પ્રતીજ્ઞા લઇ ગયેલા છે. ભાભી સાથે સર્વે બેસી કયારે ભોજન કરીશું ? તે વખત કયારે આવશે ? ભાઈની મને ઘણી ચીંતા થાય છે ! ભાભી મારૂં હૃદય ભરાઈ આવે છે ! ભાઇ વીના આ દુનીયા મને ઝેર જેવી લાગે છે. તે સાંભળી સ્વચ્છંદી બોલી, નણંદજી ! તમે બીલકુલ ચીંતા કરશો નહીં, ઇશ્વર સર્વ સારૂં કરશે, સબુરીનાં ફળ મીઠાં છે. સબુરી રાખવી એ માણસનું કર્તવ્ય છે પરંતુ ચીંતા કરવી એ તદ્દન ભુલ ભરેલું છે. કહેવત છે કે ‘ પરમેશ્વર પાધરો તો વેરી આંધળો.’ માટે કર્ત્તા હર્ત્તા પ્રભુ છે. તેથી શાન્ત થાઓ ! નકામું હૃદય દુઃખી ના કરશો. એટલામાં માણેકબાઇ અને રસીકલાલ પોતાના સગાને મળવા સારૂં બહાર ગયા હતાં ત્યાંથી પાછાં આવ્યાં. તેઓ આવીને બેઠાં, તેટલામાં તારાને મુકવા ગયેલા મુનીમ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે સુંદરનો આપેલો કાગળ અને પાંચસેં રૂપીઆ માણેકબાઇને

આપ્યા. અને સુંદરલાલની તમામ હકીકત કહી. પછી પોતાના શેઠના ઘર તરફ રવાના થયો.

સ્વચ્છંદી દીવાનની છોકરી હતી, છતાં પોતાના પતીની તથા સાસુની ઘણી સારી રીતે સેવા કરતી હતી તથા આખા ઘરનું કામ પોતે ઉઠાવી લેતી હતી. કામ વીના બેસી રહેવું તેને પસંદ નહોતું તેથી ફુરસદની વખતે સ્વચ્છંદી અને મણી ભરત ભરવા બેસતાં અને મન પ્રફુલ્લીત રાખતાં.

આવેલો કાગળ રસીકે ફોડી વાંચ્યો, વાંચતાની સાથે રસીકના તો હોશ જ ઉડી ગયા. હાય ભાઇ! આટલો બધો દુઃખી છતાં પણ મને યાદ કરે છે અને મારે માટે જીવ બાળે છે વળી તેને આટલું બધું દેવું થઇ ગયુ છે? માટે માજી! ભાઇને આ રૂપીઆમાંથી ચાર લાખ રૂપીયાની હુંડી કરી મોકલાવી આપું તો ઘણું સારૂં થાય માટે કહો માજી! આપનો શું અભીપ્રાય છે? તેવું કહેવાથી માણેકબાઇ બોલી–વારૂ બેટા! તેમ કરજે. તે ઉપરથી રસીક બોલ્યોઃ મા! દેવાદારનો અને ભાઈને મળી રૂપીયા આઠલાખ જશે અને બે લાખ મકાન ખરીદવામાં ગયા એટલે બાકીના પાંચ લાખ રૂપીયા મારા સાસરાની મીલકતમાંથી વધ્યા છે અને બીજા મારી પેદાશના રૂપીઆ બે લાખ છે એટલે તમારી પાસે સાત લાખ રૂપીયા થશે તે તમે તમારી પાસે રાખજો. માજી! હવે હું ભાઇ ઉપર હુંડી બીડવા બજારમાં જાઉં છું વળી મારાં ભાભી પણ થોડા દીવસ થયાં ત્યાં ગયાં છે, એટલે તેને રૂપીયાની ઘણી અડચણ પડતી હશે તથા તેને ત્રણ લાખનું દેવું થયેલું છે તેથી રૂપીયા તાકીદથી મોકલાવી દઉં તો તેને હરકત થતી દુર થાય એમ કહી તાબડતોબ બજારમાં જઇ ચાર

લાખ રૂપીયાની હુંડી આફ્રીકા પોતાના ભાઇને મોકલાવી દીધી અને હુંડીની સાથે નીચે પ્રમાણે કાગળ લખી બીડયો.

મારા વ્હાલા અને માયાળુ ભાઇ રસીકલાલ !

મુ. આફ્રીકા.

ભાઈ! બહારગામ મુસાફરી કરી થોડા દીવસથી ઘર તરફ આવ્યો છું. તમારો દીલગીરી ભરેલો કાગળ વાંચી દીલગીર થયો છું. આ કાગળની સાથે ચાર લાખ રૂપિયાની હુંડી મોકલી છે તેમાં જણાવેલા સરનામે જઇ રૂપિયા લઇ આવી લેણદારોને આપી બાકી રહે તે સંભાળી વાપરજો. માતાજી તથા બેહેન સર્વ ખુશી આનંદમાં છે. તમારા તથા મારી ભાભીના ખુશી ખબર મને ચંદ્રપુર મુકામે દરબારમાં દીવાન રસીકલાલને સરનામે મોકલાવજો. અહીંથી બરોબર એક માસ પછી ચંદ્રપુર જવાનો છું, ત્યાંથી સતરલાખ રૂપીયા લાવી મકાનો વીગેરે ખરીદી તથા દેવાદારોને પતાવી તથા તમને મોકલાવી રૂપીયા દસલાખ વાપર્યા છે. બાકીના સાતલાખ માને આપ્યા છે. તમારે વિશેષ રૂપિયા જોઇએ તો ચંદ્રપુરના સરનામે લખી મંગાવી લેજો. ચિન્તા રાખશો નહીં, બેહેન વિષેની પણ બીલકુલ ફીકર રાખશો નહી. બેહેનને હવે સાસરીમાં સારૂં સુખ છે. રતીકાન્ત પણ હવે બરાબર સુધર્યો છે. માજીને તથા મને યાદ લાવીને કાગળ લખતા રહેજો, અને પૈસા જોઇતા વાપરજો.

લી.

વહાલા ભાઈ રસીકલાલ

ના–પ્રણામ.

હુંડી અને કાગળ મોકલાવ્યા પછી રસીકલાલ અને માણેકબાઇ

પોતાના ઘરમાં જોઇતી ચીજો ખરીદવા બજારમાં ગયાં. મણી અને સ્વચ્છંદી પોતાના ઓરડામાં ભરકામમાં લુબ્ધ બની ગયાં હતાં. સ્વચ્છંદીએ ચંદ્રપુરથી લાવેલું પોતાના હાથનું ભરેલું કામ મણીને તવી નવી જાતનું બનાવ્યું તેથી મણી તે ભરનકામ જોઇ ચકીત બની ગઈ અને બોલી ભાભી! આ રીતે ભરત ભરતાં મને આવડતુંએ નથી ને તે મેં કોઇ દીવસ જોયુંએ પણ નથી માટે ગમે તેમ કરી આ ભરત ભરતાં શીખવાડો. મને આવું ભરત ભરતાં શીખવાની ઘણી ઉમેદ છે. આ ભરત મને ઘણું સરસ લાગે છે. માટે ભાભી મને શીખવો તો ઘણું સારૂં. આ સાંભળી સ્વચ્છંદી બોલીઃ નણંદજી! ઘણી ખુશીથી શીખવીશ. એમાં શું ભારે શીખવાનું છે. તે તમને એક દીવસમાં શીખવાડી દઇશ. ને ભરવું તદ્દન સહેલું છે. થોડા જ વખત ધ્યાન દઈ ભરત ભરવાનું જોશો એટલે તમને આવડશે. જુઓ! આ સાડી કેવી સરસ ભરી છે. તે સાંભળી મણી બોલીઃ ભાભી! આતો એથી પણ ચઢે તેવી છે. અહો! આ તો વળી અજાયબ છે. આ ભરવામાં તમને ઓછામાં ઓછા બે માસ તો થયા જ હશે. ના નણંદજી! આ સાડીને મેં એક અઠવાડીયામાં તૈયાર કરી છે. તે ઘણી સરસ છે. અને તે ભરવી પણ ઘણી સહેલી છે. તેમાં કાંઇ વધારે કારીગરી કરી નથી. જુઓ તમને બતાવું. જુઓ હું આ ફુલ ભરૂં છું તે બરાબર ધ્યાનમાં રાખો અને પછી મને ભરી બતાવો. વારૂ ભાભી મને બતાવો. હું બરાબર ધ્યાનમાં રાખીશ. જુઓ ત્યારે હું ભરૂં છું એમ કહી મણીની રૂબરૂ એક ફુલ બે મીનીટમાં ભરી આપ્યું, તે ફુલ મણીએ બરાબર ધ્યાન આપી જોયું, પછી મણી બોલીઃ ભાભી! આ તો તદ્દન સહેલી રીતે ભરાય છે. અને જલદી થઈ જાય છે. ભાભી હવે મને આ ભરત ભરતાં આવડશે. હવે મને ભરવામાં બીલ-

કુલ ખામી નહી આવે. એટલું કહી મણીએ પોતાનાં કપડાં તેની સાથે સ્વચ્છંદીને બતાવ્યાં. બાદ સ્વચ્છંદીએ પોતાનાં કપડાં તેની સાથે સરખાવ્યાં એટલે તેના મનને તો મણીના ભરતનું કામ એક એક આની પણ પસંદ પડ્યું નહી, તેથી મણીએ પણ તે પ્રમાણે કબુલ કર્યુ પછી મણી સ્વચ્છંદીને સાથે આખો દિવસ રહેવા લાગી અને એક અઠવાડીઆમાં બરાબર ભરત ભરતાં શીખી ગઇ. મણીને અને સ્વચ્છંદીને બેનપણાં પણ એવાં બંધાઈ ગયાં હતાં કે બંનેમાંથી એક પણ છુટા પડી જુદાં પડવાનું મન બીલકુલ કરતાં નહી અને હંમેશાં બંને સાથેજ રહેતા. આ બને જણાંને નણંદ ભોજાઇ કરતાં બેહેનપણાનો સંબંધ ઘણો વિશેષ બંધાયો હતો. સ્વચ્છંદીને પોતાના પતિની સાથે જવાને પંદર દીવસ બાકી રહ્યા હતા, મણીને તે વાત યાદ આવવાથી અને પોતાની ભાભી જાય તેથી તેને ગમે નહી તેથી રોવા બેઠી, સ્વચ્છંદીએ તેને ઘણું સમજાવ્યું પણ છાની રહી નહીં, તેવામાં બજારમાંથી રસીક અને માણેકબાઇ આવ્યા. મણીને રોતી જોઇને સુંદરલાલે પુછ્યું પણ મણીએ કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ ત્યારે સ્વચ્છંદીએ કહ્યું કે આપણે હવે ચંદ્રપુર જવાને થોડા દીવસ બકી છે, તેથી તેમને અહીં એકલાને ગમે નહીં એથી રડે છે, પછી રસીકે મણીને ધીરજ આપી ને બીજા પંદર દીવસ રહેવાનું કબુલ કર્યુ અને મણીને રોતી છાની રાખી, તેમ જ તે વાત વીસરાવી દીધી અને પોતપોતાના કામમાં ગુંથાઈ ગયાં. મણી અને સ્વચ્છંદી ફુરસદના વખતે નોવેલો પણ વાંચતાં હતાં.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

હંસરાજનું મરણ અને સુંદર તથા તારા કેદ

સુંદરલાલ ગંગાધર શેઠને ત્યાં માસીક બસો રૂપીઆના પગારથી નોકરી કરતો હતો. ત્રણલાખ રૂપીયાનું દેવું છતાં પણ બિચારો આનંદ માની પોતાની નોકરી નીમકહલાલીથી કરતો હતો. આફ્રીકા જેવા શહેરમાં તેને પોતાનું ખર્ચ આટલા પગારમાં પુરૂ પડતું નહોતું પરંતુ કંજુસાઇથી નીભાવ કરી પોતાના દીવસો ગાળતો હતો, તે પોતાની નોકરીનું કામ સારૂ બજાવતો હતો તેથી ગંગાધર શેઠ તેના ઉપર ઘણા ખુશ રહેતા હતા અને તેને પ્રમાણીક માનતા હતા. તારા પોતાના પતીની સેવા સારી રીતે કરતી હતી. તેવામાં એક દીવસ મેના આપેલા કાગળનો જવાબ લેવા આવી હતી, તે ઉપરથી તારાએ સુંદરલાલને પુછ્યું કે આ સ્ત્રી આવી છે તે કોણ છે ? આ પ્રમાણે તારાનું બોલવું સાંભળી સુંદરલાલ ઘણો મુંઝવણમાં આવી પડયો અને પોતાના મન સાથે વીચાર કરવા લાગ્યો કે આને મારે શું જવાબ દેવો ? તેમજ આને વાત કરવી કે નહીં ? શું કરવું ? મારી દાનત કાંઇ તેના ઉપર બુરી નથી, છતાં પણ તે તેમ સમજશે ને ઉલટો વીખવાદ થશે માટે મારે અસલથી તેને જે રીતે બોલાવવાનો સંબંધ છે તેજ પ્રમાણે ખરેખરૂં કહી દઉં તોજ ઠીક થશે. તેમ ધારી તારાને કહેવા લાગ્યો કે તે તો મરા ધર્મની બેહેન છે, કદાચ તે વાતનો તેને અંદેશો પડતો હોય તો આગળ ઉપર ખરી ખાત્રી થશે. વળી પ્રીયા ! તે મારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખતી હતી. તે

કારણથી જ મારે તેમના પીતાને ત્યાંથી નોકરી છોડી દેવી પડી છે. તેણે મારા ઉપર જુઠો આરોપ પણ મૂકયો હતો વળી તેની મારા ઉપર પ્રેમપત્રીકા આવી છે પરંતુ હું તો તેને બેહેન સમાનજ માનું છું, તે મારા જુના શેઠની મોટી દીકરી થાય છે. આ પ્રમાણે સુંદરનું કહેવું સઘળું મેના ઉભી ઉભી સાંભળતી હતી, તેથી એકદમ વચમાં બોલી ઉઠીઃ સુંદરલાલ! મને પેલી ચીઠીનો જવાબ શું આપો છો? શું તમે મને એક તરણા બરોબર ગણી કાઢી? હું શું તમારા હીસાબમાં જરા પણ નથી? શું હું તમારી સરખામણીમાં આવું તેમ નથી? શું તમે મારો ભવ બગાડી જ નાંખશો? શું મને રઝળતી કરશો? શું તમે મને આમ ટળવળાવશો? પ્રાણનાથ! આ દાસીનો ભવ બગાડયા વીના સત્વર ગ્રહણ કરી આપની અર્ધાંગના બનાવો, જેથી આપના ચરણકમળની દાસી થાઉં. પ્રાણનાથ! મારે આપના શીવાય દુનીયાપર સઘળાં પુરૂષો ભાઇ બાપ સમાન છે માટે મારા મનની ઉમેદ પૂરી નહીં પાડો તો, મારે કાશીએ જઇ કરવત મુકાવી મારા મનની મુરાદ પાર પાડવી પડશે. માટે પ્રાણાધાર! ગમે તેમ કરી આ દાસીનું આપ પાણીગ્રહણી કરો કે જેથી હું આપના સુખ દુઃખની ભાગીયણ થાઉં. હું પૈસાની કંઇ સગી નથી. પણ હું તો મારા પ્રાણના આધારના પ્રેમનીજ ભુખી છું; જેથી પ્રાણનાથ! આ દાસીની અરજ નહિ સ્વીકારો ત્યાં સુધી હું અહીંથી જવાની જ નથી. પ્રાણનાથ! આ સ્વાલ મારો છેલ્લો જ છે. એથી મારૂં કહેવું માન્ય રાખશો એવી દાસીની આશા છે. મેનાની આ હકીકત સાંભળી તારા તો એકદમ ચકીત બની ગઇ અને બોલી શું તું મારા સ્વામીની અર્ધાંગના થવા માગે છે કેમ? એ પ્રમાણે કહી શોચ કરવા લાગી. હાય! પ્રભુ ત્યાંથી નીકળી અહીં આવી તો પણ પાછી મને ફીકર-

માંજ નાખી. હાય! હવે મારે શું કરવું ? આ રંડા તો મારા મકાન ઉપર અડીંગા નાખી બેઠી છે. વળી મોટા શેઠીઆની છોકરી છે તેથી જો તેને કાંઇ કહું તો મહાભારત કામ થઇ પડશે. પરંતુ તેને કજીયા કરતાં મારા સ્વામીને સમજાવું તો ઘણું સારૂં. જો તેઓ મારા કહ્યામાં રહેશે તો પછી સઘળા જખ મારે છે, માટે એક વખત મારા પ્રાણનાથને ગમે તે યુક્તિ રચી તે કામ કરતા અટકાવું. વળી કદાચ એ રંડાની સાથે લડું તો લોકોમાં જાણ થાય અને ફજેતી થાય તે નફામાં. માટે તેમ નહીં કરતાં યુક્તિસર હિંમત ધરી મારા પ્રાણપતીને સમજાવું કે જેથી રાંડ અભાગણીનું કાંઈજ વળે નહીં ને ધુળ ફાકતી પાછી જાય. તેમ કરીશ એટલે મને ઠીક પડશે, નહીં તો રંડા મારા ધણીને ફોસલાવી ફસાવી મારશે. માટે આ પ્રમાણે કરવું મને વધારે દુરસ્ત લાગે છે એમ વીચારી તારા પોતાના પતીને ધીમે સાદે કહેવા લાગી. પ્રાણનાથ! આ આવી છે તેને માટે શું ખુલાસો કરો છો તે મને જણાવો. તે ઉપરથી સુંદર બોલ્યો–પ્રીયા! મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે મારે તેની સાથે કોઈ પણ રીતે સંબંધ રાખવો નહીં. કારણ કે શાસ્ત્રના આધારે એક સ્ત્રી છતાં બીજી સ્ત્રી કરવી નહીં તેમ ખુલ્લું છે. વળી હું તેના પીતા પાસે નોકર હતો અને તેમનું અન્ન ખાધું અને તેની સાથે આડો વ્યવહાર કરૂં તો હું નીમકહરામ કહેવાઉં તે કારણથી તેના પીતાની નોકરી મુકી દઇને બીજે નોકરી કરૂં છું. માટે પ્રીયા! મારો તેને કોઇપણ પ્રકારે બોલાવવાનો વીચાર નથી. હું તેની સાથે ભાઇ માફક વર્તું છું, તો પણ તે મને છોડતી નથી, તો પ્રીયા હવે તેને શી રીતે કરૂં? કે આપણે ઘેર તે આવે નહી? તારાએ કહ્યુંઃ પ્રાણનાથ, તે રસ્તો હું આપને સહેલાઇથી બતાવું. પરંતુ તે રસ્તો કર્યા પહેલાં તમારે જરા તેની સાથે જુઠું

બોલવાની જરૂર પડશે. રસીકે કહ્યું. ના મારાથી જુઠું બોલવાનું જરા પણ નહીં બને. તારા કહે—કે તે ના બને તો ફક્ત હા અને ના કહેશો નહીં ? હા કહો તે થશે પરંતુ બીજું નહી કહેવાય. બીજું સઘળું તમારે કરવું પડશે. વારૂ પ્રાણનાથ! હવે તમે જુઓ કે તે પોતાની મેળે રાજી થઇ પોતાને ત્યાં જાય છે કે નહીં! માટે આપ હવે બીજા ઓરડામાં ચાલો કે જ્યાં તે બેઠી છે. ત્યાં જઇ ખુલાસો કરીએ. ફક્ત હું પુછું તેમાં હા અને ના એ શબ્દજ કહેજો. બીજું કાંઈ તમારે બોલવાની જરૂર નથી. એમ કહી તારા પોતાના મન સાથે વીચાર કરવા લાગી. મારા પ્રાણનાથને જાળમાં ફસાતાં અટ-કાવવા એ મારી ફરજ છે વળી તેમ કરવામાં જુઠું બોલવું એ જુઠું નહીં પણ સદાને માટે સાચું જ છે. એમ વીચાર કરી તારા અને સુંદરલાલ મેના પાસે આવ્યાં. પછી તારા બોલી, મેના બેહેન તમે સ્ત્રીશીક્ષણ નામનું પુસ્તક વાંચ્યું છે? હા, મેં તે પુસ્તક બરાબર વાંચ્યું છે. વારૂ તેમાં શું લખ્યું છે? તેમાં એમ લખ્યું છે. કે સ્ત્રીએ કઇ રીતે ચાલવું અને કઇ રીતે વર્તવું. વારૂ તેમાં તેમ તો નથી લખ્યું કે કોઈ પુરૂષને એક સ્ત્રી છતાં બીજી સ્ત્રી કરાવવાની ફરજ પાડવી? ના તેમ તો નથી. ત્યારે તમે સુંદરલાલને એક સ્ત્રી છતાં બીજી સ્ત્રી કરાવવા માગણી કરો છો તે ઘટીત છે? મારી માગણી તમારા આવ્યા પહેલાની છે. મેં તેમની પાસે તમારા પરણ્યા અગાઉની માગણી કરી છે. વરૂ તમારી માગણી પહેલાંની ના હોય તો? મારી માગણી પહેલાની ના હોય તો આજથી સુંદરલાલના સામું જોવું નહી. જુઓ ત્યારે તમે તમારા અંતઃકરણથી બોલો છો તે પાળશો? મેનાએ કહ્યું હા. પછી તારાએ મેનાને કહ્યું કે ત્યારે પુછો કે તમારી માગણી મારી સાથે લગ્ન

થયાં પહેલાંની છે કે કેમ ? આ પ્રમાણે સુંદરલાલને તમે પુછો. એટલું કહેવાથી મેનાએ સુંદરલાલને તારાના કહેવાથી પુછ્યું ત્યારે સુંદરલાલે ના કહી. બાદ તારાએ મેનાને કહ્યું: બોલો હવે તમે અમારૂં ઘર છોડી દઈ તમારા ઘર તરફ રવાના થશો ને હવે સુંદરલાલનું નામ મૂકી દેશો ? ના, તે મારાથી નહીં બને. તમે મારા દેખતાં જ આવ્યાં છો ને મારી માગણી તો મારે ઘેર સુંદરલાલ નોકર હતા ત્યારની છે. તારાએ કહ્યું:-મેના બેન ! તમારા કહેવા પ્રમાણે તમે બંધાઇ ચુક્યાં છો માટે આ તમારી હઠ નહીં ચાલે પરંતુ ઉલટાં ફજેત થશો માટે તેમ નહી કરતાં મુગે મોઢે ઘર તરફ રવાના થઇ જાઓ અને તમારા પીતાને કહી કોઈ લાયક પતિ શોધી વરો. તેમ કરવાથી તમારી પ્રતિષ્ટા વધશે ને ભવિષ્યમાં સુખ થશે માટે મારૂં કહ્યું માની જાઓ. મેના એકદમ ગભરાઇને બોલી: તારા! તમે જરા વીચાર કરી બોલો. જુઓ, એક તો ત્રણ લાખ રૂપીઆ સુંદરલાલ પાસે માગીએ છીએ. વળી બીજું મારી માગણી પહેલાંની છે છતાં તમે આડુંઅવળું સમજાવો અને ખોટા બહાના કાઢો તે ઠીક નહિ. હું તો સુંદરલાલને વરીશ કે કાશીએ જઇ કરવત મુકાવીશ. આ બનેમાંથી એક નક્કી કરીશ, ત્યારે જ હું આ જગ્યો ઉપરથી ઉઠનાર છું. મને માબાપની કે કોઈની દરકાર નથી. તેમ હું કાંઇ કોઇથી ડરતી પણ નથી. મને ફક્ત ઇશ્વરની અને મારા વહાલા સુંદરલાલની દરકાર છે તે શિવાય મારે બીજા કોઇની દરકાર નથી, આ પ્રમાણે મેનાનું બોલવું સાંભળી તારાએ પોતાના મન સાથે વિચાર કર્યો કે આ રાંડ સીધી રીતે સમજનાર નથી, આને તો જુઠું બોલી કાઢવી એજ વધારે સારૂં છે એમ ધારી તારા બોલી: મેના બ્હેન ! હું તો તમારી મશ્કરી કરતી હતી, પણ તમારી માગણી કબુલ કરાવવી તે તો મારા

હાથમાં છે અને હું કહીશ તે કરશે. પરંતુ મને તમે એક વચન આપો એટલે બસ. એથી મેના બોલી–વચન શી બાબતનું માગો છો ? વચન લઇને મુદ્દલ મને અહી આવતી બંધ કરવી ધારો છો કે શું ? તારાએ કહ્યું ના, ના, તે વાતનું તમોને વચન આપું છું પછી કાંઇ ? પછી કાંઇ નહીં. એમ વચન આપો તો મારે વચન આપવાને બીલકુલ વાંધો નથી. તારે લાવો વચન. એમ કહી મેનાને બાંધી લે છે ને તેના મનને નિશ્ચય કરી આપે છે. જુઓ ત્યારે મેના ! તમારે તેમની સાથે વરવું હોય તો તમારે જરા બે મહિના થોભવું પડશે. કારણ મારે તમારી તરફણ ખેંચી કેટલીક હકીકતો તેમને સમાવવી પડશે. માટે તેમ કરો તો ઠીક. હા, તમારૂ કહેવું બરાબર છે. લ્યો તમારા કહેવા મુજબ હું બે માસ સુધી થોભીશ, પરંતુ બે માસ પછી તમારે મારી માગણી પુરી કરી આપવી પડશે. પછી તમે ફરી જશો તો નહીં ચાલે ને તેમ કરી આપવું પડશે. લ્યો, હા. તે પ્રમાણે કરવું મારે કબુલ મંજુર છે. એટલામાં પોસ્ટવાળો પોસ્ટમાં આવેલો કાગળ સુંદરલાલને આપવા આવ્યો એટલે સુંદરલાલ તે કાગળ લઈ વાંચી ચકીત બની ગયો. ત્યાર પછી તે કાગળ તારાને વાંચવા માટે આપ્યો. તેણે તે કાગળ વાંચી જોયો. કાગળમાં પાછળ પ્રકરણ ૧૨ માં જણાવ્યા પ્રમાણેની હકીકત હતી. તથા તે સાથે રૂપીયા ચાર લાખની હુંડી હતી. તે હુંડી જોઇ સુંદરલાલ તથા તારા અતી ખુશી થયાં. તેમ જ મેનાં પણ તે વખતે ઉભી હતી. તે પણ આ હુંડી જોઇ પોતાના મનમાં ખ્યાલ કરવા લાગી કે સુંદરલાલ કોઈ સારા ગૃહસ્થના દીકરા છે તે શિવાય આટલી ચાર લાખની હુંડી આવે નહીં. એમ ધારી મેનાના મનને પુરેપુરી ખાત્રી થઇ કે બે માસ વિત્યા પછી તારા મને સુંદર-

લાલ સાથે જરૂર સંબંધ કરાવશે તથા મારાં લગ્ન તેમની સાથે કરાવી આપશે. હવે મારે કોઇ પ્રકારની શંકા લાવવાનું કારણ નથી એમ વિચાર કરી તારાની પાસેથી રજા લઇ પોતાને ઘેર ગઇ. બાદ તારા પોતાના પતિને કહેવા લાગી–પ્રાણનાથ ! એ રંડાને મેં બરાબર યુક્તિથી વિદાય કરી છે. હવે બે મહીના પછી જોવાશે. હાલ તો તે રાજી થઇ ગઇ છે. સુંદરલાલે કહ્યુ–પ્રીયા તે તો ઠીક પરંતુ આ ચારલાખની હુંડી મારા ભાઈ રસીકલાલ તરફથી આવી છે તે મને ખોટું લાગવા જેવું થયું છે. તારા બોલી–પ્રાણનાથ ! આમ કેમ બોલો છો ? ઘેરથી રૂપીઆ મોકલ્યા છે તેમાં ખોટું લાગવા જેવું શું છે ? પ્રીયા ! હું રસીક કરતાં નોકરી કરવા પહેલાં નીકળેલો છું છતાં મારે ઉલટું ત્રણ લાખનું દેવું થઇ ગયું ને રસીક મારા પછી નીકળ્યો હતો તો પણ તે સત્તર લાખ રૂપીઆ કમાઇ આવ્યો છે અને તે કમાએલા રૂપીઆમાંથી ચાર લાખ રૂપીઆની હુંડી મારા પર મોકલાવી છે. વળી તે ન્હાનો છે ને હું મોટો છું. તેમજ વળી મેં ઘરમાંથી નીકળ્યા પછી સોગન લીધા છે કે પીતાજીની મીલકત કરતાં ચારગણી મીલકત તથા ચારગણી આબરૂ મેળવીશ ત્યારે જ ઘર તરફ જઇશ આ પ્રમાણે સોગન લીધા છે. પરંતુ પ્રીયા હજુ સુધી મારે તો કાંઈ પણ ઠેકાણું નથી ને ઉલટા ઘેરથી રૂપીઆ આવ્યા અને વળી કાગળમાં એમ લખે છે કે દેવાદારને દેવામાં આપી બાકીના રૂપીઆ જાળવીને વાપરજો. તે કારણથી પ્રીયા મને શરમાવા જેવું લાગે છે. પ્રાણનાથ ! એમાં કાંઇ શરમાવા જેવું નથી. આપે રૂપીઆ મંગાવ્યા નથી અને વગર મંગાવ્યે મોકલ્યા છે તે માટે આપને બીલકુલ શરમાવા જેવું નથી પરંતુ કાગળમાં સાધારણરીતે સંભાળીને વાપરજો એમ લખાય છે માટે તે બાબતનું મનમાં ખોટું લગાડવું એ સારૂ નહિ. પ્રાણનાથ !

આવેલી હુંડી વટાવી દેવાદારોને આપી દેવામાંથી મુક્ત થાઓ, અને પછીથી તેને માટે તમારા ભાઇને લખી જણાવજો કે તમોએ મને મોકલેલા રૂપીઆ થોડા વખતમાં મોકલી આપીશ. આપણી વેળા પરમેશ્વર કાલે સવારે વાળશે. જેથી સર્વે સારાં વાનાં થશે. સબુરીનાં ફળ મીઠાં છે. ભગવાનને સત્ય વહાલું છે, માટે સત્યથી ચાલીશું તો ભગવાન આપણુને સહાય કરશે. માટે પ્રાણનાથ! હંસરાજ શેઠના રૂપીઆ આપણે દેવા છે તે આપના શેઠ ગંગાધરના હાથે તેમને અપાવીને દેવામાંથી મુક્ત થાઓ, પછી એ રંડાનું સઘળું પોગળ ફોડી નાંખો કે પછી તે આપણા મકાન આગળ આવવાનું ભુલી જાય. આ પ્રમાણે તારાનું બોલવું સાંભળી સુંદરલાલ બોલ્યોઃ પ્રીયા! તારૂં કહેવું સત્ય છે. હું શેઠને ત્યાં જઇ તેમને લઇ હંસરાજ શેઠને ત્યાં જાઉં છું ને તેમના રૂપીઆ આપી દઉં છું. શેઠ ખુશી હશે તો મેનાની વાત ખુલી કહી બતાવીશ. આ પ્રમાણે કહી સુંદરલાલ ગંગાધર શેઠના ઘર તરફ ગયો.

ગંગાધર શેઠને ઘેર આવી હંસરાજ શેઠને રૂપીઆ. આપવા સુંદરલાલ પોતાના શેઠને સાથે લઇ હંસરાજ શેઠને ત્યાં ગયો રસ્તામાં ગંગાધર શેઠ સુંદરલાલને કેટલીએક શીખામણ આપતા ચાલવા લાગ્યા, અને બોલ્યા—સુંદરલાલ! ત્યાં આગળ એક પણ શબ્દ બોલવો નહીં, અને હું જે કહું તે તમારે સાંભળવું. પરંતુ ખરી વાતનો પુરતો ટેકો આપવો. અને સઘળી બીના હંસરાજ શેઠને કહી વાકેફ કરવા, પછી તેમને ખાત્રી નહીં થાય તો પાછળથી તેના હાથ દસ્તકની ચીઠી બતાવીશું, એટલે તેમને પુરી ખાત્રી થશે, અને તે વાતથી છટકેલી મેના તારા બારણે આવતી અટકશે. માટે મારૂં કહ્યું માની તમોને જે વાત કહે તે સાંભળી વિચાર કરી શબ્દ કાઢવો કે જેથી

તે શબ્દ તમને બંધન કર્ત્તા થઇ પડે નહીં અને સાબાશી મળે. આ પ્રમાણે શેઠનું બોલવું સાંભળી સુંદર બોલ્યો—વારૂ શેઠજી ! તે તમારૂં કહેવું માન્ય રાખું છું. એમ કહી બને જણાં હંસરાજ શેઠને ત્યાં આવી પહોંચ્યા. હંસરાજ શેઠ સાથે વેપારની થોડી ઘણી વાતો કરી; ત્યાર બાદ સુંદરલાલ પાસે લેણા નીકળતા ત્રણ લાખ રૂપીઆની નોટો કાઢી, હંસરાજ શેઠ પાસે મુકી દીધી. તે ઉપરથી હંસરાજ શેઠ ચકીત બની ગયા ને વિચાર કરવા લાગ્યા કે મેં આની પાસે કોઇ દીવસ રૂપીઆ મંગાવ્યા નથી ને કોઇ દીવસ માગણી કરી નથી, છતાં રૂપીઆ આપવા આવ્યા છે તેનું શું કારણ હશે ? એવો વીચાર કરી સુંદરલાલને કહેવા લાગ્યા. સુંદરલાલ ! તમને ધન્ય છે ! તમે વગર મંગાવે અને વગર કહેવડાવે રૂપીઆ આપવા આવ્યા છો તે માટે શાબાશી ઘટે છે. આ સાંભળી સુંદરલાલ બોલ્યો—શેઠજી ! આપના રૂપીઆ મારી પાસે લેણા છે અને બીનમંગાવે આપવા ન આવું તો પછી બજારમાં મારા નામે કોઇ લખે નહીં. માટે શેઠજી ! હીસાબ કરી આપના જે રૂપીઆ વ્યાજ સાથે નીકળે તે ગણી આ મુકેલી નોટોમાંથી લઇ લ્યો અને સ્ટાંપના દસ્તાવેજ પાછળ ભરપાઈ કરી આપો, તે ઉપરથી શેઠે હીસાબ કરી વ્યાજ શાખે ત્રણ લાખ રૂપીઆ લઇ લીધા. પછી સુંદરલાલ હંસરાજ શેઠ પાસે આવ્યો છે તેવી ખબર મેનાને પડવાથી તાબડતોબ આવી ઉભી રહી. પછી શેઠને મેનાની બદચાલથી વાકેફ કર્યા છતાં, તે વાત શેઠે માની નહીં. પરંતુ આખરે ગંગાધર શેઠે મેનાના હાથની લખેલી ચિઠ્ઠી બનાવી છતાં પણ હંસરાજ શેઠને મેના માટે કાંઇ પણ ખરાબ અસર થયેલી જણાઇ નહીં, અને તે વાત સાચી પણ માની નહી. પછીથી ગંગાધર શેઠે મેનાને બોલાવી પુછ્યું કે આ ચીઠ્ઠીના અક્ષર

કોના છે ? ત્યારે તેણે હા પાડી અને કબુલ કર્યું કે તે અક્ષર મારા હાથના છે અને આ ચિઠ્ઠી મેં જ સુંદરલાલપર લખી હતી. મેં સુંદરલાલને મારી સાથે લગ્ન કરવાનું કહ્યું પણ તેમણે તે વિષે નાજ પાડી હતી. તે ઉપરથી મેં મારા માતા પિતાને આડું અવળું સમજાવીને નોકરીપરથી સુંદરલાલને રજા અપાવી હતી. અને હજી પણ કહું છું કે હું સુંરદલાલને હજી પણ છોડનાર નથી. મારી સાથે સુંદરલાલ લગ્ન નહીં કરે તો છેવટે હું કુંવારી ને કુંવારી કાશી જઈ કરવત મુકાવી મારા મનની ઉમેદ પુરી પાડીશ. મેં મારા અંતઃકરણથી સુંદરલાલ સાથે વરવાનું જળ લીધું છે. સુંદરલાલ ગમે તો ભિખારી હો, પૈસાદાર હો, પરંતુ આ દુનિયામાં તેમના સિવાય હું બીજો ભરથાર કરનાર નથી. સુંદરલાલ ભિખારી છે તો પણ મારા માથાના મુગટ અને પતિ છે. બીજા ચાહે અબજાધિપતિ હોય તો પણ મારે મન તો તરણા સમાનછે. હું મારી ટેક કદાપિ મુકીશ નહીં. મેં જ સર્વે વાતો સુંદરલાલને કહી હતી અને મેં જ તેમની પાસે માગણી કરી હતી. તેમાં તેમનો બીલકુલ દોષ નથી. આખરે હું શરમ તજી દઇને કહું છું કે મારા શરીરના કટકે કટકા કરશો તો પણ હું સુંદરલાલ સિવાય બીજાને વરીશ નહીં.

આ વાત સાંભળી હંસ શેઠના તો હોંસજ ઉડી ગયા. તે સુંદરલાલને ધીમે સાદે કહેવા લાગ્યા—સુંદરલાલ ! તમને લગ્ન કરવામાં કાંઇ વાંધો છે ? શું તમને કોઇ જાતની હરકત છે ? આ પ્રમાણે શેઠનું કહેવું સાંભળી સુંદરલાલ—બોલ્યો મારે એકથી બીજી સ્ત્રી કરવાની પ્રતિગ્ના છે, શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે સ્ત્રીની ખુશી સિવાય બીજી સ્ત્રી કરવી નહીં. એ રીતે શાસ્ત્રનો બાધ આવે છે. માટે તે

કામ મારાથી મુદ્દલ નહી બની શકે. જો આપ મને બીજુ કામ બતાવશો તો તે કરવાને હું તૈયાર છું; પરતુ આ કામ કરવાની તો હું સાફ નાજ પાડું છું. શેઠ—સુંદરલાલ ! ત્યારે શું તમે એનો જન્મારો વૃથા કરશો ! સુંદરઃ—શેઠજી ! મેં તમને એ બાબતમાં કાંઈ લેખ કરી આપ્યો નથી તેમ જ વચન પણ આપ્યું નથી. શું હું શાસ્ત્ર અને મારૂ વચન એક તરફ મુકી દઇને તેમ કરૂં ? શેઠ—હા સુંદરલાલ તેમ કરશો તો ભવિષ્યમાં સુખ પામશો. એક ઉપર બીજી સ્ત્રી કરવી તે પોતાની મરજીની વાત છે. તેમાં કાંઇ શાસ્ત્રનો બાધ હોતો જ નથી. માટે મારા કહ્યા મુજબ વર્તિ આ અનાથ બાળાનો ભવ સુધારો ! તમે શાણા છો, હુંશિયાર અને ચતુર છો. માટે તમને વધારે કહેવું પડે તેમ નથી. સુંદર—શેઠજી મારે જો તેમ કરવું જ હોત તો તમને પ્રથમ જ હા કહેત. શું મેં આટલો વખત તમારૂં માન ખાવા ના પાડી હશે ? માટે શેઠજી તમે તમારે તેમને કોઇ સારૂ લાયક પાત્ર જોઇ સારે ઠેકાણે વરાવો કે જેથી તેને ભવિષ્યમાં સુખ થાય; પરંતુ મારાથી તો તે કામ નહી બને. માટે કૃપા કરી મારા તરફની બીલકુલ આશા છોડી બીજું યોગ્ય પાત્ર શોધશો એજ હું તો વધારે સારૂ માનું છું પછી આપની મરજી. આ વિષયમાં આપે મારી આશા રાખવી તે નકામુ છે. એટલું જ કહી શેઠને પ્રણામ કરી ગંગાધર શેઠ અને સુંદરલાલ હંસરાજ શેઠનું ઘર છોડી ગયા.

બીચારા હંસરાજ શેઠ છોકરીની વાત સાંભળી ગભરાઇ ગયા. છોકરીની વાત જો દુનિયામાં થાય તો આબરૂના કાંકરા થાય અને જો આબરૂ સચવાય છે તો છોકરીનો આપઘાત થાય છે. એજ વિચારમાં ને વિચારમાં હંસરાજ શેઠ હમેશાં ઉદાસ રહેતા. મેનાને કઇ યુક્તિ કરી બીજે ઠેકાણે વરાવવી તે વિચાર તેને હમેશાં આવ્યા

કરતા હતા. કોઇ કોઈ વખતે વળી એવા પણ વિચાર આવી જતા કે સુંદરલાલને પૈસા ટકા આપી પરણવાનું કહું તો માને કે નહી? વળી કોઇ કોઇ વખતે એવો વિચાર આવતો કે મેનાને સમજાવી પટાવી, લાલચ આપી બીજે વરાવવાનું કરૂ તો તે માનશે કે નહી? આખો દિવસ એના એજ વિચાર પોતાના મકાનમાં રહી કર્યા કરતો હતો. જ્યારથી શેઠે આ વાત સાંભળી હતી ત્યારથી તેનું ખાવામાં કે વેપારમાં ચિત્ત લાગતું ન હતું. મનમાં દરેક વખતે એમ આવતું કે પૈસો ટકો ધન, માલમત્તા બધું ચાલ્યું જાય તો ખેર, પણ આબરૂને ધોકે ન પહોંચવો જોઇએ. વળી કોઇ વખતે એમ પણ કલ્પના થઇ આવતી કે આવું દુ:ખ જોવા કરતાં ઝેર ખાઈ મરણ પામવું એ ઘણું સારૂં છે. આબરૂના માર્યા શેઠે આ વિચાર દૃઢપણે ધારી પોતાનું મરણ જરૂર નિપજાવવું એમ ધારી બજારમાં જઇ સોમલ લઇ આવ્યા.

આશાનો પ્રભાવ કાંઇ ઓરજ છે. હંસરાજ શેઠે ધોળા દુધ સાથે સોમલ પી લઇને આ નશ્વર સંસારની ચિન્તામાં સુઇ જવાનો વિચાર કર્યો અને તેના પ્રયત્નમાં પણ લાગી ગયા. પરંતુ માણસનું ધારવું ઓર હોય છે ત્યારે કીરતારનું કાંઇ બીજુંજ હોય છે. સોમલ ખાઇ જવા પહેલાં શેઠને સુઝી આવ્યું કે લાવ, એક વખત સુંદર-ખાનગીમાં મળુ. જો પૈસા-લાલચ આપતાં માનશે તો ઠીક છે; નહીંતો પછી પાઘડી ઉતારીશ યા ગમે તેમ કરગરી પડીશ એટલું કરતાં જો માનશે તો આબરૂ અને જીવ ઉભય રહેશે તેમ જ મેનાને પૂછી કરી અને બંનેની ખાત્રી કર્યા બાદ આપઘાત કરવો વધારે સારૂં છે એમ ધારી મેનાને પોતાની પાસે બોલાવીને હંસરાજ

શેઠ તેને ફોસલાવી પટાવીને કહેવા લાગ્યા કે બ્હેન મેના ! તું તારી હઠ મુકી દે. સુંદરલાલ જેવા ગરીબને વરવા કરતાં હું તને સારૂ અને પૈસાદાર ઠેકાણું જોઇને વરાવું તો કેમ ? મેના ! તે આપણો નોકર છે અને જો નોકર સાથે લગ્ન કરીએ તો આબરૂને ધોકો પહોંચે માટે તેમ નહીં કરતાં આ તારા પ્યારા પિતાનું કહ્યું માની હું તને ભણેલા ગણેલા અને ઉંચા કુળવાન તેમ જ શાબાશી મેળવેલા ગૃહસ્થ સાથે વરાવું તે કબુલ કર મેના ! તું મારા કહ્યા પ્રમાણે કરીશ તો ભવિષ્યમાં સુખ પ્રાપ્ત થશે અને તુ મને યાદ કરીશ. જો સુંદર-લાલ નોકર છે, ગરીબ છે, પરદેશી છે અને વળી ના કહે છે. માન ખાય છે તો તેના કરતાં હું તને કોઇ ભલા ગૃહસ્થ જોડે વરાવું તો તને કાંઇ વાંધો છે ? તેમાં તારો જન્મારો સુધરશે અને આગળ જતાં સુખ મળશે. બેટા ! એટલા માટે તું મારૂ કહેવું માની લે. આ પ્રમાણે શેઠનાં વચનો સાંભળી મેના બોલી–પિતાજી ! સુંદરલાલ શિવાયની દુનિયા મને ઝેર જેવી લાગે છે. સુંદરલાલ ગરીબ છે, નોકર છે, ભિખારી છે, ચાકર છે અને ગમે તો નીચ છે પણ મેં તો મારા અંતઃકરણથી તેમને મારા પતી તરીકે માની જ લીધા છે. પિતાજી ! મારો અને તેમનો લગ્ન કરવાનો માસ એનો વાયદો છે અને તે પ્રમાણે મને તો ખાત્રી છે કે તે જરૂર મારી સાથે લગ્ન કરશે, ધારો કે કદાપિ નહી પણ કરે તો મારે બીજો ભરથાર આ ભવમાં તો ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા છે. માટે પિતાજી ! આ વાત બાજુપર મુકી મને બીજે વરાવવાના વિચારને દુર કરી આપ સુખેથી આપનો ધંધો કર્યા કરો. જે લેખ મારા કર્મમાં લખ્યા છે તે કોઇ મિથ્યા કરનાર નથી. વળી જો સુંદરલાલ કબુલ નહીં કરે તો કાશીનું કરવત મુકાવીશ પણ હું મારી પ્રતિજ્ઞા તોડીશ નહીં. માટે પિતાજી;

બીજી વાતો કોરે મુકો નહી તો આપનું મગજ નકામું ડોળાઇ જશે. અને તેને લઇને દુઃખી થશો. આ પ્રમાણેનું મેનાનું બોલવું સાંભળી હંસરાજ શેઠ બોલ્યા—છોકરી ! તું મારૂં કહેવું. નહી જ માને પણ આ હઠનું પરિણામ ઘણું ખરાબ આવશે. છોકરી ! આ વૃદ્ધ પિતાનું કહેવું માથે ચઢાવ અને મારૂં કહ્યું માની તે પ્રમાણે વર્ત.

આ પ્રમાણે હંસરાજ શેઠે તો ઘણુંએ કહ્યું છતાં મેનાં તો પોતાના ધારેલા શબ્દો શિવાય બીજા શબ્દો જીભ ઉપર લાવતી જ નથી. એમ હંસરાજ શેઠના મનની પુરેપુરી ખાત્રી થઇ કે આ છોકરી વરશે તો સુંદરલાલને જ નહી તો કરવત મુકાવી જરૂર મરી જશે. માટે જો સુંદરલાલ માને તો ગમે તે ઉપાયે કરીને તેને મનાવું. કદાપિ એ નહી જ માને તો પછી મારે જરૂર વિષ ખાઇને મરવું; પરંતુ મારી નજરે મારી આબરૂ ખોવી નહી. એમ વિચાર કરી ગાડી મંગાવી અને સુંદરલાલના ઘર તરફ હાંકવા ગાડીવાળાને હુકમ કર્યો.

ગાડી સુંદરલાલના ઘર પાસે આવી ઉભી રહી. એટલે શેઠ ગાડીમાંથી નીચે ઉતર્યા અને સુંદરલાલને હાક મારી. તે વખતે સુંદરલાલ અને તારા મેના સંબંધી જ વાતો કરતા હતા. હંસરાજ શેઠને ઘણા માનથી બોલાવ્યા હંસરાજ શેઠ બિચારા ધનાઢ્ય છતાં લાચાર બની રહેવા લાગ્યો. સુંદરલાલ ! તમે તેમ કરો તો તમને શું હરકત છે ? જો કદાચ તેમ નહી થાય તો આમાં કેટલાક માણસોના આપઘાત થશે, અને તેનો દોષ તમોને લાગશે. સુંદરલાલ હું તમોને વધારે કહી શકતો નથી, પરંતુ એટલુંજ કહું છું કે મારી આબરૂ અને થતા માણસોના આપઘાત બચાવવા

તે તમારા હાથમાં છે. સુંદરલાલ ચાહ્ય તો મ્હારે તમામ પૈસો લ્યો; પરંતુ ગમે તેમ કરી મારી ઉપર દયા લાવી આ કામ કરો (આટલું કહી રડી પડે છે.) બેટા તારા! તું ગમે તેમ કરી સુંદરલાલને સમજાવી આ કામ પુરૂં કરી આપ. તું અને મેના મારી દીકરીઓ છો. તારામાં અને મેનામાં હું કાંઇ પણ તફાવત સમજતો નથી. માટે બેટા! ગમે તેમ કરી આ વખતે તમો બંને વિચાર કરી આ બુઢાની આબરૂ અને વટ રાખો. છેવટમાં આ પાઘડી ઉતારીને કહું છું કે મારી આબરૂ રાખો. સુંદરલાલ મારી આબરૂ જાળવવી તમારા હાથમાં છે, જીવીતદાન આપો તો પણ તમેજ અને મરણ નિપજાઓ તો પણ તમેજ. માટે આ કામ તો ગમે તેમ કરી તમારે કરવું જ પડશે. આ પ્રમાણે ડોસાના વચનો સાંભળી ધીમે સાદે સુંદરલાલ બોલ્યો—તમે મારા શેઠ છો એમ હું નથી માનતો પણ હું તમોને મ્હારા પિતાજી તુલ્ય માનું છું પરંતુ આ વાત મારાથી કોઈ કાળે નહીં બને. જો કદાચ મ્હારાથી જ તમારી આબરૂ રહેતી હોય અને થતા આપઘાતો બચતા હોય તો હું મારો દેહ ત્યાગ કરવાને તૈયાર છું. મારો દેહ ત્યાગ કરીશ એટલે તે બીજે લગ્ન કરશે. પરંતુ એક સ્ત્રી છતાં બીજી સ્ત્રી કરવાની મના છે માટે તેમ કરવાને મારૂં હૃદય સાફ ના પાડે છે અને તે કામ કરવાને હું સાફ નાજ પાડું છું. તમે જો મારો પ્રાણ માગશો તો તે આપવાને તલભાર પણ વાર નહિ કરતાં તૈયાર છું. માટે પગે લાગવું, પાઘડી ઉતારવી, દોલત આપવી અને લાલચ આપવી એ બધું બાજુપર મુકી દઈ તેમ થવાની મારાં તરફથી બીલકુલ આશા ન રાખતાં વિસારે મુકી દેવી એજ સારૂ છે. હવે આપ જે મારી તરફથી આશા રાખો છો તે છોડી દ્યો.

સુંદરલાલનાં આ કઠીન વાકયો સાંભળતાં જ શેઠની આંખમાં ઝળઝળીયાં આવ્યાં અને છાતીએ ડુચો ચઢી આવ્યો તેથી શેઠ સુંદરલાલની સાથે એક પણ શબ્દ બોલી શકયા નહિ. તે પોતાના મનમાં ઝેર પીવાનું નકકી કરી બીલકુલ બોલ્યા ચાલ્યા શિવાય શહેર, પૃથ્વી, અને તમામ માણસોને પ્રણામ કરતા ગાડીમાં બેસીને પોતાને ઘેર આવ્યા

શેઠ ઘેર આવી કઢેલું દુધ અને સોમલના ઝેરનો પ્યાલો જે ઓરડામાં મુકયો હતો તે ઓરડામાં ચુપચુપ જઇ પીને સુઇ રહ્યા. એ પણ આશા તેઓએ રાખી ન હતી કે ફરી ઉઠીને કોઇની સાથે મળીશ યા વાતચીત કરીશ. થોડીવાર પછી તાણ આવી અને તેઓ સ્વર્ગવાસ પામી ગયા. બપોરે શેઠ ઓરડામાંથી જમવા ન આવ્યા એટલે શેઠાણીના મનમાં આવ્યું કે તેમની તબીયત જરા બગડી હશે એથી જમવા આવ્યા નથી. એ ધારણાથી કોઇ પણ માણસે શેઠની ખબર કાઢી નહીં. સાંજ સુધી શેઠ જમવા ન આવ્યા અને જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ શેઠાણીને વધારે ને વધારે અધીરાઇ આવતી ગઈ. ઉપર જઇ તપાસ કરી તો શેઠ મળે નહીં. શેઠ જે ઓરડામાં સુઈ ગયા હતા તે અંદરથી વાસી દીધું હતું તેથી કોઈએ તેની તપાસ કરી નહીં. શેઠ ઘરમાં ન જણાયાથી નોકર ચાકરોને તપાસ કરવા બજારમાં મોકલ્યા પરંતુ કયાંઈ પત્તો લાગ્યો નહી. છેવટે ગાડીવાળાએ સવારે ગાડી સુંદરલાલને ત્યાં લાવવાનું કહેવાથી ઘરમાં ઘણી ઘણી તપાસ કરવા છતાં પણ પત્તો લાગ્યો નહી. બંધ કરેલો ઓરડો જ તપાસ કરવાનો બાકી રહ્યો હતો તેથી બધાને તે ઉપર વહેમ આવવાથી સુતારને બોલાવી ચણીઆરૂ ઉતરાવી અંદર જઇ જોયું તો શેઠને સુતેલા જોયા. માણસોએ ઘણા ઘાંટા પાડયા

અને ઢંઢોળ્યાં પરંતુ શેઠમાં જીવનનો અભાવ એટલે બોલે ક્યાંથી ? આખરે લાચાર થઈ ડાકટરને બોલાવી તપાસ કરાવી, નાડી જોવરાવી તો જણાઇ આવ્યું કે શેઠે ઝેર ખાધું છે અને તેમના પ્રાણ જવાને બાર કલાકથી વધારે વખત થઈ ગયો હતો. ઝેર સર્વ શરીરમાં વ્યાપી ગયું છે માટે તેનો કાંઇ ઉપાય થઈ શકશે નહીં એમ ડૅાકટરનું કહેવું સાંભળી આખા ઘરના રોવા કુટવા મંડી પડયા. ડાકટર પોતાની ફી ઉપરાંત લાંચના રૂપીઆ સો લઈ ને પોલીસ ચોકી ઉપર જઇ બધી બીના જાહેર કરી. એટલે હંસરાજ શેઠને ઘેર તાબડતોબ પોલીસ આવી પહોંચી અને શેઠની લાસનું પંચનામું કરી તેને હોસ્પીટલમાં મોકલાવી દીધી. બાદ કોર્ટમાં શેઠના નોકર ચાકર વિગેરેની જુબાનીઓ લેતાં છેવટે જણાયું કે સવારે શેઠ સુંદરલાલના ઘેરથી ગાડિમાં બેસી પાછા આવી ઘરમાં ગયા હતા. એવી ખબર પડવાથી તરત પોલીસે સુંદરલાલના ઘર પર જપ્તી મુકી તપાસ કરતાં શેઠનાં પગલાં શિવાય બીજો મુદ્દા માલ કે નામ નિશાન મળી આવ્યું નહી એ શક ઉપરથી તારા તથા સુંદરલાલને જેલમાં દોરી ગયા.

બીચારા સુંદરલાલને તથા તારાને અભાગણી જકકી સ્વભાવની મેનાના હઠથી કેદ થવું પડ્યું. સુંદરલાલનું પરદેશમાં કોઇ સગું સબંધી નહી કે ઓળખાણવાળુ પણ નહી. પરંતુ તેના શુભેચ્છક શેઠ ગંગાધર હતા. બીજે દિવસે સુંદરલાલના કેદમાં ગયાના સામાચાર સાંભળી શેઠ ગંગાધર ગભરાયા અને તે શી રીતે બન્યું તે તેના જાણવામાં આવ્યું. સુંદરલાલ સાચો છે એવી ખાત્રી ગંગાધર શેઠને થવાથી તેને સુંદરલાલ માટે હજારો રૂપિયા ખર્ચ્યા તેને માટે ભારે વકીલ કર્યા અને મુદ્દતને દિવસે કોર્ટમાં જઈ વકીલને સાથે રહી સર્વ જુબાનીઓ બરાબર લેવડાવી. તેમાં મેના તરફની સઘળી વાતો નીકળી અને ગાડી-

વાળાની જુબાનીમાં છેવટે એવા શબ્દો આવ્યા કે શેઠ સુંદરલાલ સાથે જ્યારે વાતો કરતા હતા, ત્યારે હું તેમની પાસે જ હતો; પરંતુ તેઓ એક બીજાને અડક્યા નહોતા. અને તેઓ બબ્બે કદમ છેટે રહી વાતો કરતા હતા. બાદ વાતો કરી રહ્યા પછી હું શેઠને ઘેર લઇ ગયો. ઘેર આવી શેઠ તેમના ઓરડામાં ગયા અને હું તેમનું પાકીટ લઇ ઓરડામાં મુકવા ગયો. તે વખતે દુધના ભરેલા પ્યાલામાં કાળુ કાળુ ભરાયેલું જોયું. તે પ્યાલો લઈ શેઠ પોતાના ખાનગી ઓરડામાં જઇ બેઠા, એટલામાં મેં પાકીટ તેમની પાસે મુકયું અને હું બહાર નીકળી આવ્યો એટલે ઓરડો બંધ કરી શેઠે સાંકળ વાસી દીધી. ગાડીવાળાની આ જુબાની ઉપરથી સુંદરલાલને અને તારાને સરકારે નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મુકયાં.

સુંદરલાલ અને તારા એકવચની, સાચાબોલા તેમજ ટેકીલા હતા. તેટલા માટે અત્યંત દુઃખો પડયા છતાં પણ પોતાના ટેકથી ચુકયા નહી. બીચારો સુંદરલાલ કેદમાંથી છુટીને આવ્યા બાદ સુકાઇને સોટી જેવો બની ગયો હતો. તેવી જ સ્થિતિ તારાની પણ હતી. સુંદરલાલ અને તારાનાં આવ્યા પછી ગંગાધર શેઠે તે બંનેને શિખામણ દીધી. પરંતુ બીચારાં નિર્દોષ હતાં છતાં પણ તે સઘળુ મુગે મોંઢે સાંભળી અને આ હકીકત કેમ બની તે ગંગાધર શેઠને કહી સંભળાવી અને તેમને વાકેફ કર્યા. આ વાત બન્યા પછી સુંદરલાલે ગંગાધર શેઠની બસો રૂપીયાની નોકરી છોડી દીધી અને પોતાની પાસે આવેલા રૂપીયામાંથી ધંધો કરવો શરૂ કર્યો અને એકદમ નોકરીને ધીકારી વેપારમાં ગુંથાયો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

મણીનું ગુણકાને ત્યાં વેચાવું.

રસીકલાલને નોકરીપર જવાને એક જ દિવસ બાકી રહ્યો હતો. તેથી મણી આખો દિવસ રો રો કરતી અને પોતાના ભાઇને બીજા પંદર દિવસ રોકવા કહેતી હતી; પરંતુ ઘણા દિવસ થવાથી રસીકે તે વાત કબુલ કરી નહીં અને સ્વચ્છંદીને બોલાવી મજુરો પાસે ટ્રંકો અને બિસ્તરા વિગેરે પેક કરાવી દીધા. એક દિવસ બાકી રહ્યો હતો તેથી પોતાના સગાવહાલાને અને મણીના સાસરીઆને તેમજ પોતાના બનેવીને મળવાને ગાડી જોડાવી અને મા બહેન સહીત તે તરફ નીકળ્યો. અને મણીના સાસુસસરાને તેમ જ રતીકાન્તને આવી મળ્યા. બન્સીલાલ અને રતીકાન્ત આ પ્રમાણેની સ્થિતિ જોઇ ઘણા હર્ષિત થયા. અને કહેવા લાગ્યા કે, રસીકલાલ ! તમને ત્યાં શાની નોકરી છે ? અને ત્યાં તમને શું પગાર મળે છે ? તે ઉપરથી રસિકલાલે જવાબ આપ્યો હું હાલમાં ત્યાં દીવાનની નોકરી ઉપર છું. અને પગાર રૂપીયા બે હજાર મળે છે. આ પ્રમાણે રસીકનાં વાક્યો સાંભળી સઘળા ચકિત થયા બાદ બીજી પણ ઘણી ઘણી વાતો પૂછી વાકેફ થયા. સાંજ પડવા આવવાથી રસીક અને મણી સર્વે પોતપોતાના ઘર તરફ પાછા ફર્યા. બીજે દિવસે સવારમાં મળસકામાં ઉઠી ટ્રેન પહેલાં ન્હાઈ ધોઇ રસોઈ જમી તૈયાર થવા પછી ટ્રેનના બે કલાક પહેલાં રસીક સ્વચ્છંદી અને બીજા સગાંવહાલાં મળી પચાસ માણસ સ્ટેશન સુધી વળાવવા આવ્યું. સ્ટેશનપર સર્વે સામાન મુકાવી દીધો. મણીભાઇનું અને ભોજાભાઇનું પરદેશ જવાનું

જોઇ મણી રોવા લાગી અને તેઓને બાઝી પડી, પરંતુ ગાડીને ઉપડવાને બાકી પા કલાક હોવાથી રસીક પોતાની મા તથા સગાંવહાલાને પગે લાગી ગાડીમાં ચઢી બેઠો, પાંચમીનીટ પછી ગાડી ઉપડી ગઈ, બીચારાં માણેકબાઈ અને મણી તેમજ બીજા સગાંવહાલાંઓ ઉદાસ ચહેરે ઘર તરફ પાછાં ફર્યાં.

માણેકબાઇ બિચારી પોતાને ઘેર ગઈ અને મણી પોતાના સાસુ સસરા સાથે સાસરે ગઇ. મણીને પોતાના ભાઇ ભોજાઇ આવવાથી બે માસથી આનંદ આનંદ થઇ રહ્યો હતો પણ તેમનાં પાછાં જતાંજ તે બીચારી બ્હાવરી બની ગઈ હતી. જેમ જેમ દિવસ જતા ગયા તેમ તેમ વાત વીસારે પડતી ગઈ. એક દીવસે રતીકાન્ત અને મણી પોતાના ખાનગી ઓરડામાં બેસી વાતો કરતાં હતાં, તેવામાં રતીકાન્તે મણી પ્રત્યે મ્હેણું માર્યું કે માણેકબાઇ દરણાં દળે છે. એ ઉપરથી મણી રીસાઇ ગઇ; પરંતુ રતીકાન્ત તો ફક્ત મસ્કરીને માટે જ બોલ્યો હતો. પણ મણી તો રતીકાન્ત સામું મ્હોં ચઢાવી બેઠી. રતીકાન્ત ઘણાએ કાલાવાલા કરી તેને બોલાવતો પરંતુ તે તો જવાબજ આપતી નહી. રતીકાન્ત કુછંદીલાલની સોબતમાં હતો. તે વખત કરતાં આ વખતે રતીકાન્ત સારી સ્થિતિમાં હતો અર્થાત સુધરી જઈ સારી સંગત અને કુછંદથી વિરક્ત હતો અને વિવેક, હિતાહિત અને સારાસાર સારી રીતે સમજતો હતો. જો કે રતીકાન્તને આજસુધી કુછંદીલાલની સોબત રહી હોત તો આજે રતીકાન્ત કુછંદીલાલ કરતાં સોગણો વધારે ચઢીયાતો બની જાત! પરંતુ સદ્‌ગુણી મણીએ હજારો ઉપાયો કરીને સંગત છોડાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો છેવટે સજાને પાત્ર થવાનો વખત આવ્યો ત્યારેજ તેની (કુછંદીલાલની) સોબત છુટી હતી. કુછંદીલાલ આજેજ સજા ભોગવીને આવ્યો હતો. તે દરમ્યાન રતી-

કાન્તને મળવા અને ભોળવાવા ધારતો હતો હતો પણ રતીકાન્તને તેવી વાતો અને તેવી રીતો ગમતી નહતી. રતીકાન્ત અને મણી કુછંદીલાલને ધિક્કારી–તરછોડી કાઢી મુકતા અને એટલા માટે જ કુછંદીલાલ મણી ઉપર ઘણો જ ગુસ્સે રહેતો; અને લાગ આવે તો મણીને મુદ્દલ ઉપાડી જવાના વિચારમાં હતો, એ વિચાર અમલમાં મુકવો, એમ વિચારી કુછંદીલાલે પોતાના જેવાજ બીજા ચાર જુવાન દોસ્તદારો તૈયાર કરી રાખ્યા. મણી કેટલાક દીવસથી રતીકાન્ત સાથે રીસાઇ ગઈ હતી એ તો પહેલાં કહેવાઇ ગયું છે. એક દિવસે સાંજે મણી પોતાને પીએર જવા નીકળી હતી. પોતાના સાસરાના મહોલ્લાથી બીજા મહોલ્લામાં થઇ વળવા જાય છે, તેટલામાં કુછદીલાલના ચાર માણસોએ તેને પકડી મ્હોમાં ડૂચો દઈ ગાડીમાં નાખી ગાડી હંકારી દીધી. તે વખતે એ કામ કરવાનું ત્હોમત પોતાની ઉપર ન આવે એમ ધારીને કુછંદીલાલ ઘેરજ રહ્યો હતો અને તેમાં ભાગ લેવા ગયો નહી પરંતુ તે કામ કરવાની મસલતમાં અને મણીને વેચી નાંખવામાં ભાગ ખાવાનો તેણે પોતાના ચારે મિત્રોની સાથે એકરાર કર્યો હતો. મણીને ઉપાડી ચારે મિત્રો મણીપુર નગરથી લગભગ સો ગાઉ દુર એક સારા ગામમાં ગયા અને ગુણીકાને ઘેર ઉતારો કર્યો. મણીને વેચી નાખવાના ઇરાદાથી ગુણીકાને દેખાડી અને તેને ગુણકાએ પસંદ પણ કરી. કિંમત ઠરાવતાં ચારે જણાએ મણીના મૂલ્ય પેટે રૂપિયા પાંચ હજાર માગ્યા. તે ઉપરથી ગુણીકાએ આનાકાનિ કર્યા સિવાય રૂપિયા પાંચ હજાર લાવી એકદમ તેમની આગળ રજુ કર્યા. પછી એ પોતાના મનમાં ને મનમાં વિચારવા લાગી કે આવું ઉત્તમ સ્ત્રી રત્ન મને રૂપિયા દસહજાર ખરચ કરતાં પણ મળી શકત નહીં. વળી આ વખતે મારીપાસે બીજી કોઈ સ્ત્રી છે નહી માટે આને રાખી

છે અને આ ઘણી સુંદર છે. ઓછામાં ઓછી એનાથી મને રોજની સો દોઢસો રૂપીયાની આવક થશે અને બધા પૈસા બે માસમાં ભરાઇ જશે. એવો વિચાર ધારી ગુણીકાએ મણીને હર્ષથી ખરીદી લીધી હતી. મણી ઘણી રૂપવાન, કાન્તીવાન અને ગુણવાન્ તેમજ દરેક બાબતમાં ચાલાક હતી. એને લીધે જ તે ગુણીકાની ધ્યાનમાં આવી ગઇ હતી. રાજી અને ખુશાથી તેણે તેને ખરીદી લીધી, અને તુરતજ રોકડા રૂપિઆ ગણી આપ્યા હતા.

આવેલા પાંચ હજાર રૂપિયા ગણી લઇ ચારે જણા ત્યાંથી ઝટ પસાર થઇ ગયા. કારણ કે તેઓએ મણીની કિંમત જે ધારી હતી તેના કરતાં વધારે ઉપજી હતી. તેઓ બહાર આવી વિચાર કરવા લાગ્યા કે ધારવા કરતાં રૂપિયા ત્રણહજાર વધારે ઉપજ્યા છે. માટે સઘળા જો કહોતો સઘળી બીના કુછંદીલાલને કહીએ અને બધાની ના હોય તો તેને બે હજારજ રૂપિયા દેખાડીએ, અને બાકીના ત્રણ હજાર રૂપિયા આપણે ચારે વહેંચી લઇએ. આ વિચાર એક જણાએ ત્રણે જણાઓને જણાવ્યો, એટલે તે વિચાર બીજાઓએ પણ કબુલ રાખ્યો, અને ચારે જણાઓએ ત્રણહજાર રૂપિયા સરખે ભાગે વહેંચી લીધા. બાકીના રૂપિયા મણીપુર નગર આવી કુછંદીલાલને બતાવ્યા. કુછંદીલાલે અને બીજાઓએ તે રકમના પાંચ ભાગ સરખા વહેંચી લીધા, અર્થાત દરેકે રૂ. ચાર ચારસો વહેંચી લીધા અને ચારે જણાઓ ચુપચાપ પોતપોતાને ઘેર ચાલ્યા ગયા.

મણી ગુમ થયાની વાત લગભગ એક માસ સુધી છાની રહી, કારણ કે મણીના સાસરાવાળાઓ જાણે કે મણી પિઅર ગઈ છે અને મણીની મા માણેકબાઈ જાણે કે મણી સાસરે છે. એવી રીતે મોઘમને મોઘમમાં વાત એક માસ છાની રહી અને તેની ખબર

પણ કોઇને પડી નહીં. એક દિવસ રતીકાન્તના મનમાં એવો વિચાર થયો કે મારા મ્હેણાની મણીને ઘણી રીસ ચઢી ગઇ છે અને તેથીજ તે એક માસ થઇ ગયો છતાં પણ પિએર રહી છે. એમ સમજી રતીકાન્ત એક દિવસે માણેકબાઇના ઘર તરફ આવ્યો. રતીકાન્તના મનમાં એવો વિચાર હતો કે ગમે તેમ કરી મણીને સમજાવી પટાવી ફોસલાવીને ઘેર લઈ આવું. એમ ધારી માણેકબાઇ પાસે આવી રતીકાન્તે પુછ્યું એટલે માણેકબાઇના તો હોશજ ઉડી ગયા. અને બન્ને જણાને ખાત્રી થઇ કે જરૂર ક્યાંઈ મણી ગુમ થઇ ગઇ. એમ ધારી નદી, નળાંઓ, તળાવ અને મહોલ્લાઓ વિગેરે ઠેકઠેકાણે માણસો મોકલ્યા, સઘળે ઠેકાણે ખબર કહાવી, પોલીસમાં ખબર આપી પરંતુ ક્યાંથી પત્તો લાગે? તે તો બીચારી ત્યાંથી સો ગાઉ દુર પડી હતી તેની ખબર અહીં કયાંથી આવે? છેવટે બીચારાં તપાસ કરાવી થાકયા પણ બીલકુલ પત્તો નહીં કે કાંઈ પણ ખબર મળી નહીં એથી રતીકાન્તના મનમાં ખાત્રી થઇ ગઇ કે મારા મહેણાને ખાતર મણીએ જરૂર આપઘાત કર્યો હશે! આવા વિચારને લીધે બીચારો દુઃખમાં ઝુર્યા કરતો હતો. માણેકબાઈ ને મણીના ગુમ થવાથી ચિત્તભ્રમ વાયુ પેદા થયું હતું અને તે ઘણી ગભરાઇ ગઇ. ચિત્તભ્રમને લીધે તે આખો દિવસ અને આખી રાત ગામમાં ફર્યા કરતી. મણીના ગુમ થવાની વાત સાંભળી માણેકબાઇએ અન્નપાણી છોડી દીધું હતું. મણી ખોવાઇ ગઇ, છોકરાઓ પરદેશમાં અને પોતે એકલી હોવાથી તે ઘણી મુંઝાઇ જતી હતી. મણી જેવી સદ્ગુણી સ્ત્રીના ગુમ થઇ જવાથી રતીકાન્ત પણ પેટ ભરીને અનાજ ખાતો નહીં, આખી રાત્રીએ ઉજાગરા કરતો; આખી રાત અને આખો દિવસ તેની તેજ ઝંખનામાં ગાંડાની માફક શહેરમાં ભમ્યા કરતો. ઘરના તમામ માણસો તેને ધીરજ આપતા અને

કહેતા કે મણી ગામ ગઇ છે, અને તે થોડા દિવસમાં પાછી આવશે. તો પણ તે તેમની વાત બીલકુલ માનતો નહી અને વિચારેમાં ને વિચારોમાં નિમગ્ન રહેતો. અને પોતે મણીને આપેલા મહેણા માટે પશ્ચાતાપ કરતો હતો.

માણેકબાઇએ રતીકાન્તને બોલાવી પાંચ પચીસ માણસો દસ દસ બાર બાર અને છેવટે પચીસ ગાઉ સુધી મોકલ્યા પણ કાંઇ પત્તો લાગ્યો નહી. આ વાતથી રતીકાન્ત તો સાવ ગાંડો જ બની ગયો હતો. કોઈ કોઇ વખતે તે પોતાનું કપાળ ઉંબરા સાથે અફાળી માથું ફોડી લેતો, તો કોઈ વખતે કુવે પડવાના વિચારથી કુવાની તરફ દોડી જતો, અને કુવામાં ભુસ્કો મારવાનું કરતો એટલામાં નગરના લોકો આવી તેને પકડી રાખતા. અને મશ્કરીમાં કોઇ એમ કહેતો કે થોડીકવાર પહેલાં આવી જાતનાં કપડાં પહેરી આ રસ્તે મણી ગઇ છે તો તે રસ્તે તે હરખાતો હરખાતો દોડી જતો, અને હરકોઇ બાઈરી જતી હોય, તેને મણી કહી ધાંટો પાડી ઉભી રાખતો, અને છેવટે આ મણી નથી એવી ખાત્રી થતાં તુરતજ નિરાશ થઈ પાછો ફરતો. મણીના ગુમ થયાના સમાચાર સાંભળ્યા પછી રતીકાન્તને અને માણેકબાઇને આઠ આઠ દિવસના અપવાસ થયા હતા. એમ છતાં પણ કોઈ માણસ મશ્કરીની ખાતર ખોટી ખબર આપતો એટલે તેઓ બતાવેલી જગાએ જઇ પોતાના મનની ખાત્રી કરતાં મણીની શોધ કરવા સિવાય રતીકાન્તને બીજી કોઇ પણ જાતની ખબર ન હતી. કોઇ કહે કે મણી કુવામાં છે તો તે કુવામાં પડવા માટે તૈયાર થઇ જતો. અન્તમાં મણી ન મળવાથી અને ખાત્રી થવાથી રતીકાન્ત અને માણેકબાઇ નિરાશ થઇ ભુખ્યાં ને તરસ્યાં જેમનાં તેમ ઘેર બેસી રહેતાં.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

તારા ઉપર મેનાનો શ્રાપ

સુંદરલાલ કેદમાંથી નીકળી બધી જંજાળ મુકી દઈ ફક્ત સટાનો ધંધો કરતો. અને પોતાને જીવિતદાન આપનાર ગંગાધર શેઠને દિવસમાં સાંજ ને સવાર એમ બે ચાર સલામ કરી આવતો. જ્યારથી સુંદરલાલ સટાનો ધંધો કરવા લાગ્યો ત્યારથી દરરોજ સટામાં તેને રૂપિયા પચાસ મળતાં અને તે રૂપિયા એકઠા કરી ગંગાધર શેઠને ત્યાં જમે કરાવતો જતો.

એક દિવસ એવો બનાવ બન્યો કે સુંદરલાલ પોતે વેપારને માટે બજારમાં ગયો હતો અને તારા પોતાના મકાનમાં એકલી બેઠી હતી. તેવામાં મેના પોતાના વાયદા પ્રમાણે બે માસ પુરા થવાથી તારા પાસે આવી અને કહેવા લાગી કે-કેમ તારા બ્હેન ! સુંદરલાલને સમજાવી લગ્નનું નક્કી કર્યું છે કે કેમ ? આ વાત સાંભળી મેના ચીડાઇ ગઇ અને કહેવા લાગી કે-મેના ! આજ તો તું આવી છે તે ઠીક છે, પરંતુ હવે પછી કોઇ પણ દિવસે આ મકાનમાં પગ મુકીશ તો તારા પગ વાઢી નાંખીશ. તે સાંભળી મેના બોલી-કેમ તારા બ્હેન ! આમ બોલો છો. તમે મને પરણાવવાનું વચન આપ્યું છે છતાં આમ કેમ બોલો છો ?

તારા-કેમ તે એમ. રાંડ ખૂની ! બાપનું ખૂન કરી આવી અને હવે સુંદરલાલનું ખૂન કર. તેં તારા બાપ સરખાને પણ ઝેર દઈ મારી નાંખ્યો તો તું તો બીજાને કેમ જીવતા રાખીશ ? હવે તારો

ભરોંસો બીજાને કેમ પડે. રાંડ! કુલટા થઇને પવિત્ર થવા માગે છે. જા રાંડ! સીધી સીધી તારા ઘર તરફ; નહી તો સરકારી માણસોને બોલાવી કેદમાં મોકલાવવી પડશે. સમજી.

મેના—તારા! જરા વિચાર કરીને બોલો. રાંડ અને કુલટા જેવા શબ્દો મુખમાંથી ન કાઢો. અને કાઢશો તો તેનું પરિણામ ઘણું જ ખરાબ આવશે. તારા! હવે હું પણ તને હુંકારો કરી કહું છું કે મને સતીને મારી માગણી પ્રમાણે સુંદરલાલ સાથે નક્કી કરાવી આપ નહી તો હું મારા મનની ખરર લાવના માટે છેવટે કાશી કરવત મુકાવીશ અને આવતા ભવમાં પણ સુંદરલાલ સાથે પરણીશ. તારા! મેં મારી આ જીંદગીમાં દુનીયાપરના કોઈ પુરૂષની સોબત તો શું પણ હું કોઇ પુરૂષને અડકી પણ નથી. તેમ જ મેં સુંદરલાલ શીવાય બીજા પુરૂષ સાથે વાતચીત પણ કરી નથી. છેવટે હું કહું છું કે તું વચમાં પડીને તારૂ વચન નહીં પાળે તો તારૂં જ ખરાબ થશે. હું તો સુંદરલાલને જ મારા અંતઃકરણથી વરી ચુકી છું અને તેજ મારો ભરથાર છે, હું તેમને જ્યારે જ્યારે અને જ્યાં સુધી જોઇશ ત્યારે ત્યારે અને ત્યાં સુધી પ્રાણનાથ કહીનેજ બોલાવીશ.

માટે તારા! તે વાત સુંદરલાલ પાસે કબુલ કરાવવી યા ન કરાવવી તે મારા હાથમાં છે. આજ સુધી હું તારા જ વચનની ખાતર રહી છું. હું સુંદરલાલના રૂપથી અથવા પૈસા ટકાથી મોહી નથી કે તમારાથી મોહી નથી પરંતુ હું તો મારા સાચાપ્રેમથી જ અને અંતઃકરણપૂર્વક વરી ચુકી છું. તારા! અન્તમાં હું તમોને કહું છું કે સર્વે સારૂ કરવું હોય તો મારા મનની ઉમેદ પૂરી કરો અને મારૂ લગ્ન સુંદરલાલ સાથે કરાવી આપો. નહિ તો હું તમોને શ્રાપ દઇ બાળી મુકીશ અને કાશી જઇ કરવત મુકાવીશ. મારા હૈયાના

હારને આવતા ભવમાં મળી મનની ઉમેદ પુરી કરીશ. આ પ્રમાણે મેનાનાં વચનો સાંભળી તારા ફુલાઇ જઇ બોલી–જાની. તારા જેવી શંખણીઓ તો ઘણીએ છે. તારા શંખણીના શ્રાપથી શું થવાનું છે. દુનિયામાં તારા જેવી શંખણીઓ ઘણીએ ભથડે છે. શંખણી ! શ્રાપને કોણ ગણે છે. શું તું આવું બોલીશ એટલે હું ડરી જઇશ ? ના ના જરીએ નહીં. આ પ્રમાણે તારાનાં વચનો સાંભળી મેના બોલી તારા ! હું શંખણી નથી પણ સતી છું. તું કહેતી હોય તો પ્રત્યક્ષ બતાવું. જોવાની મરજી છે ? જો મારૂં કહ્યું માની હજી પણ કબુલ કરી હવે તું મારી મુરાદ પાર પાડીશ તો સુખ ઉપજશે, અને સહુના દિસસો આનંદમાં જશે. અને જો નહીં જ માને...તારા–જાની તારાથી થાય તે કરી નાખ.

આ પ્રમાણે તારા કહે છે એટલામાં સાક્ષાત્ સતી મેના માથાના વાળ છુટા કરી એક પ્યાલામાં પાણી ભરી મંત્રીને ચાંગળું ભરી છાંટયું એટલે તારાએ બળી ગઇ એવી બુમો મારવી શરૂ કરી. મેનાએ બીજું ચાંગળું ભરી છાટયું. ત્રીજું છાંટયું એટલે તારા પતી પતી કહેતી ભડકો થઇ જાય છે અને સતી મેનાનાં રૂવાં ઉભાં થાય છે.

બાદ થોડીવાર પછી સુંદરલાલ બજારમાંથી ઘેર આવ્યો. રસોડા તરફ નજર કરી જુએ છે તો કોઇ મળે નહી અને રસોઈ પણ દેખાઈ નહીં. તે ઉપરથી સુંદરલાલ ગભરાવા લાગ્યો. સુંદરલાલને સતી મેના બીહામણા રૂપે નજરે દેખાવા લાગી. મેનાનું વિકરાળ સ્વરૂપ જોઇ વિચારવા લાગ્યો કે આ ઉભેલી સ્ત્રી કોણ હશે ? આ વખતે મેનાને સુંદરલાલ બીલકુલ ઓળખી શકયો નહિ. આ વખતે મેનાએ સુંદરલાલને કહ્યું–બોલો તમારે મારી સાથે લગ્ન કરવા છે કે નહી ! કરવાં હોય તો કબુલ કરો નહી તો તારાની માફક અસલ ઘરનો

રસ્તો ત્વરાથી પકડાવું કે જેથી તમો ત્યાં સુખેથી રહી શકો. મેનાના આ પ્રમાણેના વાકયો સાંભળી સુંદરલાલ ચકિત થઇ ગયો અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ મેના તો નહી હોય. નાના એતો નહી. એ વળી એવી બીહામણી કયારે હતી. આ તો કોવી દેવી છે એમ ધારી સુંદરલાલ વધારે ભયભીત થયો. ધીમે સાદે મેનાને કહેવા લાગ્યો કે તમે કોણ છો ? અને શા કામ માટે અહીં આવ્યા છો ? એ સાંભળી મેના બોલી–પ્રાણાધાર ! તારાએ પોતે આપેલું વચન ન પાળ્યું અને મને ઘણા કઠીન શબ્દો–અઘટિત વાકયો સંભળાવ્યાં તેને લીધે મેં તારાને શ્રાપ દઇને બાળી મુકી છે. છેવટે હું તમોને કહું છું કે તમારે મારી સાથે લગ્ન કરવાં છે કે નહી ? તે મને હાલને હાલ ખુલ્લેખુલ્લું જણાથી દ્યો. તે સાભળી સુંદરલાલ–શું મેના તમે પોતે જ છો ? તમે શું તારાને બાળી મુકી. મેનાં શું તમે ખરેખર કહો છો કે આ વાત ખરી જ છે અને તારા બળી ગઇ. મેના તમે મારી પ્રીયતમાને આ શું કર્યું. અરે તમે સારૂં સત્યાનાશ કાઢી નાંખ્યું. આ વાત સાંભળી મેના બોલી–પ્રાણનાથ ! મેં તેમ નથી કર્યું આ તો ફક્ત તેને તેના અભિમાનનો સ્વાદ ચખાડયો છે. સુંદરલાલ–મેના શું તમે આ દુનિયાથી આજ સુધી પવિત્ર છો ? મેના–હા. અત્યાર સુધી આ દુનિયાથી હું પવિત્ર છું અને મરીશ ત્યાં સુધી પણ એક તમારા સિવાય સૌથી પવિત્ર જ રહીશ. માટે પ્રાણનાથ મારીસાથે લગ્ન કરી સંસાર વ્યવહાર ચલાવો. સુંદરલાલ–તારી આટલી ખાત્રી અને આટલા કાલાવાલા છે તો જા, હું તને વચન આપું છું કે તું તારાને સજીવન કરીશ, ત્યાર પછી હું તારી સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર છું. મેના–થુકેલું પાછું ચાટી શકાતું નથી. એકવાર મુખમાંથી નીકળેલા વચનો ફરી મુખમાં પેસતાં નથી. તેવી જ રીતે સતીનો શ્રાપ પણ પાછો ફરી શકતો નથી. પ્રાણનાથ ! તેના કૃત્યનું તેને ફળ મળી

ચુક્યું છે. હું આપના ચરણકમલમાં મસ્તક મુકીને કહું છું કે હવે તે વાત એક બાજુપર મુકી દઇને મારી સાથે રાજીખુશીથી લગ્ન કરો કે જેથી ભવીષ્યમાં સુખ પામીએ. જે વાત બનવાની હતી તે બની ગઇ છે. માટે તે બાબતનો શોક નહી કરતાં આ કામ કરવા તૈયાર થઇ જાઓ. સુખી કરો અને સુખી થાઓ.

આ પ્રમાણે સુંદરલાલે મેનાની ઘણી રીતે પરીક્ષા કરી અને અન્તમાં તેને ખાત્રી થઈ. મનમાં વિચાર કર્યો કે તારા હવે ગુજરી ગઈ છે. તે વખતે એક સ્ત્રી ઉપર બીજી સ્ત્રી નહી કરવાના બાધની શાસ્ત્રાધારે મનની કલ્પના હતી અને તે બાધ હતો, તે બાધ હવે રહ્યો નથી. મેનાનો પ્રેમ સાચો છે. આ કાર્ય માટે તેણે ઘણું ઘણું કષ્ટ વેઠયું છે. હવે તેની સાથે લગ્ન કરવાને હું પ્રસન્ન છું એમ પૂર્ણ રીતે વિચાર કરી બીજે દિવસે મેનાની સાથે લગ્ન કરવાનું નકી કરી પરસ્પર વચન લીધા બાદ હરખાતી હરખાતી પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ.

મેનાના ચાલ્યા ગયા પછી ચંદ્રપુર જવાની તેને દિવસ ૧૫ ની વાર હતી. તેના કાગળને અને રૂપિયાને આવતાં પચાસ દિવસ થઈ ગયા છે. માટે રસીકને તેના કહેવા મુજબ ચંદ્રપુર નગરના સરનામે કાગળ લખું. અને બધું સંભાળી લખવા કરતાં કવિતાના રૂપમાં અને ટુંકાણમાં લખી મોકલવું એ ઠીક જણાય છે. એમ ધારી નીચે પ્રમાણે કવિતા કાગળમાં લખી મોકલે છે.

મારા વ્હાલા અને માયાળુ ભાઈ રસીક

મુ. ચંદ્રપુરનગર.

(દીધાં છોડી પિતા માતા—એ રાગ)

હું આવ્યો દેશ છોડીને, રહ્યો છું વેશ તોડીને,
ન માન્યું હાય માતાનું, મેં જાણ્યું લાલ ભ્રાતાનું.

રહ્યો તો ટેકથી હું તો, આવ્યો હતો હોંશથી હું તો;
ન જાણ્યું દુઃખ મેં આતો, કરૂં શું હાય હે ભ્રાતો,
મેં જળ લીધું છે હવેથી, મરૂંછું હાથ આપેથી;
દેશાવર દુર આવેથી, કર્યું છે દુઃખ જાતેથી.
કરી મેં નોકરી મોટી, આવી'તી ખાદ એક મોટી.
વધ્યું તે કામ વાતેથી, લીધું મેં કામ માથેથી.
લીધાં મેં દાન જાતેથી, આપી'તી ખોટ ખાંતેથી;
કર્યો મેં ધંધો માથેથી, પડયો છે સોન્ય સાથેથી.
સટાથી સુખ માન્યું તું, ખોટેથી દુઃખ માન્યું તું;
સટેથી દુઃખ વાધ્યું તું, શેઠે એ દુઃખ ટાળ્યું તું.
સહ્યું મે દુઃખ જાતેથી, કર્યું મેં કામ ખાંતેથી;
નાણાં શેઠે મુને દીધાં વ્યાજે, તે રૂપિઆ લીધા.
કર્યો મનમાં મેં ઉંડો વિચાર, કર્યો હું ત્યારથી લાચાર;
સુતો હું રોજ સાવધથી, આવી શેઠ પુત્રી પારખથી.
છુપા રીતે છરી આવી, જુદી રીતે જરી ફાવી;
પુછ્યો મેં પ્રશ્ન પ્રીતિથી, દીધો જવાબ ચિત્તેથી,
કહ્યું કે બોલ કેમ આવી, તેથી તે ઝટ મન ફાવી;
પછી માગ્યું વચન હાથે, ન આપ્યું મેં કદા સાથે,
મરમથી મુજને બાંધ્યો, ખુશી થઇ વખ્ત તે સાધ્યો;
પછી વરવા તણો કીધો, પછી હું મનમાં બીધો.
કહ્યું મેં સાફ ખુલ્લેથી, ન માન્યું ક્યાંય ખુલ્લેથી;
પછી કાઢી મેં તરછોડી, ન તે માની છે કરજોડી.
પછી મેં તેજ કારણથી, મુકી નોકરી તેજ કારણથી;
પછી ધીર રાખી ખુશીથી, રહ્યો હું નોકરી બીજી.

છતાં જક તેણે નવ મુકી, એ જક મુકી રહી ચુકી
પછી મુજને લખ્યા તેણે દબાવી પત્ર ત્યાં તેણે,
લઇ તે પત્ર મેં વાંચ્યો, પછી શેઠને આપ્યો:
શેઠે કહ્યું જાળવી રાખે. જઇને વાત ત્યાં ભાખો.
પછી વાલી તારા આવી, તેથી તે મુજને ફાવી;
તારાએ બોધ આપીને કહે તો બોલ આપીને
મેનાએ તે નહીં માન્યું તેથી મેં મનમાં જાણ્યું.
મેનાએ વ્રત મન લીધું, વરૂં નહીં કોઇને કીધું;
દીવસ એક દુઃખનો આવ્યો તેથી તે મુને ગભરાયો.
મેનાએ શ્રાપથી મારી, તારાને જાનથી બાળી,
પછી તેણે કહ્યું મુજને કહો, હલે લગ્ન કે હા મુજને,
પછી મેં બીકથી કીધું, લગ્ન તેની સાથે લીધું,
રહ્યો છું ટંકથી હું તો, વર્યો છું ખેદથી હું તો.
હુંડી બીડી કર્યો વાલો, તે આવેથી થયો ઢીલો,
ન માગ્યું મેં કાંઇ નાણું, ના કાઢ્યું મેં કાંઈ કાણું.
કર્યો તે મુંજને લાચાર, ન આવ્યો તુજને વીચાર,
રૂપીઆ તુજને બીડું, ત્યારે મનમાં થશે રીઝુ.
નભાયું ટેક હું મારો, પ્રભુ છે આશરો તારો,
રૂપીયા રોજ મોકલતો, કરી હું હેતથી કરતો.
વધારી હું જમા કરતો, પછીથી તે વીદા કરતો,
વીનયથી વાંચજે વ્હાલા, લખ્યું છે ટુંકમાં લાલા,
કરૂં હું આબરૂ મોટી, અવરની આશ છે ખોટી,

લી.

તારા વહાલા ભ્રાત સુંદરના ધટારત.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

મણીનું ગુણકાને ત્યાંથી ચાલાકીથી નીકળવું.

કુંદીલાલના ચારે દોસ્તદારોના ગયા પછી ગુણકાએ મણીને પુછવા માંડયું કે તમારૂં નામ શું? તમે ક્યાં રહો છો? અને તમે શી જાત છો? આ પ્રમાણે ગુણકાએ મણીને પુછવાથી મણી ધીમે સાદે બોલી–બ્હેન! હું મણીપુર રહું છું. અને મારૂં નામ મણી છે અને જાતની હું વાણીયણ છું, પણ આપ કોણ છો? અહીં શો ધંધો કરો છો? આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરી મણી મનમાંને મનમાં વિચારવા લાગી કે આ કોણ હશે? અને મને કઇ જાતનું કામ કરવાનું ફરમાવશે? લાગે છે તો રાજાની રાણી જેવી તેમ જ ઠાઠમાઠ અને સાહ્યબી પણ તેવી જ છે હાય! મારે હવે આ ઠેકાણેથી શી રીતે છુટવું એ મુજબ વિચાર કરી રહી છે એટલામાં ગુણકા બોલી–તમે મને ઓળખી નહીં? અમારે ત્યાં હજારો સારા સારા માણસો આવે છે અને ભલભલા આબરૂદાર શેઠીયાઓ પણ આવે છે. અમે જાતે તો ગુણકા છીએ; પરન્તુ અમારામાં ગુણકા જેવો બીજો ડોળ નથી. એટલે તમે મને બરાબર નહીં ઓળખી હોય. આ રીતના ગુણકાના વચનો સાંભળી મણી વિચાર કરવા લાગી કે આને ચઢાવીને કામ લઈશું તો સત્વર કામ નિકળશે. નહી તો જન્મારો આ કેદખાનામાં ગાળવો પડશે. માટે લાવ તેને ચઢાવીને કામ કાઢી લઉં. એમ મનમાં ધારી મણી ગુણકા પ્રત્યે કહેવા લાગી કે–હા બ્હેન! તમે લાગો છો રાણી જેવાં જ. અને તમે સાહ્યબી પણ રાણીના કરતાં વધારે ભોગવો છો. તમારી સાહ્યબી ઘણી મોટી જણાય છે અને મોટા કુળવાન લાગો છો.

આ પ્રમાણે મણી ગુણકા પ્રત્યે કહે છે એટલામાં એક જવાન પુરૂષ સોનેરી બુટ, કાળાં મોજાં, અને રેશમી કોરનું ચીપેલું ધોતીયું, રેશમી ચળકતો કોટ, માથા ઉપર વાંકી મુકેલી ઝીંકની ટોપી; ચાંદીના હાથાની નાજુક લાકડી હાથમાં ધારણ કરેલી છે એવો તે તરૂણ ધબડ ધબડ કરતો ગુણકાને ત્યાં આવી ઉભો રહ્યો, ને બુમો મારી લાકડીવતી દાદરને ખખડાવ્યો. એટલે હુકમ થતાંની સાથે એકદમ માળ ઉપર ચઢી આવ્યો. ગુણકા પણ તેની સાથે દાદર ઉપર ચઢી આવી અને આવેલા તરૂણ પુરૂષને કહેવા લાગી કે, આજે તમારા લાયક જોઇએ તેવું માણસ આવ્યું છે. પણ તેના દામ તમને વધારે બેસશે. તે ઉપરથી તે તરૂણ પુરૂષ બોલી ઉઠયો કે જેટલા દામ પડશે તેટલા આપવાને હૂં તૈયાર છું; પરંતુ તે સ્ત્રીનું મુખ જોવાની મારે પહેલી જરૂર છે. આ સાંભળી ગુણકા બોલી, આપ સામેના રૂમમાં બેસો. હું તેની પાસે જઇ આવી તમને બોલાવું છું, એમ કહી તે આવેલા તરૂણ પુરૂષને પાસેના રૂમમાં મોકલી સાંકળ ચઢાવી દીધી, અને મણી પાસે આવીને તે બોલી–મણી ! આજે મારી પાસે એક ભારે ઘરાક આવ્યું છે. માટે તું એકદમ તૈયાર થઇ જા. અને કપડાં લત્તાં બરાબરા પહેર નહીં તો તે માણસ રીસાઈને ચાલ્યો જશે તો મારી કમાણી જશે અને મને નુકસાન પહોંચશે. માટે મણી ! તું તૈયાર થઈ જા અને તે માણસની સાથે કામક્રીડા કરી તેનું મન રંજન કર. મણી ! તું મારે ત્યાં રહીને સુખી થઇશ. હું તને દરરોજ મોજ મરાવીશ અને પ્રફુલ્લિત રાખીશ. આ સાંભળી મણી તો પીળી-પટ થઇ ગઈ અને મણીનું લોહી ઉડી ગયું, ચહેરામાં ઘણો ફેરફાર થઇ ગયો, તે બોલી આપ મને શું કરવા ધારો છો ? આપ મને શું કરવા ફરમાવો છો ? આપ મને શું કહો છો ? તે મારાથી બીલકુલ

સમજી શકાતું નથી. આપ જે કહો છો તે મને પુરેપુરૂં ખુલ્લું કરી સમજાવો કે જેથી મને બરાબર સમજણ પડે. તે સાંભળી ગુણકા બોલી અરે જારે ગાંડી એટલું પણ ન સમજી કે અમારે ત્યાં કરોડાધિપતિ શેઠ આવ્યા, તે શેઠ આપણા માગ્યા મુજબ રૂપિઆ આપવાના છે. તેમની સાથે રહીને તમારે સંસાર સુખનો લ્હાવો લેવાનો છે. મોજ માણવાની છે. કેમ હવે સમજ પડી ? આ સાંભળી મણીને ઘણું ખોટું લાગ્યું. તે મનમાંને મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે જો આ વખતે આની સાથે અનાકાની કરીશ અને લઢી બગાડીશ તો આ મારી ઉપર સખત જાપતો રાખશે, એવા સમયમાં આના પંજામાંથી મારે છટકી જવાનું બનશે નહીં અને છુટું પણ થઇ શકાશે નહીં. તેમજ અહીં આખુ જીવતર સખતાઇમાં વીતાડવું પડશે માટે હાલમાં તો એને રાજી રાખી કળાથી મારૂં કામ કાઢી લેવું એજ વધારે સારૂં છે, એમ ધારી બોલવા લાગી–તમે કહો છો તે હું બરાબર સમજી છું. પરંતુ હું કહું તે યાદ રાખી આવેલા માણસને કહો. જુઓ એકતો મ્હારૂં મુખ જોવું હોય તો હું બ પ્રશ્ન પુછું છું. તેના જો તે ખરા ઉત્તરો આપશે તો હું તેને મારૂં મુખ દેખાડવા ખુશી છું વળી તમારે તેની પાસેથી પૈસા કઢાવવા હોય તો એ બાબતમાં તમને કંઇ વધારે કહેવું પડે તેમ નથી. પરંતુ મારા બે પ્રશ્નો જવાબ ખરા આપશે તો હું સમજીશ કે માણસ હુંશિયાર છે. અને ત્યારે જ તેને મ્હોં દેખાડીશ. મારા પ્રશ્ન એ છે કે માન શાથી મળે ? અને હેત–સ્નેહ–પ્રેમ શી રીતે વધે ? આ બે પ્રશ્ન પુછજો. આ પ્રમાણે મણીનું કથન સાંભળી ગુણકા હરખથી હરખાતી સામેના રૂમમાં જ્યાં પેલો શેઠ બેઠો હતો ત્યાં ગઇ અને દરવાજો ઉઘાડી ઉપરના બે પ્રશ્નો તે તરૂણને પુછ્યા, એટલે તે યુવક વિચારમાં

પડી ગયો અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, આતે સ્ત્રી કોઈ વિદ્વાન છે. એમ સમજી કલાકેક મુગે મોઢે બેસી રહ્યો અને પછી નીચે પ્રમાણે તેણે તે બે સવાલોના જવાબ આપ્યા. પરમાર્થના કામ કરી આબરૂ મેળવવાથી જગતમાં માન મળે છે. અને દુઃખીઆઓનાં દુઃખ ટાળી સ્વચ્છ સ્વભાવે વર્તવાથી આ જગતમાં સ્નેહ હેત વધે છે. આ તરૂણપુરૂષ ભણેલો અને હુંશિઆર હતો. તેણે કાગળમાં બંને સવાલોના જવાબ ગુણકા સાથે લખી મોકલ્યા. એટલે તે ગુણકા મણી પાસે આવી અને તે જવાબ તેને મોકલ્યા. એટલે તે ગુણકા મણી પાસે આવી અને તે જવાબ તેને આપ્યા. મણીએ તે જવાબો વાંચ્યા, અને સમજી કે માણસ ખાનદાન છે તેને બોલાવવા કહી, મણી મનસાથે વિચાર કરવા લાગી કે આ પુરૂષ ચાલાક, લાયક તેમજ શાણો છે, અને મારી આ જાળમાંથી છુટવાની બારી પણ આ પુરૂષના હાથથી જ આવશે. એ વિચાર ચિત્તમાં નક્કી કર્યો એટલામાં ગુણકાએ આવેલા તરૂણ પુરૂષને મણી પાસે મોકલી પોતે નીચેના હોલમાં ચાલી ગઇ.

આ તરૂણ પુરૂષ મણી પાસે આવ્યો. તે મણી હિંચોળા ખાટ ઉપર બેઠી હતી ત્યાં તરૂણ પુરૂષે આવીને મણીથી પાંચ ફુટ દુર પડેલી ખુરશી પર બેઠો એટલે મણીએ પુછ્યું આપ અત્રે શા કારણથી પધાર્યા છો ? આ સવાલ સાંભળી તે યુવક વિસ્મય પામ્યો અને બોલ્યો. આપની સાથે કામક્રિડા કરવા માટે. મણી–વારૂ તેજ કારણથી પધાર્યા છોને ? તરૂણ પુરૂષે હા એવો જવાબ વાળ્યો. મણી–તે ઉપરથી અને તેજ કારણથી હું આપને પુછું છું કે અપમાન માગો છો કે હેત ? આ પ્રમાણે મણીનાં વચનો સાંભળી તે યુવક એકદમ વિચારમાં પડી ગયો અને એકદમ ચકિત થઇ ગયો. અને

મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ બેમાંથી મારે કયો જવાબ એને આપવો. અને શું કરવું. એટલા માટે મનમાં મોટો વિચાર થઇ પડ્યો. આ પ્રમાણે તે પુરૂષની વિચાર ઉક્તિ વધારે જોઈ મણી બોલી—કેમ આપ આટલા બધા વિચારમાં પડી ગયા છો ? મને શા માટે જવાબ આપતા નથી. આપ શા સારૂ ગભરાઓ છો ? આ બે સવાલોમાંથી આપને ગમે તે કહો અગર બન્નેની હા કહો અથવા બન્નેની ના હો. આપની મરજીમાં આવે તે કહો. બોલો. શા વિચારમાં પડયા ? કેમ બોલતા નથી ? આ પ્રમાણે મણીના વાકયો સાંભથી તરૂણ પુરૂષ વિચાર રૂપ જાળમાં વધારે ગુંચાવાયો, અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, જો માન માગીશ તો મને સારી ઉપમા આપી બોલાવશે. જો કદાચ હેત માગીશ તો મારા ધારવા પ્રમાણે આ બાઇ તેના દેખાવપરથી કોઇ સારી આબરૂદાર છે અને ગુણકાના ઘરમાં ફસાઇ પડી છે, તેથી તે દુઃખી છે એટલા માટે મારે મારા જવાબ પ્રમાણે કીર્તી અને દુઃખ ટાળવું પડશે અને સ્વચ્છ સ્વભાવે વર્તવું પડશે, આમાં મારી ધારેલી મનોકામના રદ જશે. માટે મને તે વખતે આ પ્રમાણે વિચાર આવ્યો હોત તો હું એના સવાલના જવાબ પણ કદિ આપત નહીં, પરન્તુ હવે મારા જવાબે મારે બંધાવું પડે છે. માટે હવે તો ફક્ત ધારેલી મનોકામના દુર કરી. તેમને બન્નેની સવાલોની હાજ કહેવી. આ બાઇને ગમે તેમ કરી દુઃખમાંથી મુક્ત કરવી અને માન તથા હેત લેવું માટે મારે તેને એમ જ કહેવું સારૂં છે એમ ધારી બોલ્યો બાઇ ! મને માન હેત બન્ને જોઇએ છીએ. આ પ્રમાણે તે તરૂણ પુરૂષના શબ્દો સાંભળી મણીની છાતીમાં હિમ્મત આવી અને તે બોલી જુઓ, જ્યારે આપને માન અને હેત એ બન્ને જોઇએ છીએ, ત્યારે તો આપના આપેલા જવાબ પ્રમાણે માન અને

જોઇએ છીએ, ત્યારે તો આપના આપેલા જવાબ પ્રમાણે માન અને હેત બન્ને લઇ લ્યો. આવું મણીનું બોલવું સાંભળી તરૂણ બોલ્યો— બ્હેન ! તું મારી ધર્મની બ્હેન, તારે માટે તું જે કહીશ તે હું કરીશ અને તેને જોઇતી પૂરપૂરી મદદ કરીશ, બ્હેન ! તારે બીલકુલ મુંઝાવું નહી. મને તમારી વીતક વાત અથથી ઇતિ સુધી કહી સંભળાવો. મણી–ભાઇ ! મારા ભરથારના નાનપણના વંઠી ગયેલા ચાર નિર્લજ્જ મિત્રોએ મને વગર વાંકે, સો ગાઉપરથી ગાડીમાં નાંખી હજારો દુઃખો દઇ આ ગુણકાને ત્યાં રૂપિયા પાંચ હજાર સારૂ વેચી ગયા છે. અને પાંચ હજાર રૂપિયા લઇ તેઓ તુરત પસાર થઇ ગયા છે; પણ પરમાત્માની કૃપાથી હું હજુ સુધી પવિત્ર છું. માટે હે ધર્મબંધુ ! આ અબળાને આ ભયંકર દુઃખ દરિયામાંથી છોડાવશો અને પતિવ્રત ધર્મ સાચવવામાં મદદ કરશો તો આપનું માન અને હેત એ બન્ને સદાકાળ મળતા રહેશે. આ વાક્યો સાંભળી તે તરૂણ પુરૂષ બોલ્યો–જુઓ, આ નેતરની ખુરસી છે, અને વળી બારીએ ચાર સાડીઓ લટકાવેલી છે. હું આ ખુરસીને ચાર છેડે ચાર સાડીઓ બાંધું છું. અને ખુરસીમાં બેસાડી તમને પાછળની બારીએ ફાંસું છું. પાછળ નદી છે; પરન્તુ હું તમને એવી રીતે ફાંસીશ કે ખુરસી નદીના પાણીને બિલકુલ અડવા પામશે નહિ માટે બ્હેન ! મેં જે ઉપાય બતાવ્યો છે તે પ્રમાણે વરતજો. હું લોભીયણ અને અહંકારી ગુણકાને થોડા પૈસા આપી બજારમાં કાંઇ ચીજ લેવા મોકલી દઈશ. હું તેને બહાર કાઢીશ અને તેને અવળું સમજાવીશ કે હું મારા મિત્રોને લાવી આવું છું. એમ કહીને મકાનને તાળું પણ તેના જ હાથે વસાવીશ. ગમે તે ઉપાય કરીને તેને બહાર મોકલીશ. તે જાતે લોભી છે એટલે જરૂર તેમ કરવા

કબુલ થશે. આમ થવાથી આપણને લાગ પણ સારો ફાવશે. એટલું કર્યા પછી હું તરત જ બારી નીચે નદીમાં નાવમાં બેસીને આવીશ અને તમને ઠેઠ તમારા ઘર સુધી વિદાય કરી પાછો વળીશ. વળી તે મારી પાસે તમારા જતા રહ્યાનો જવાબ માગશે તો છેવટે તમારા વેચાણના રૂપિયા તેને આપીશ. કહો બ્હેન ! હવે તમોને કોઇ પણ જાતની હરકત છે ? મણી–ના, તેમ કરશો તો કાંઇ હરકત નથી, અને એમાં આપણે બરાબર ફાવીશું. ભાઇ ! તમે હવે ઝટપટ ખુરશી વગેરે તૈયાર કરો. વખત ઘણો થઇ ગયો છે. કદાપિ જો તે વહેમાશે તો પંચાત થઇ પડશે. માટે તાકીદથી બધું કામ કરો તો ઘણું સારૂં.

આ પ્રમાણે મણીનાં વચનો સાંભળી તે તરૂણ પુરૂષે ખુરસીને ચારે બાજુથી ચાર સાડીઓ બાંધી મણીને ખુરસીમાં બેસાડી બારીએથી નીચે ફાંસી ગુણકા પાસે આવ્યો. ગુણકાને કેટલાક રૂપિયા આપી કેટલીક જાત જાતની ચીજો લાવવાનું કહ્યું અને તેનાજ હાથે મકાનને તાળુ વસાવ્યું બાદ ગુણકાને આવું સમજાવ્યું કે હું મારા બીજા મિત્રોને બોલાવી લાવું છું. ગુણકાને બજાર તરફ વિદાય કરી અને પોતે મિત્રોનું બ્હાનું કાઢી એકદમ બારી પાસે આવી પહોંચ્યો. નદી ઘણી ઉંડી હતી. તેટલા માટે નાવવાળા પાસે બંદોબસ્ત કરી નાવ તે બારી પાસે લાવી મણીને નાવમાં લઇ લીધી અને નદીના પાસે આવી બંને ઉતરી પડયાં બાદ તે તરૂણ પુરૂષ બોલ્યો–બેન ! હું તને વિદાય કરવા તારા ઘર સુધી આવું છું. એમ કહી એક વહેલ મંગાવી તેમાં બંને જણ બેસી મણીપુર તરફ જવા નીકળી પડયાં.

પ્રીય વાચક ! આ તરૂણ પુરૂષ કોણ હશે ? તે આપની જાણમાં નથી; પરંતુ એમ તો સમજાય છે કે તે કોઇ કુળવાન છોકરો છે. તે તે શહેરના શ્રીમંત ધનાઢ્ય શેઠ કપૂરચંદનો છોકરો હતો. ભણેલો, વિવેકી અને હોંશિયાર તેમ જ ધર્મિષ્ઠ હતો.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

રસીકની બદચાલથી થયેલી દુર્દશા.

રસીક મણીપુરથી નીકળી ચંદ્રપુર આવ્યો. તે એકદમ પોતાની નોકરી પર ચઢી ગયો. ૭ માસ સુધી સારી ધ્યાનતથી નોકરી બજાવી તેવામાં તેને એક દુષ્ટ મિત્ર મળી ગયો. તે મિત્ર એટલો તો ખરાબ હતો કે તેણે રસીકને લાંચ ખાતાં શીખવ્યો. તેથી રસીક સુધરેલી ચાલનો હતો છતાં પણ પૈસાની આગળ ખરાબ મિત્રને લીધે પોતે પૂરી રીતે લાંચ ખાતાં શીખી ગયો હતો. રસિકનો દુષ્ટ મિત્ર લાંચનું નકી કરી લાવી તેને કહેતો અને રસીક તે લાંચ લઈ લાંચ આપ-નારને જીવાડતો અને પૂરેપૂરો તેના લાભમાં ઉતરતો. ખુબીથી લાંચ લેતો હતો. આ રીતે લગભગ બે વરસ સુધી રસીકે લાંચ ખાધી પણ તે વાતની સરકારને જાણ થઇ નહિ અને તે શું કરે છે તેની સરકારને બિલકુલ ખબર નહોતી.

એક દીવસ એવો બનાવ બન્યો કે એક ગામનો માણસ સરકાર પાસે એવી ફરિયાદ લઇ ગયો કે મારા સામા પક્ષવાળા પાસેથી રસીકે પોતાના મિત્ર મારફતે રૂપિયા પાંચસોની લાંચ ખાધી છે અને તે બાબતના સાક્ષીઓ મારી પાસે હાજર છે. આ પ્રમાણે ફરીયાદ થવાથી સરકાર રસીકલાલને અને તેના મિત્રને ફરીયાદીને તથા તેના સાક્ષીઓને પોતાની રૂબરૂમાં બોલાવી બધી હકીકતથી વાકેફ થયા છેવટે તેમાં સરકારના મનને ખાત્રી થઇ કે જરૂર રસીકલાલે લાંચ ખાધી છે. અને મિત્રે લાંચ ખાવામાં તેને પૂરેપૂરી મદદ કરી છે. એવી પૂરેપૂરી ખાત્રી થવાથી એકદમ રસીકલાલને નોકરી ઉપરથી

બરતરફ કર્યો અને તેના ઘરમાંથી બધા રૂપિઆ કઢાવી જપ્ત કરી લીધા. લાંચ અપાવવામાં મદદ કરનારને તેના ઘરબાર લુંટી લઈ ગામ બહાર કાઢી મુક્યા. રસીકલાલ નોકરીથી બરતરફ થયા પછી તે શરમાઇને ઘરમાં જ રહેતો અને ફક્ત કામ પ્રસંગ સિવાય ઘરબ્હાર નીકળતો નહી.

રસિકલાલને ભાંરે હોદો મળવાથી સુધરેલી ચાલ મુકી દઈ છકી ગયો. સરકારની અને પરમાત્માની પણ દરકાર નહિ કરતાં બીન પરવાહથી લાંચ ખાતો વળી ખરાબ માણસની સંગત થવાથી તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે, એક તો પોતે નોકરીથી બરતરફ થયો અને હોદ્દેદાર માણસને એક કોડીના માણસ થવું પડયું, તેનું કારણ તો ફક્ત દુષ્ટ મિત્રની મિત્રતા જ હતું. રસિકને નોકરી છોડયા પછી લાંચ ખાવાનો અને દુષ્ટ મિત્રની મિત્રતા કરવાનો ઘણો પસ્તાવો થતો હતો, દુષ્ટ મિત્રની મિત્રતા કરવાથી આ અનિષ્ટ પરિણામ આવ્યું એમ હવે તે બરોબર સમજ્યો હતો; પરંતુ બની ગયેલી હકીકત હવે શી રીતે સુધરી શકે. તે સુધારવાને તેને સ્વપ્નમાં પણ વિચાર નહોતો થતો. રસિકલાલના બધા રૂપિયા સરકારે ખુંચાવી લીધા તેથી તે બહાવરો બની ગયો હતો તેમજ. આ વાતની સ્વછંદીને ખબર પડી એટલે બીચારી સ્વછંદી મનમાંને મનમાં બળી જતી હતી. બીચારી સ્સ્વછંદીએ પોતાના પિતાની સાહ્યબી વખતે બીલકુલ તલભાર માત્ર દુઃખ ભોગવ્યું ન હતું. એટલે આ વખતે આવી પડેલું દુઃખ તેને મહાભારત જેવું જણાતું હતું ઘરમાં એક પણ પૈસાની સગવડ નહતી. તેથી બન્ને જણા ઘણી મુઝવણમાં આવી જતાં હતા.

એક દિવસે રસિક પોતાની પથારીમાંથી ઉઠી બારણે બેસી

દાતણુ કરતો હતો, તે વખતે ટપાલવાળો રસિકલાલના નામનો કાગળ પ્રકરણ ૧૫ માં બતાવેલો લઇ આવ્યો. રસીકનું નામ પુછી તે કાગળ તેને સોપી દીધો. કાગળ ફોડીને વાંચ્યો. કાગળ વાંચી રસીક મનમાં ઘણો ખેદ કરવા લાગ્યો અને પોતાના મનમાં વિચાર કરવાં લાગ્યો કે મારા કાગળથી ભાઇને દુઃખ લાગ્યું છે. તેથી જ આ પ્રમાણે કવિતામાં લખે છે. હું ભારે હોદ્દા ઉપર રહી મનમાં છલકાયો અને અભિમાન સાથે ભાઇને પણ ટપકાનો કાગળ લખ્યો. તે મારી મુરખાઇ હતી પણ ખેર. થવાનું થઇ ગયું. હવે ઘેર જવાનું પણ સાધન નથી. ઘેર જવું અને ત્યાં વાતની જાણ થાય તો મારી મૂર્ખાઇનાં ખાસડાં મને જ પડવાનાં. ઘેર જવું યા ન જવું, શું કરવું, ક્યાં જવું, એ પ્રમાણે બેઠો બેઠો વિચાર કરે છે. છેવટે એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો કે ગમે તેમ થાઓ પણ ઘેર જવું એજ કલ્યાણકારી છે. એમ નક્કી કરી પોતાના ઘરખટલાનો સામાન એક વેપારીને પાંચસો રૂપિએ વેચ્યો. તે રૂપિયા લઇ પોતાની સ્ત્રી સ્વચ્છંદીને તૈયાર થવાનું કહી રસિક પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો. ભારે હોદ્દો જવાથી રસીકને બહુ માઠું લાગતું હતું પરંન્તુ તેનો કાંઈ પણ ઉપાય ચાલતો નહોતો. તેથી બન્ને જણ પોતાના દિવસો દિલગીરીમાં કાઢતા હતાં.

રસીકલાલના દુષ્ટ મિત્રનું નામ ખીમચંદ હતું. રસીક જ્યારથી નોકરીમાં રહ્યો હતો ત્યારથી તેની સાથે મિત્રતા થઇ હતી. તે ઘણો કંજુસ હતો. પોતાને હાથે એક પાઇ સરખી પણ ખર્ચ કરતો નહોતો અને બીલકુલ ધંધો સરખો પણ કરતો નહી. ધંધામાં ફક્ત એટલું જ કરતો હતો કે રસીકને બે જણમાંથી હરકોઇ એક માણસ પાસેથી લાંચ આપવી તેમાં ભાગ પડાવી રાજી થતો હતો.

તે આજ ધંધો કરતો હતો. રસીક હવે કંટાળ્યો અને છેવટે પોતાની સ્ત્રીને તૈયાર કરી, ઘેર જવાનું નક્કી કરી બન્ને જણ સ્ટેશનપર આવ્યાં અને ટીકીટો કરાવી ટ્રેનમાં બેસી પોતાના ઘર તરફ રવાના થયા.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

સુંદરલાલનું મેનાથી લગ્ન.

પ્રાંતઃકાળનો સમય થયો. સુર્યનાં કીરણો ફુટી નીકળ્યાં છે. સેહેજ સેહેજ ઠંડી લેહેકી રહી છે. મરઘડાઓ નાદ કરી રહ્યાં છે. મજુરીઆઓ પોતપોતાના કામે ચાલી નીકળ્યા છે. શોખીન જીવડાઓ ડાકીયાટો, બગીઓ વીગેરે લઇ હવા ખાવા નીકળી પડયા છે. તેવામાં મેના સુંદરલાલના વાયદા પ્રમાણે લગ્ન કરવા સારૂ સુંદરલાલ પાસે આવી અને ઉભી રહી. મેના સુંદરલાલને મોઢેથી કહેવા લાગી પ્રાણાધાર! આપના કહેવા મુજબ આપનો મુકરર કરેલ દીવસ અને મુકરર કરેલો વખત હાલ આવી પહોંચ્યો છે. દીવસ પણ ચોખ્ખો છે માટે કાંઈ પણ વ્હેમ દીલમાં લાવ્યા શિવાય પ્રફુલિત મનથી મારી સાથે પાણીગ્રહણ કરો અને આપ આ દાસીને સ્વીકારી લો કે જેથી આ દાસીને જન્મારાનું સુખ થાય, અને આપના દિવસો આનંદમાં જાય. પ્રાણધાર! હું તો આપને પ્રથમથી જ મારા અંતઃકરણથી વરી ચુકી છું. અને પ્રથમથીજ મેં આપના શિવાય બીજો ભરથાર કરવાના સોગન ખાધા છે. એ આપથી કાંઇ અજાણુ નથી

માટે પ્રાણનાથ તાકીદે આ દાસીને ગ્રહણ કરી આ દાસીનો જન્મારો સફળ કરો. આ પ્રમાણે મેનાનું બોલવું સાંભળી સુંદરલાલ બોલ્યો ! મેંના: મારૂં બોલેલું વચન હું કદી નહિ ફેરવું. મેં તને આજનો દીવસ નક્કી કર્યો હતો તે કબુલ છે. તમારે જરાપણ ગભરાવું નહીં અને નિશ્ચિન્ત રહેવું. હું હાલ તેજ તૈયારામાં છું. મારી પ્રતિજ્ઞા હતી તે તો તેં પહેલેથી જ દુર કરી છે એટલે મારે તારી સાથે પાણી ગ્રહણ કર્યા શિવાય ચાલે તેમ નથી. હું કોઇ માણસને બ્રાહ્મણને બોલાવવા મોકલું છું અને થોડીવારમાં સર્વ નક્કી કરૂં છું.

એમ કહી એક માણસ પાસે બ્રહ્મણને બોલાવ્યો. બાદ બ્રાહ્મણે સુંદરલાલનો અને મેનાનો હસ્ત મેળાપ કરાવ્યો. બ્રાહ્મણને દક્ષિણા આપી વીદાય કર્યો. મેના તેજ દિવસથી સુંદરલાલની સાથેજ રહેવા લાગી અને પોતાની મનોકામના પુરી થવાથી મેના રોજથી હરદમ પ્રફુલિત રહેતી અને મનમાં આનંદ માનતી.

મેના જ્યારથી સુંદરલાલની સાથે રહેવા લાગી ત્યારથી સુંદર-લાલ વેપારમાં ઘણા પૈસા પેદા કરતો અને મેનાના પગલાં ઘરમાં થવાથી તેનાં પગલાં તે સારાં માનતો. સુંદર અને મેનાને એવી તો સરસ રીતે બનતું કે બંને જણાઓને એક પળ પણ છુટું પડવું ગમતું નહોતું. સુંદરલાલની કીર્તિ આખા આફ્રીકા શહેરમાં એવી સરસ ફેલાઈ હતી કે સુંદરલાલ સાથે વેપારીઓ કરોડ રૂપીઆનો વેહેપાર કરતા. વેપારીઓ તેની સાથે તેથી પણ વધારે વેપાર કર-વામાં બીલકુલ આંચકો ખાતા નહિ. સુંદરલાલની દીવસે દીવસે કીર્તિ વધતી જવા લાગી અને આબરૂ સારી રીતે ફેલાવા લાગી. સર્વ વેપારીઓ સુંદરલાલને પુછીને જ સોદો કરતા. સુંદરલાલ સર્વ વેપારીઓમાં શ્રેષ્ટ કહેવાઇ ગયો હતો. મેના લગભગ સુંદરલાલ

સાથે બે વરસ સુધી રહી ત્યાં સુધીમાં સુંદરલાલે એક કરોડ રૂપિયા પેદા કર્યા હતા અને જગમાં કીર્તિ સારી ફેલાઈ હતી, સુંદરલાલ વિવેકી, સાચો, ટેકીલો શાહુકાર અને હુંશીઆર કહેવાયો હતો. સુંદરલાલ મેનાની સાથે એક રાજા રાણી તરીકે માની તેની સાથે રહેતો હતો અને અથાગ સુખ માનતો હતો. સુંદરલાલને જુઠ બીલકુલ પસંદ નહોતું તેથી તે હરદમ સાચું જ બોલતો અને સચ્ચાઇથી જ ચાલતો. પોતાનો વેપાર પણ સચ્ચાઈ થી જ કરતો તેથી પ્રભુ તેને સારી પ્રાપ્તિ કરાવતા હતા. અને તેને હરદમ સુખી રાખતા. સુંદરલાલ સચ્ચાઈ થી ચાલી પોતાનો ધંધો કરી આનંદમાં દીવસ ગાળતો હતો.

એક દીવસ સુંદરલાલ પોતાના ઓરડામાં બેઠો બેઠો કેટલીક ચોપડીયો વાંચતો હતો. સુંદરલાલ કોઇ કોઇ વખત નવરો પડે તો ચોપડી વાંચવાનું કામ કરતો. તે શિવાય બીજું કાંઇ કરતો નહિ. ચોપડી વાંચતાં વાંચતાં સુંદરલાલના મનમાં એમ આવ્યું કે હું દેશમાંથી નીકળ્યો ત્યારે પ્રતિજ્ઞા લઇ નીકળ્યો હતો અને મેં એમ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે પિતા કરતાં ચાર ગણી આબરૂ અને ચારગણા પૈસા મેળવ્યા સિવાય દેશમાં જવું નહિ. એ પ્રમાણે મેં પ્રતિજ્ઞા લીધી છે માટે હાલ પ્રભુએ મારી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે કીર્તિ અને પૈસો મેળવી આપેલ છે માટે આ સમયે હવે ઘેર જવું એજ વધારે સારૂંછે. એ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો એટલામાં તારા પોતાને યાદ આવી. એટલે તેના મનને વધારે ખેદ ઉત્પન થવા લાગ્યો. ખેદ માત્ર એજ થવા લાગ્યો કે તારા ગુજરી ગઈ છે તેનો ત્યાં જઇ મારે શો જવાબ આપવો ? તે તેના મનને ઘણો વિચાર થયો હતો. પોતે સાચા બોલો છે એટલે સાચી વાત કહ્યા વિના

ચાલે નહીં અને સાચું કહે તો તકરાર થયા વિના રહે જ નહિ. તેવી તેના મનને હરદમ ચિંતા થવા લાગી. પોતાના અંતઃકરણમાં ચિન્તા હતી છતાં પણ તારા વિષેનો ખુલાસો સુંદરલાલે મેનાને પુછ્યો. એટલે મેનાએ સુંદરલાલને ઉત્તર આપ્યો. પ્રાણનાથ–આપ સાચુ બોલોછો. અને હું પણ સાચું જ બોલું છે, મારે પણ જુઠું બોલવાની પ્રતીજ્ઞા છે માટે પ્રાણનાથ ત્યાં આપને પુછે ત્યારે આપ અહીં બનેલી તમામ હકીકત ખરેખરી રીતે કહી દેજો. ખરૂં કહેવામાં આપણુને કાંઇ પણ નુકશાન નથી. સાચાનો બેલી ઈશ્વર છે. સાચાને ઇશ્વર કાળી રાત્રે સહાય કરે છે. માટે પ્રાણ જતાં પણ જુઠૂં તો નજ બોલવું. આ પ્રમાણે મેનાનું બોલવું સાંભળી સુંદરલાલને ખાત્રી થઇ કે મેના પણ મારા જેવી જ છે. એટલા માટે હિંમત ન હારતાં ત્યાં જઇ તારા વિષે સાચેસાચું કહી દેવું. એ વિચાર ધારી મેના અને સુંદરલાલ પોતાનો સર્વ સામાન તથા પેદા કરેલા રૂપેયા લઈ પોતાને દેશ જવા સારૂ તૈયાર થઇ ગયાં અને પોતે આફરીકામાં પોતાના ભારે ભારે વેપારીઓને મળી આવ્યો. વેપારીઓને પોતે પોતાને દેશ જવાનો છે એવું કહી સામાન્ય માન મેળવી પોતાને ઘેર આવ્યો.

સુંદરલાલના સ્વદેશ જવાના સમાચાર સાંભળી ગંગાધર શેઠ અને બીજા વેપારીઓ ઘણો ખેદ પામ્યા પરન્તુ સુંદરલાલે તો સ્વદેશ જવાનું નક્કી જ કર્યું હતું. એને લઈને ગંગાધર શેઠ અને બીજા વેપારીઓની પાસેથી ઘણી આજીજીપૂર્વક રજા માગી. ગંગાધર શેઠને અને બીજા વેપારીઓને નક્કી થયું કે સુંદરલાલ દેશમાં ગયા સિવાય રહેવાનો નથી. એટલા માટે તેને ના નહીં કહેતાં આશીર્વાદ સાથે રજા આપવી એ વધારે સારૂં છે. એમ સમજી

ગંગાધર શેઠ અને બીજા વેપારીઓએ મળી સુંદરલાલને એક પાઘડી આપી, તેમજ માનઅકરામ પણ આપ્યું. ગંગાધર શેઠ તેનામા ઘણા સારા ગુણો સમજી સુંદરલાલને એક વીંટી અને મેનાને તેના ટેક માટે એક અમૂલ્ય પોશાક ઇનામમાં આપ્યો. ફુલોની વૃષ્ટી કરાવી, ફુલોના હાર પહેરાવી સુંદરલાલને અને મેનાને ટ્રેન સુધી મુકવા આવ્યા. ટ્રેનને ઉપડવાનો બાકી પા કલાક હતો એટલામાં સુંદરલાલ અને મેના ટ્રેનમાં બેસી ગયાં. સહુ વેપારીઓ સુંદરલાલના દેશમાં જવાથી ખેદ પામી ગંગાધર શેઠ અને સૌ સજ્જનો ઘર તરફ પાછા ફર્યા.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

કાન્તીલાલના સર્વ કુટુંબનો મેળાપ.

મણીને લઇને તે તરૂણ પુરૂષ મણીપુર નગર આવી પહોંચ્યો. મણી તે પુરૂષને લઇ પોતાની મા માણેકબાઇ પાસે આવી. માણેકબાઇને મળી મણી ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડવા મંડી. મણીને જોઇ માણેકબાઇ આનંદ પામ્યા અને હરખાઈ ગયાં. એકદમ એક માણસને રતીકાન્તને તેડવા મોકલ્યો. અને મણીને બધી વિગત પૂછવા લાગ્યો બહેન! મણી તું આટલા દિવસ ક્યાં હતી? તારૂં શી રીતે થયું હતું. તારી સાથે આવેલ પૂરૂષ કોણ છે? આ પ્રમાણે માણેકબાઈનું બોલવું સાંભળી મણી રોતી રોતી બોલી—માજી! મને કુછંદીલાલના ચાર મિત્રોએ ઉચકી ગાડીમાં નાખી સો ગાઉ દુર એક વિશાળ ગામમાં એક ગુણકાને ત્યાં વેચી અને ફસાવી દીધી હતી, પરંતુ મારા

નસીબે આ મારા ધર્મના ભાઇ ત્યાં આવી ચડયા અને તેઓ મને કેદખાનામાંથી મુક્ત કરી અહીં લાવ્યા છે; જો કદાચ મારા આ ધર્મના ભાઇ આવી ન મળ્યા હોત તો મારા દેહને અત્યંત દુઃખો આવી પડત. પરંતુ પ્રભુએ સારૂં કર્યું છે. આ પ્રમાણે મણીનાં વચનો સાંભળી માણેક ડોસી ગભરાવા લાગ્યાં એટલે મણીએ તેને ધીરજ આપી ને છાની રાખી. માણેકબાઇ સર્વ બીનાથી વાકેફ થયાં, એટલામાં તેડવા મોકલેલ માણસ રતીકાન્તને બોલાવી લાવ્યો. મણીને જોવાને રતીકાન્ત ઘણો આતુર હતો તેથી મણીના આવવાની વાત સાંભળી જેમનો તેમ એકદમ માણેકબાઇ પાસે આવી પુછવા લાગ્યો. સાસુજી ! તે ક્યાં છે ? આ પ્રમાણે રતીકાન્ત પુછે છે એટલામાં મણી લાજ કાઢી આઘુ ઓઢે છે. માણેકબાઈ રતીકાન્તને બધી વાતથી વાકેફ કરે છે. રતીકાન્ત કુછંદીલાલ ઉપર અત્યંત ગુસ્સે થઇ જાય છે અને કુછંદીલાલને મારવા માટે તેને એકાએક શુર ભરાઇ આવે છે. એટલામાં ચંદ્રપુરથી નીકળેલો રસિક વીલે મોઢે સ્વછંદી સાથે આવી પહોંચ્યો. રસીક આ બનાવ જોઇ ગભરાઇ ગયો. પોતાનું દુઃખ તો અંતરથી ગયું નથી તે પહેલાં આ એક દુઃખ નજરે પડયું તેથી તે તો બીચારો લાચાર બની ગયો. આ પ્રમાણેનો રસીકનો ચહેરો અને પોશાક જોઈ માણેકબાઈ અને સર્વે માણસો વિસ્મય પામી ગયાં. રસીકને બનેલી હકીકત માણેકબાઇએ પુછી એટલે વીલે મોઢે સૌ હકીકત કહી બતાવી; તેથી માણેકબાઇ ઘણાં દીલગીર થયાં અને રસીક ઘણો શરમાઇ ગયો. મણીની હકીકતથી રસીક વાકેફ થયો અને મનમાં વિશેષ ખેદ પામવા લાગ્યો. માણેકબાઇએ આવેલા તે તરૂણ પુરૂષને પોતાના દીકરાની માફક ગણી પોતાને ઘેર રહેવા ઘણા કાલાવાલા કર્યા પરંતુ તે આબરૂદારનો

છોકરો હોવાથી તેણે તેમની પાસે રહેવાનું પસંદ કર્યું નહી. તેથી માણેકબાઇએ તેને પંદર દિવસ મેમાન દાખલ રહેવાનું કહ્યું. તે ઉપરથી તે તરૂણ પુરૂષે મહા મુશીબતે ઘણી આજીજી કર્યાથી પંદર દિવસ રહેવાનું કબુલ કર્યું બાદ રતીકાન્ત જોસમાં ને જોસમાં કુછંદીલાલને ત્યાં તેનાં ફળ ચખાડવા માટે મોટી ડાંગ હાથમાં ઝાલી નીકળ્યો. એટલે માણેકબાઇએ મહામુશીબતે તેને રોકી રાખ્યો અને તેનો ક્રોધ સમાવ્યો. રતીકાન્તને પણ તેનો ક્રોધ સમાય ત્યાં સુધી પોતાની પાસે રાખવાનું નક્કી કરી ત્યાંજ રાખ્યો.

રસીકને આવે લગભગ એક અઠવાડીયું વીતી ગયું હતું, એટલામાં સુંદરલાલ મેનાને લેઇ પોતાને ઘેર આવ્યો. સુંદરલાલ ઘણે દિવસે પોતાને ઘેર આવેલો હોવાથી તેની આંખમાં ઝળઝળીઆં ભરાઇ આવ્યાં. સર્વ માણસો પોતાનાં એકઠાં થવાથી માણેકબાઈને તે દિવસ એક નવા જન્મારા તરીકેનો લાગતો હતો. માણેકબાઇનો અને મણીનો હર્ષ હૈયામાં સમાતો નહોતો. મણી મેનાને તારા સમજી આઘુ ઓઢેલું હતું, તેથી તે તારાભાભી તારાભાભી, કહી બોલવવા લાગી. એટલે સુંદરલાલ ગભરાયો અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, આ વખતે મારે તારા માટે નીચું ઘાલવા જેવું થયું છે; પરંતુ પ્રભુને ગમ્યું તે ખરૂં. એમ ધારી મણીને કહેવા લાગ્યો કે, બહેન! તે ન હોય. તારી ભાભીનું નામ મેના છે. તારી તારા ભાભીને તો તેની જકના પરિણામે સ્વર્ગ ગામનો રસ્તો દેખાડયો છે માટે બહેન! હાલતો તું તે વાતને યાદ કરતી નહીં મારૂં હૃદય ભરાઇ આવે છે. આવું સુંદરલાલનું બોલવું સાંભળી મણી ચુપકીથી જેમની તેમ બેસી રહી. બાદ માણેકબાઇએ પોતાની તેમજ મણીની હકીકત

અથથી ઇતિ સુધી કહી સંભળાવી, તેથી સુંદરલાલ ઘણો ખેદ પામવા લાગ્યો. બાદ સુંદરલાલે પોતાની માતાને પોતે કમાઇ લાવેલા તમામ રૂપૈયા આપી પગે પડયો, અને કહેવા લાગ્યો માતાજી! તમારા પુણ્ય પ્રતાપે કરી આ તમારો બાળક આશીર્વાદરથી જે કાંઈ પેદા કરી લાવ્યો છે, તે આપના ચરણમાં રજુ કરે છે. માણેકબાઇએ સુંદરના માથાપર હાથ ફેરવ્યો. ત્યાર પછી સુંદરલાલે રસીકની હકીકત જાણી તેથી તે વિષે તેના મનમાં ઘણો ખેદ થવા લાગ્યો. પણ ખેદ નહીં કરતાં રસીક વિગેરેને પૂરી હિંમત આપવા લાગ્યો.

માણેકબાઇને, તેમજ મણીને, તેમજ સર્વ માણસોને પુરી ખાત્રી થઇ કે સુંદરલાલે પોતાના પિતા કરતાં ચારઘણી આબરૂ ને ચારઘણો પૈસા બરાબર મેળવી આ દેશમાં પગ દીધો છે. તેથી સર્વના મનને આનંદ આનંદ થઇ ગયો.

સુંદરલાલ આવ્યા પછી પોતાનો વેપાર ધમધોકાર ચલાવતો અને પોતાના ભાઇને પોતાના વેપારમાં પ્રવીણ કરતો. તેને ઘણો પ્રફુલિત રાખતો. પેલા તરૂણ પુરૂષને જવાનો વખત થઇ જવાથી તેને સર્વ માણસો ગાડી સુધી વિદાય કરી સૌ પોતાને ઘર તરફ આવ્યા.

કાન્તિલાલનાં કુટુંબે સર્વ દુ:ખ સહન કર્યું તો આખરે કાન્તિલાલ કરતાં ઘણી સંપત્તિ અને ઘણી આબરૂ મળી અને સુખી થયાં. રસિક પણ પૈસા તો કમાયો હતો. પણ નઠારી સોબત મળવાથી લાંચ ખાતાં શીખ્યો અને બહુ વૈભવને તથા હોદ્દા ઉપર છીણી મુકી દીધી. સુંદરલાલ પોતાના ટેકમાં અને સાચામાં રહ્યો

હજારો દુઃખો સહન કર્યાં તો પ્રભુએ તેને ધીરજનાં ફળ સારાં આપ્યાં. સુંદરલાલે પોતાના ભાઇ રસીકનાં મ્હેણાંનાં વચનો યાદ નહીં લાવતાં રોશ ન રાખ્યો. તેણે વેપારમાં હુશિયાર બનાવી દીધો હતો અને હમેશાં પૈસા પેદા કરતો કર્યો હતો. સર્વે માણસો પોતાનાં મન સ્થિર રાખી આનંદમાં દિવસો ગાળવા લાગ્યા. પરમાત્માની કૃપાથી જગતમાં કીર્તિ પણ સારી ફેલાવા લાગી, ફરીવાર દુઃખના દિવસો આવ્યા નહીં. આખા કુટુંબમાં આનંદ આનંદ છવાઇ રહ્યો અને સર્વ કુટુંબ સુખમાં દિવસો ગાળવા લાગ્યું.

સમાપ્ત.

ગુજરાતી ભાષામાં ' સ્પિરિચ્યુએલિઝમ ' વિષેનો અપૂર્વ ગ્રંથ

સચિત્ર પ્રેતાત્મવિદ્યા.

અથવા ભૂત–પિશાચનું આવાહન.

[૩૭૦ પૃષ્ટ, ૩૦ પ્રકરણ ૩૪૮ બાબતો, ૨૫ ચિત્રો, સોનેરી પાકું પૂઠું, ઉંચા કાગળો.]

[લેખક તથા પ્રકાશક ચુનીલાલ વર્દ્ધમાન શાહ, સારંગપુર, અમદાવાદ]

ભૂત–પ્રેત–પિશાચ છે કે નહિ, હોય તો તે ખરાં છે કે નહિ, ખરાં હોય તો તેમને બોલાવી શકાય કે નહિ, બોલાવી શકાય તો તેઓ સાક્ષાત્ દર્શન આપે કે નહિ, દર્શન આપે તો તેઓ આપણી સાથે વાત કરે કે નહિ, વાત કરે તો કાંઇ હિતનો માર્ગ સૂચવે કે ભય પમાડે ? ભૂત વળગે છે એ શું ખરૂં હશે ? વળગાડ દૂર કરવાના કઇ ઉપાયો હશે ? ભૂતો વાસનાબદ્ધ હોઇને સારાં માઠાં કાર્યો તથા ચમત્કારો કરે છે ખરાં ? આ બધા પ્રશ્નોના જવાબોઃ ટૂંકામાં જૂદા જૂદા પ્રકારના મનુષ્યના મૃત્યુથી માંડીને તેનો પુનર્જન્મ થતાં સુધીની તેની વિવિધ પરિસ્થતિ, તેમના પ્રેતાત્માનું આવાહન કરવાની જૂદી જૂદી રીતો, આવાહનની શક્તિ કેળવવાની રીતો, ભૂતોને વાસનામાંથી મુક્ત કરવાની તેમજ તેમના વળગાડને દુર કરવાની રીતો, ભૂતોના પરલોકના અનુભવની કથનીઓ, ભૂતોના સાચા ફોટોગ્રાફ એ બધું આ પુસ્તકમાંથી મળશે. પુસ્તકની પ્રસ્તાવના શેઠ **પેસ્તનજી ધનજીભાઈ મહાલક્ષ્મીવાળા** જે. પી. એ લખી છે, તેઓ યુરોપ અમેરીકામાં જઇ આ વિદ્યાનો જાતિ અનુભવ લઇ આવ્યા છે. આ પુસ્તકને માટે તેઓ લખે છે કે–" ખચીત જ આ પુસ્તકમાંથી વાંચવાથી લોકોમાં સ્પિરિચ્યુએલિઝમ વિષે ભુલભરેલો ખ્યાલ ફેલાયલો છે તે દૂર કરીને તેને ખરા આકારમાં રજુ કરવામાં આવ્યો છે અને તેમાં કર્તાનો આ વિષયનો ઉંડો અભ્યાસ પ્રગટી

રહે છે. વળી સ્પિરિચ્યુએલિઝમને નામે થતી જે બનાવટોથી એ સાચી વિદ્યા કેટલેક અંશે હીણાય છે તે બનાવટોથી પણ તેમણે લોકોને સારી પેઠે ચેતાવ્યા છે; એટલે આ પુસ્તક વાંચવાને અને તે માર્ફતે સ્પિરિચ્યુએલીઝમનું સત્ય સમજવાને હું વગર આંચકાએ ભલામણ મરી શકું છું, કારણ કે તેમાંથી આપણને ઘણું જાણવાનું અને શીખવાનું મળી આવે છે."

આ ગ્રંથ શાસ્ત્રીયતા અને વહેવારૂપણું બેઉ જાળનીને તૈયાર કરેલો છે, તે માત્ર પ્રકરણોનાં મથાળાં વાંચવાથી સમજાશેઃ (૧) પ્રેતાત્મવિદ્યાનું અસ્તિત્વ. (૨) ભૂત–પ્રેત છે કે નહિ ? (૩) મૃત્યુનો ચમત્કાર. (૪) ભૂત–પ્રેત–પિશાચની દેહરચના. (૫) જીવંત મનુષ્યોના સૂક્ષ્મ દેહનો અનુભવ. (૬) ભૂત–પ્રેતની–દુનિયા. (૭) ભૂત–પ્રેતના શાસ્ત્રીય અને (૮) અનુભવસિદ્ધ પ્રકારો. (૯) ભૂતનો ભય અને ભ્રમ. (૧૦) ગેબી મદદગારો. (૧૧) સામાન્ય વાસનાવાળા ભૂલોકબદ્ધ પ્રેતો. (૧૨) મલિન ભૂત–પ્રેતનાં દુષ્ટ કાર્યો. (૧૩ ભૂત–પ્રેતના સાધારણ ચમત્કારો. (૧૪) ભૂત–પ્રેતના પરીચય કરવાના વિવિધ પ્રકારો. (૧૫) કાળજી, હઝરત અને ત્રિકાળદર્શી આયનો. (૧૬) માણનિધ્યાન અથવા ક્રિસ્ટલ ગેઝીંગ (૧૭)પ્રેતાવાહન કરવા માટેનું મંડળ કેવી રીતે રચાનું ? (૧૮) પ્લેંચેટમાં પ્રેતાવાહન. (૧૯) પિશાચ લેખન અથવા ઓટોમેટિક રાઇટીંગ. (૨૦) પ્રેતોચ્ચાર શ્રાવણના પ્રયોગો. (૧૧) ભૂતોના ફોટોગ્રાફના નમૂના અને તે પાડવાની રીતો. (૨૨) દેહ સંચાર ભૂત કેવી રીતે કરે છે તે વિષે. (૨૩) કેટલાક પશાચિક ચમત્કારોની ઉત્પત્તિ (૨૪) બનાવટી પૈશાચિક ચમત્કારો અથવા રંગભૂમિપર પિશાચોનો જાદુ. (૨૫) પ્રેતાત્માનો આ દુનિયા સાથેનો સંદેશ વહેવાર. (૨૬) ભૂતના વળગાટનો વહેમ. (૨૭) ભૂતનો સાચો વળગાટ અને તેના ઉપાયો. (૨૮) ભૂત પ્રેતને વશ કરવા વિષે. (૨૯) દિવ્યદૃષ્ટિ અથવા ત્રિકાળદૃષ્ટિ. (૩૦) નવો અવતાર અથવા પુનર્જન્મ. **મૂલ્ય રૂ. ૪. પોસ્ટેજ રૂ. ૦ા**

ધર્મ વિજય પ્રી. પ્રેસ—અમદાવાદ.